

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HZ. YUSUF KISSASININ PSİKOLOJİK TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜCAHİDE BAŞKAN DÜNDAR

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. OSMAN KABAĞÇILI

BİLECİK, 2024

10633273

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HZ. YUSUF KISSASININ PSİKOLOJİK TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜCAHİDE BAŞKAN DÜNDAR

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. OSMAN KABAĞÇILI

BİLECİK, 2024

10633273

BEYAN

“Hz. Yusuf Kıssasının Psikolojik Tahlili” adlı yüksek lisans tezi hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR	<input type="checkbox"/>	DESTEK ALINMAMIŞTIR	<input checked="" type="checkbox"/>
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:	/.....	

Mücahide BAŞKAN DÜNDAR

Tarih

.....

İmza

.....

ÖN SÖZ

Hız. Yusuf Kıssasının Psikolojik Tahlili adlı tez çalışmamda yeni bir ekol olan Psikolojik Tefsir Ekolünün yöntem ve teknikleriyle Kur'an kıssalarına yeni bir bakış açısıyla bakabilmek, çalışmamızın en önemli boyutunu oluşturmakla birlikte Hız. Yusuf kıssası bu disiplin çerçevesinde çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Hız. Yusuf'un hayat hikayesi; kardeşleri tarafından kıskanılmasından köle olarak satılmasına, Mısır'da yönetici pozisyonuna yükselmesine kadar uzanan geniş konu başlıklarını içermekte ve bu süreçte insan psikolojisine dair derin kavrayışlar sunmaktadır. Tezimizde bu kıssanın günümüz modern insanına ayetlerin evrensel mesajları ile insanın içsel dünyası ve psikolojik gelişimi üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçladık.

Bu çalışmanın başından sonuna kadar beni güdüleyen ve motive eden Prof. Dr. Osman KABAĞÇILI, bir tez danışmanı olmaktan ziyade emeğini kelimelerle ifade etmenin yetersiz kalacağı bir rehber ve ilham kaynağı olarak tezimin şekillenmesinde önemli katkılar sağladı. Sayın KABAĞÇILI bilgi birikimi ve doğru yönlendirmeleri ile bu tezin derinliğini ve niteliğini arttırdı. Sayın KABAĞÇILI'ya tez konusunu belirlerken özgün fikirlerin ortaya çıkmasına yardımcı olarak, alanında çalışmaların giderek arttığı psikolojik tefsir konusu üzerine yoğunlaşmamda öncü fikirler sunması sebebiyle kendisine teşekkür ediyorum.

Çok kıymetli babam Yüksel BAŞKAN ve annem Yaşar BAŞKAN'a bu tez çalışmasının her aşamasında yanımda olup beni destekleyerek süreç boyunca motivasyon kaynağım olmaları sebebiyle teşekkür ediyorum.

Çok kıymetli eşim Sinan DÜNDAR'a tez yazım sürecinde bilgi ve birikimlerini benimle paylaşıp bu zorlu süreci daha kolay atlatmamda ve her anlamda daha güçlü olmamdaki katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

Kızım Alya Aden DÜNDAR'a bu süreçte bana sabredip çalışmama zaman ayırmama izin verdiği için teşekkür ediyor; çalışmamı canım kızıma ithaf ediyorum.

Bu çalışmamın Hız. Yusuf kıssasının farklı bir bakış açısıyla anlaşılmasına katkı sağlaması ve bu alanda yapılacak olan çalışmalara yeni bir bakış açısı kazandırması umuduyla;

Mücahide BAŞKAN DÜNDAR

2024

ÖZET

HZ. YUSUF KISSASININ PSİKOLOJİK TAHLİLİ

Kur'an kıssalarının muhtevisini oluşturan örneklemeler, ekseriyetle peygamberlerin yaşantılarından alınan birtakım anekdotlarla muhatap kitleye/inananlara aktarılır. Söz gelimi bu kıssalarda aktarılan örnek olaylar üzerinden inananlara birtakım öğütler, ikazlar vb. durumlara değinilir. Bir başka ifadeyle, bu örneklemeler üzerinden inananların ahlaki temayüllere dair davranışlarının gelişmesi ve zihni bir olgunluğa erişimlerini sağlamak öncelenmektedir. Bu çalışmamızda Hz. Yusuf kıssasının tefsir usulü ve psikoloji ilminin yöntem teknikleri çerçevesinde bir tahlilinin yapılması amaçlanmaktadır. Araştırmamızın kapsamı psikolojik tefsir ekolü bağlamında olacağı için bu kapsamdaki tefsirlerden faydalanılacaktır. Hz. Yusuf'un doğumu ve çocukluğuna dair Kur'an-ı Kerim'de çok detaylı bilgiler bulunmadığı için semavi dinlerin, özellikle Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat'ın ilgili bölümlerinden faydalanılacaktır. Ayrıca psikolojik bakış açısından faydalanılarak ayetler analize tabi tutulacaktır. Son olarak çalışmamızda kaynak olarak göstereceğimiz Kur'an-ı Kerim ayet meallerinde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2011 yılında 11. Baskısını yayımladığı "Kur'an-ı Kerim Meali" adlı eseri referans alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Tefsir, Rüya, Haset, İftira, İffet, Merhamet.

ABSTRACT

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE STORY OF PROPHET YUSUF

The examples that constitute the content of the Qur'anic parables are often conveyed to the audience/believers with some anecdotes taken from the lives of the prophets. For example, some advice, warnings, etc. are given to believers through the sample events conveyed in these parables. In other words, through these examples, it is prioritised to ensure the development of the believers' behaviours regarding moral tendencies and their access to a mental maturity. In this study, it is aimed to analyse the parable of Joseph within the framework of the methodological techniques of tafsir and psychology. Since the scope of our research will be in the context of psychological tafsir school, the tafsirs within this scope will be utilised. In addition, since there is no detailed information about the birth and childhood of Joseph in the Qur'an, the relevant sections of the Torah, the holy book of the Abrahamic religions, especially Judaism, will be used. In our study, we will refer to the 'Qur'an Translation' published by the Presidency of Religious Affairs in 2011 as the 11th edition as the source for the translations of the verses of the Qur'an.

Keywords: Psychological Tafsir, Dream, Envy, Slander, Chastity, Mercy.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	2
1.4. İlgili Literatür	2
2. PSİKOLOJİK TEFSİR EKOLÜ	4
2.1. Psikolojik Tefsirin Önemi.....	5
2.2. Psikolojik Tefsirin Amacı	6
2.3. Psikolojik Tefsirin Yararları.....	8
2.4. Kur'an Kıssalarına Psikolojik Yaklaşım	9
3. KUR'AN-I KERİM'DE HZ. YUSUF'UN HAYATI.....	12
3.1. Hz. Yusuf'un Rüyası	13
3.2. Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması Hadisesi.....	14
3.3. Hz. Yusuf'un Gençliği.....	15
3.4. Hz. Yusuf'un Zindana Atılması	17
3.5. Hz. Yusuf'un Zindanda Rüya Tabir Etmesi.....	17
3.5.1. Rüyanın Dini ve Pozitif İlimler Açısından Değerlendirilmesi	18

3.6. Hz. Yusuf'un Mısır'da Yönetici Olması.....	19
4. KUTSAL METİNLERDE YUSUF KISSASI.....	22
4.1. Tevrat'ta Yusuf Kıssası	22
4.2. İncil'de Yusuf Kıssası.....	22
4.3. Zebur'da Yusuf Kıssası	23
4.4. Değerlendirme	23
5. GELİŞİM PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN HZ. YUSUF'UN HAYATI.....	25
5.1. Çocukluk Döneminde Gelişim.....	26
5.1.1. Fiziksel Gelişim	26
5.1.2. Bilişsel Gelişim	27
5.1.3. Duygusal ve Sosyal Gelişim.....	27
5.1.4. Dil Gelişimi	27
5.1.5. Kişilik Gelişimi.....	27
5.2. Hz. Yusuf'un Çocukluk Dönemi	28
5.2.1. Hz. Yusuf'un Çocukluk Döneminde Aile İçi İlişkileri.....	28
5.2.2. Hz. Yusuf'un Çocukluk Döneminde Gördüğü Rüyanın Gelişimsel Sonuçları	29
5.2.3. Hz. Yusuf'un Çocukluk Döneminde Yaşadığı Terk Edilme Korkusunun Gelişim Psikolojisi Bağlamında Analizi	30
5.3. Ergenlik Döneminde Gelişim	31
5.3.1. Hz. Yusuf ve Kimlik Karmaşası	32
5.4. Yetişkinlik Döneminde Gelişim.....	32
5.4.1. Sabır ve Metanet Timsali Olarak Hz. Yusuf.....	33
5.4.2. Affedici Olmanın Önemi Bağlamında Hz. Yusuf	33
6. SOSYAL PSİKOLOJİ AÇISINDAN HZ. YUSUF'UN HAYATI	35
7. HZ. YUSUF'UN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ	37
7.1. Hz. Yusuf'un Güzel Yüzlü Olması.....	37
7.2. Hz. Yusuf'un Lider Kişiliği	37
7.2.1. Hz. Yusuf Liderliğinde Tevhit Mücadelesi.....	40

7.3. Yardım Psikolojisi Açısından Hz. Yusuf.....	42
7.4. İhanete Karşı İyilik Kavramı Açısından Hz. Yusuf.....	45
8. HZ. YUSUF KISSASINDAKİ PSİKOLOJİK UNSURLAR	48
8.1. Rüya.....	49
8.2. Merhamet	53
8.3. Kıskançlık	56
8.4. Haset	60
8.5. Hırs/İhtiras.....	63
8.6. İftira.....	66
8.7. İffet.....	69
8.8. Nefis	71
8.9. Kıtlık.....	74
8.10. Makam/Mevki.....	76
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA	81

KISALTMALAR LİSTESİ

Age:	Adı Geçen Eser
Agm:	Adı Geçen Makale
Bkz:	Bakınız
C:	Cilt
D:	Doğum
H:	Hicri
Hz:	Hazreti
Ö:	Ölümü
R.a:	Radiyallahu Anh
S:	Sayfa
Sav:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Tdv:	Türkiye Diyanet Vakfı
Vb:	Ve Benzeri
Y:	Yıl
Y.y:	Yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kıssa kelimesinin etimolojisine bakıldığında kök anlamının “bir kimsenin ardından gitmek, haber vermek” gibi anlamlara geldiği görülür. Meselelerin tahkiye edilmesi, bir başka ifadeyle herhangi bir olay örgüsünün hikâyeleştirilip aktarılması da bu kelimenin anlamlarındandır. Fakat bilindiği üzere hikâyeler gerçeği yansıtmayan, insan tahayyülesinin ürünüdür. Kıssa ise anlatım metodu olarak hikâye ile benzerlik gösterse de içerik itibariyle Kur'an özelinde gerçekleşmiş olayları, tümünü kapsamasa da gerçekliği söz konusu olan tarihi olayları ihata eder. Bazı araştırmacılar semavi dinlerin kutsal kitaplarında aktarılan gelen kıssaların gerçekleri yansıtmadığına dair fikirler öne sürse de biz bu konudaki fikir ayrılıklarına değinmeden araştırmamıza odaklanmanın daha elzem olduğu kanaatini taşımaktayız.

Yusuf kıssası, Kur'an'da anlatılan en uzun ve detaylı peygamber kıssalarından biridir. Kıssanın merkezinde Hz. Yusuf'un çocukluk, gençlik ve yetişkinlik dönemlerindeki hayatı ve yaşadığı psikolojik, sosyal ve ahlaki sınavlar bulunmaktadır. Bu araştırma, Hz. Yusuf'un hayatını psikolojik bir bakış açısıyla değerlendirerek onun hayat formasyonundaki bireysel gelişimini, aile içi ilişkilerini, toplumsal rollerini ve kimlik gelişimi gibi psikolojik konuları tahlil etmektedir. Çalışmada, gelişim psikolojisi ve sosyal psikoloji teorileri ışığında Hz. Yusuf'un kişisel deneyimlerinin nasıl şekillendiği, travmalarla başa çıkma süreçleri ve toplumsal olaylar karşısındaki tutum ve davranışları değerlendirilecektir.

Yusuf kıssasındaki psikolojik unsurlar konu itibariyle önem arz etmektedir. Bu sebeple mezkûr unsurlar psikolojik bir bakışla ele alınmış olup, kıssada yer alan rüya, kıskançlık, haset, iftira vb. kavramların hatırı sayılır somut örnekler içerisinde geçmesi sebebiyle bu kavramlar daha geniş bir şekilde ele alınıp tahlil edilecektir.

Hem İslam kültür ve medeniyetinde hem de muhtelif kültür ve medeniyetlerde derin bir yere sahip olan Hz. Yusuf kıssasının psikolojik açıdan tahlilinin üzerinde yeterince durulmamış olması çalışmanın önemini arttırmaktadır. Psikolojik unsurların analizleri, kıssada yer alan olayların ve karakterlerin duygusal ve sosyal dinamiklerini anlamada daha derin bir bakış açısı sunacaktır. Bu çalışma, sadece dini bir metin olarak değil, aynı zamanda insani gelişim süreçlerini ve duygusal dayanıklılığı anlamada bir kaynak olarak Hz. Yusuf kıssasına yeni bir perspektif kazandırmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda insanlık tarihindeki benzer travmatik olaylar, aile bağları ve kimlik çatışmaları gibi konularda günümüz modern insanının zihin dünyasındaki anlam arayışlarına katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız.

1.2. Araştırmanın Amacı

Yusuf sûresi Mekke döneminde nazil olmuştur. Bu dönem İslam'ın henüz yayılma sürecinde olduğu, Müslümanların sosyal ve psikolojik olarak zorlu sınavlardan geçtiği bir dönemdir. Mekke'deki Müslümanlar, müşriklerin baskılarıyla karşı karşıya kalmış, zulme uğramış ve toplumsal dışlanmaya maruz kalmışlardır. Bu bağlamda Yusuf kıssası, Müslümanlara sabır, tevekkül ve Allah'a olan güveni hatırlatan bir kıssadır. Kıssada Hz. Yusuf'un çektiği sıkıntıların sonunda kazandığı zafer, o dönemdeki Müslümanlara moral ve umut aşılama, zor zamanların ardından gelen başarıya vurgu yapmıştır.

Hz. Yusuf kıssasının Psikolojik olarak incelenmesinin amacı, kıssanın içerdiği psikolojik öğelerin anlaşılması ve bireylerin ruhsal ve ahlaki gelişimlerine katkıda bulunabilecek derslerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu bağlamda Hz. Yusuf'un hayatında yaşadığı olay örgüleri ve bu olaylar karşısında sergilediği tutum ve davranışlar insan psikolojisi ve davranışları açısından değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Hz. Yusuf'un kardeşlerinin kıskançlığı ve babalarının Hz. Yusuf'a karşı olan sevgisi, aile içi ilişkiler ve kıskançlığın psikolojik etkileri, Hz. Yusuf'un sabrı, inancı ve zor koşullarda karşılaştığı durumlarda ahlaki değerlerine bağlı kalması, Hz. Yusuf'un rüyaları ve bu rüyaların yorumu, Hz. Yusuf'un kendisine kötülük yapan kardeşlerini affetmesi, Mısır'da yönetici olduğu dönemde sergilediği adil yönetim ve liderlik vasıfları gibi durumlar bireylerin kendilerini daha iyi tanıyabilmelerinde duygusal ve ruhsal gelişimlerine katkıda bulunacağı hipotezi ile psikolojik tefsir ekolü bağlamında incelenmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada Hz. Yusuf kıssasının Kur'an-ı Kerim ayetlerinde yer alan psikolojik unsurlarını ve bu kıssada bahsedilen gelişim dönemlerini incelemek amaçlanmaktadır. Araştırmanın temel metodolojisi, tefsirde yeni bir ekol olan psikolojik tefsir ekolünün yöntem ve tekniklerine dayanmaktadır. Bu ekol Kur'an-ı Kerim'de insanın psikolojik yapısına dair ayetleri farklı bir perspektiften yorumlayarak insanın manevi ve psikolojik gelişimini anlamayı hedeflemektedir.

1.4. İlgili Literatür

Araştırmamızın öncesinde ilgili literatür incelenmiş, bu kapsamda Celal Kırcı ülkemizde psikolojik tefsirden bahseden öncü kişiler arasındadır. Onun bu kapsamda yaptığı

isimlendirme: “Kur’an’a psikolojik yöneliş” olmuştur.¹ Cemal Mâdi, Emin el- Hûli de bu ekolden bahseden araştırmacılar arasındadır.² Güncel olarak psikolojik tefsir ekolü üzerine araştırmalarda bulunan ve bu kapsamda eserler veren bir diğer isim Abdurrahman Kasapoğlu’dur. Klasik tefsir kaynaklarında Fahreddin er-Râzi (ö.1210)’nin *Mefatihü’l Gayb* adlı tefsiri, Zemahşeri (ö.1144)’nin *el-Keşşâf* adlı tefsiri, İbn Âşûr (ö.1868)’un *et-Tahrir ve’Tenvir* adlı tefsiri, Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö.1942)’in *Hak Dini Kur’an Dili* adlı tefsiri, el-Mevdûdi (ö.1979)’nin *Tefhimü’l Kur’an* adlı eseri, Muhammed Esed (ö.1992)’in *Kur’an Mesajı* adlı eseri, Süleyman Ateş’in *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri* adlı eseri gibi çalışmalar, Kur’an ayetlerini psikolojik bir bakış açısıyla incelemeye tabi tutan eserler arasında yer almaktadır.³ Hz. Yusuf kıssasını psikolojik açıdan inceleyen ilgili tez çalışmalarını baktığımızda; 2022 yılında Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalında *Hz. Yusuf Kıssasının Sosyal-Psikolojik Açısından İncelenmesi* adlı yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi bu kapsamda çalışılmış bir tez olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴

¹ A. Kasapoğlu (2018). *Psikolojik Tefsir Ekolü-1*, Gece Kitaplığı, s. 29.

² F. Kahraman (2015). Psikolojik Tefsir, *Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (40)40, 112.

³ A. Kasapoğlu (2018). *a.g.e.*, s.318.

⁴ G. Boz (2022). *Hz. Yusuf kıssasının Psikolojik-Sosyolojik Açısından İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

2. PSİKOLOJİK TEFSİR EKOLÜ

Psikoloji ilimi, insan zihnine ve davranışlarına olan merakın başladığı dönem olan antik çağa kadar uzanmaktadır. İlk psikolojik fikirlerin teşekkül etmesi felsefe ve din gibi disiplinler ile olmuştur. Psikoloji; Latince ruh anlamına gelen “*psyche*” ve “*bilim*” anlamına gelen “*logos*” kelimelerinden oluşmaktadır. Bu nedenle psikoloji “*ruhun bilimi*” olarak bilinmektedir. 20. yy. ortalarında bu tanım “*zihnin bilimi*” olarak değişmiştir. Antik çağdan bu yana birçok tanımı yapılmakla birlikte günümüzde tüm bu parçacı tanımları birleştirerek psikolojinin tanımı yapılmaktadır. Psikoloji insanların düşüncelerini, duygularını, davranışlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen bir bilim dalıdır. Psikolojik tefsir ise Kur’an ayetleri ışığında insan davranışlarının, duygu ve düşüncelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için ortaya çıkmış bir ekoldür. Yeni bir ekol olması sebebiyle bu alanda yapılan çalışmaların az olduğu hususu göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanı sıra her geçen gün bu alanda yapılan çalışmalara bir yenisini daha eklenmektedir. Ancak psikolojik tefsir ekolünün henüz yeterli bir metodolojisi oluşmamıştır ve bu alanda yapılan çalışmalar, konulu bilimsel tefsir kapsamında değerlendirilmektedir.

Kur’an’ı Kerim’in kelimî, fikhî ve tasavvufî tefsiri yapılmış olup psikolojik tefsiri henüz yapılmamıştır. Seyyid Kutup (ö.1966), İbn Aşûr (ö.1971) ve Mevdûdî (ö.1979) gibi bilginler tefsirlerinde zaman zaman ayetleri yorumlarken psikolojik tahlillerde bulunmuş olsalar da henüz bütünüyle Kur’an’ı Kerim’in psikolojik bir tefsiri yapılmamıştır.

Kur’an’ı Kerim sadece bir ilahi kitap olmanın ötesinde insan psikolojisi hakkında geniş bilgiler içeren bir metindir. Ayetlerde, farklı şahıs ve kavimlerin kişilik özellikleri ele alınırken detaylı psikolojik tahlillere yer verilmiştir. Kur’an kıssalarında anlatılan karakterleri tahlil etmek insan psikolojisini daha iyi anlamaya ve yeni ufuklar açmaya yardımcı olacaktır. Ayrıca toplumsal sorunlar açısından değerlendirildiğinde bu karakter analizleri toplumda sıklıkla karşılaştığımız olumsuz davranışların altında yatan nedenlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak, bu olumsuz davranışları engellemek için gerekeni yapma konusunda bizlere yardımcı olacaktır.

Psikolojik tefsir, dini metinleri psikolojik bakış açısıyla yorumlamayı ilke edinmiş bir ekoldür. Bu tefsir ekolü dini metinlerdeki insan davranışlarının psikolojik bir yaklaşımla incelenmesini ve bu şekilde dini metinlerin muhataplarına verdiği mesajların daha açık ve anlaşılır olacağını savunmaktadır. Her tefsir ekolünün en önemli ve öncelikli amacı dini mesajların en iyi şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Psikolojik tefsir, çağımızın modern dünyasında, gücü sınırlı olan ama sonsuz istek ve arzularla donatılmış olan insanoğlunun içsel deneyimlerini, ruhsal arayışlarını Kur’an ışığında anlamlandırma fırsatı sunmaktadır. Kur’an

kıssalarını ve kıssaların verdiği mesajları bütüncül bir bakış açısıyla algılayabilmek için yalnızca klasik yol ve yöntemlere başvurmak eksiklik doğuracağından modern insanın zihin dünyasındaki anlam boşluklarını sosyoloji, psikoloji ve diğer ilimlerden faydalanarak daha anlaşılır kılmak bu ekolü önemli kılan başlıca sebeplerdir.

Psikolojik tefsir ekolü Kur'an'a yeni bir yaklaşım metodu olarak görülse de bizlere kadar tevarüs eden tefsir mirasının tetkik edilerek mezkûr ekolün bu mirasın üzerine etüt edilmesi isabetli olacaktır. Elmalılı⁵ Kur'an ayetlerinin psikolojik tahlillerinin yapılmasını, Kur'an'da bahsedilen karakterlerin davranışlarının psikolojik açısından incelenmesinin gerekliliğini dile getirmiştir. Hatta müfessirlerin mutlaka psikoloji okumaları yapması gerektiğine vurgu yapan Elmalılı; İnsanı anlamadan İslam'ı anlamanın mümkün olmadığını dile getirerek günümüz müfessirlerine yol göstermektedir.⁶ Psikolojik tefsiri savunanlar arasında din âlimlerinin yanı sıra çeşitli psikologlar ve akademisyenler de bulunmaktadır. Analitik psikolojinin kurucusu olan Carl Gustav Jung (ö.1961), psikolojik tefsir alanında önemli isimlerden biridir. Jung; arketip⁷ kavramı ve kolektif bilinçaltı teorisi çalışmaları ile dini sembollerin insan davranışları ve insan psikolojisine etkisini ele almış, aynı zamanda bununla ilgili teoriler geliştirmiştir. Bu alanda eserler telif eden araştırmacılardan biri de Prof. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu'dur. *Psikolojik Tefsir Ekolü I-II, Psikolojik Tefsir Araştırmalarında Bilgi Kaynakları, Kur'an Kıssalarına Psikolojik Yaklaşım* vb. eserleriyle Kasapoğlu, bu alana dair literatüre ülkemizde katkı yapmış ve çalışmalarıyla bu katkılarını devam eden araştırmacılar arasındadır. Kasapoğlu'nun fiili olarak akademik kariyerine İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde devam ediyor olması, ilerleyen yıllarda bu alana katkı sağlayacak öğrencilerin de yetişebileceği kanaatini güçlü kılmaktadır. Bilahare, Psikolojik Tefsir Ekolü çok yeni bir ekol olmakla birlikte üzerine çalışılması elzem olan bir alandır. Günümüz insanının dünya ve ahiret saadetini amaçlayan bir alan olduğu da diğer tefsir ekollerinde olduğu gibi herkesçe açıktır.

2.1. Psikolojik Tefsirin Önemi

Kur'an'ı psikolojik bir bakış açısıyla incelemenin bireysel ve toplumsal birçok faydası mevcuttur. Psikoloji ilminin yöntem ve tekniklerine haiz olup Kur'an'ı incelemek; bireysel olarak insanın kendi iç dünyasını daha yakından tanıyabilme imkânı sunarken, toplumsal olarak

⁵ Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsiriyle bilinen Cumhuriyet dönemi bilginlerindedir. Geniş bilgi için bkz; Y.Ş. Yavuz (1995). "Elmalılı Muhammed Hamdi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 11, s. 57-62.

⁶ İ. Gürses (2001). Elmalılı Tefsirinde İnsan ve Davranışı, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (10)2, 161-167.

⁷ Kolektif bilinçaltını oluşturan öğeleri ifade eden bir kavramdır.

insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma ruhunu güçlendirerek çatışmayı azaltır. Kur'an'ın öğretilerinin psikolojik bir bakış açısıyla okunması ve anlaşılmaya çalışılması toplumdaki insanların kaygı, stres, anksiyete gibi duygularla başa çıkmasında yardımcı olur.

Kur'an-ı Kerim, insan doğasına özgü davranışları, duygu ve düşünceleri ayetler ışığında yorumlamaya, insan psikolojisi üzerinde derinlemesine bir anlayış geliştirmeye odaklanmıştır. Kur'an-ı Kerim muhatabına insan psikolojisi üzerinde derin tahliller yapmayı ve insanın iç dünyası üzerine düşünmeyi öğütlemiştir. Kur'an-ı Kerim'i dikkatli bir şekilde okuyan kişi psikolojik bir bakış açısı ile insanı inceleyerek, insanın ruhsal sağlığını destekleyen öğretileri anlamaya ve uygulamaya yardımcı olabilir. Kur'an-ı Kerim psikolojik bir bakış açısıyla incelendiğinde insanların bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarının pekâlâ karşılanabildiği hususu gözlemlenebilir.

İnsanın iç dünyasının davranışlarına yansımaları psikolojik açıdan incelendiğinde, insanın duygusal zekâ ve duygusal farkındalığının gelişimi söz konusu olabilir. Kur'an-ı Kerim insanın ruh sağlığını korumaya yardımcı olacak birçok öğüt ihtiva eder ve hayatın zorluklarıyla başa çıkmak için insanlara rehberlik eder. İnsan bu rehberlik eşliğinde kendi iç dünyasını anlamlandırabilir. Bu sayede zorluklarla baş edebilme gücünü kendinde görebilmesi mümkün hale gelebilecektir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'deki psikolojik muhteva insanın kendi benliğini doğru bir şekilde araştırmaya teşvik etmektedir. İnsan Kur'an-ı Kerim'in vermiş olduğu mesajlarla kendini daha iyi anlayabilir. Kur'an-ı Kerim'i psikolojik açıdan anlamak ve yorumlamak, dini deneyimimizi zenginleştirebilir, modern insanın zihin dünyasındaki anlam boşluklarını izale ederek maneviyatını arttırabilir. Bununla birlikte inançlı kimselerin günlük yaşantılarına hikmet nazarıyla bakabilmelerini sağlayabilir. Bu yüzden bu alandaki çalışmaların geliştirilmesi ve bu alanda çalışma yapan araştırmacıların yetkili merciler tarafından desteklenmesinin elzem olduğu kanaatini taşımaktayız.

2.2. Psikolojik Tefsirin Amacı

Kur'an-ı Kerim'i anlamaya yönelik her çalışmanın belirli bir amacı vardır. Aslında tüm tefsir ekolleri ve çalışmalar Kur'an'ın anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle ayetlerdeki murad-ı ilahiyi idrak edebilmek tüm tefsir çalışmalarının vizyonunu oluşturmaktadır. Psikolojik tefsir ekolü Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasına açıklık kazandırırken insan psikolojisini daha iyi anlamlandırması yönüyle günümüz insanının içsel duygu durumlarını psikoloji ilminin yöntem ve tekniklerinden istifade ederek ortaya koymaktadır. Psikolojik tefsir insan merkezli olması sebebiyle bu tarz tefsirlerde haliyle psikolojik tahlillere yer verilmiştir. Ancak psikolojik tefsirde asıl amaç insan ve insan davranışları olduğu için bu

ekol henüz yeni ortaya çıkmış, insanın duygu durumlarını incelemesi yönüyle de diğer tefsirlerden ayrılmıştır.

Kur'an'ı Kerim'de zaman zaman bazı ayetlerin gerek aynı sûrede gerek farklı sûrelerde aynıyla tekrarlandığını görürüz.⁸ Bazı yerlerde ise mana olarak birbirini tamamlayan ayetlere rastlarız.⁹ Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin tekrar etme durumu farklı yorumları beraberinde getirmiştir. Ancak ayetlerin muhatabının insanoğlu olması, onun fitri özelliklerine atıf mahiyetindedir. Söz gelimi unutkanlık/nisyan insanın fitraten noksanlığına delalet eden bir durumdur. Ayetlerdeki tekrarlar insanoğlunun bu unutkanlık durumu karşısında bir hatırlatma, dikkatlerini tekrar edilen konu üzerine toplama, zihnen ayetlerde bahsi geçen hususları özümseyebilmesi hususunda insanoğluna yardımcı olmak olarak yorumlanabilir.

İşbu, Kur'an-ı Kerim ayetlerini psikolojik olarak tahlil etmeye duyulan ihtiyaç ortadadır. Ancak Kur'an ayetlerini doğru yorumlama, ilahi hitabın ruhunu doğru bir şekilde yapılan tefsire yansıtılma endişesi psikolojik tefsire bazı müfessirlerin mesafeli durmasına neden olmuştur. İnsan tecrübesinin bir ürünü olan psikoloji ilmi, insanın fitratına dair birçok yeni bilgiyi bizlere sunmaktadır. Ancak Kur'an-ı Kerim'in insan fitratıyla ilgili ilahi öğretisinin esas alınmadan sadece psikoloji ilminin yöntem ve tekniklerini kullanmak, ayetleri tahlil etmede yetersiz kalacaktır. Özetle psikoloji ilminin insan fitratına dair geliştirmiş olduğu yöntem ve teknikleri, Kur'an-ı Kerim'in insan fitratına dair değerlendirmeleriyle örtüşmektedir. Hal böyleyken Kur'an-ı Kerim ayetlerini ortak paydada tahlil etmenin doğruluğu insanoğlunun duygu durumunu tahlil edebilme ve/veya anlamlandırabilme noktasında bizlere yardımcı olacaktır.

Kur'an'da anlatılan hâdiselerin, sosyal hayatta karşılaştığımız insan tipleri ve toplum çeşitlerinden pek farklı olmadığı aşikârdır. Kısaca asır değişse, nesil başkalaşsa da bazı şahıs ve toplum tipleri aynı kalmıştır.¹⁰ Bu toplum tiplerini ve şahısları anlamak, günümüz insanını tanıma konusunda bizlere kolaylıklar sağlamaktadır.¹¹ Psikolojik tefsir; Kur'an'ın psikolojik boyutunu keşfetmek, yani Kur'an ayetlerinin insanın duygu ve düşüncelerini nasıl etkilediğini,

⁸ *Kur'an-ı Kerim*. Rahman 55/13.

(Tematik olarak Allah'ın verdiği nimetlere şükredilmesinin gerekliliğinin hatırlatıldığı bu ayetlerde insanoğlunun duygu durumunun her an değişebilmesi, bu ayetlerin olası unutkanlığa karşı bir hatırlatma görevi üstlendiğini bizlere göstermektedir).

⁹ *Kur'an-ı Kerim*. İsrâ 17/83, Fussilet 41/5. (Bu ayetler mana itibari ile insanın verilen nimetlere karşı nankör olarak tanımlanması ile ilgili kavramları ihtiva eder).

¹⁰ Y. Batar (2017). Kur'an Kıssalarının Bazı Eğitsel Özellikleri. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7)1, 81-103.

¹¹ F. Kahraman (2016). Psikolojik Tefsir. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (40)40, 114.

etkilenen kişinin bu ayetler doğrultusunda kendi davranışlarını nasıl yönlendirdiğini tespit etmeyi hedeflemektedir.

İnsan ruhunu daha iyi anlamak, Kur'an'ın insanın ruhsal dünyasına sunduğu bakış açısıyla, insanoğlunun karmaşık doğasının, kişiliğinin, duygu ve düşüncelerinin anlaşılmasında ve onu iyileştiren şeyleri anlama konusunda önem arz etmektedir. Aynı zamanda psikolojik tefsir günümüz insanının yaşadığı sorunlara, tarihte yaşanmış olaylardan ders çıkararak ve onları rehber edinip kendisine yaşam reçetesi oluşturmayı; depresyon, anksiyete gibi ruhsal sorunlara karşı çözümler üretmeyi özümsetmektedir.

Kur'an'ı yaşadığımız muhtelif sorunlara karşı çözüm üretme bağlamında rehber edindiğimizde, insan psikolojisine müspet anlamda etkisini gören insanların hem inanç hem de ahlaki olarak güçlendikleri tespit edilmiştir.¹² Bu sayede insan kendi benliğinden hareketle ilahi olanla güçlü bir bağ kurmuş olur. Kur'an sadece edebi yönüyle değil insan hayatının her yönünü içeriyor olması yönüyle de bir mucizedir. İnsanın her yönüyle ilgili birçok ayeti ihtiva ediyor olması bakımından Kur'an, kendisini doğru bir şekilde tanımak isteyen insanlara öz benliklerini doğru tanıyabilme imkânı sunmaktadır. Bu bilgiler sayesinde Kur'an; insana kendisini nasıl gerçekleştirebileceğini, davranışlarında olgunluğu nasıl sağlayabileceğini öğretmeyi hedeflemektedir. Zira Kur'an'ın nazil olmasının öncelikli amacı kişileri ve toplumları bütün yönleriyle ihya etmektir. Psikolojik tefsir ekolü yukarıda bahsi geçen insanın manevi olarak öz benliğini tanıyabilmesi, ahlaki olarak olgunluğa erişmesi vb. durumları amaç edinmektedir.

2.3. Psikolojik Tefsirin Yararları

Dinin asıl amacı bu dünyada ve ahiret hayatında insanın mutluluğunu sağlamaktır. Psikoloji ilmi de insanın bu dünya hayatında ruhsal anlamda mutlu olmasını hedeflemektedir. İnsan, davranışlarıyla hem psikolojinin hem de Kur'an'ı Kerim'in ilgi alanına girmiştir. Yüce Allah, ilahi hitabında insan davranışlarının incelenmeye değer olduğunu sürekli olarak vurgulamaktadır. İnsanın aceleci bir yapıya sahip olması,¹³ hırs sahibi olması,¹⁴ zayıf bir varlık olarak nitelendirilmesi,¹⁵ zulmedici yönüne vurgu yapılması¹⁶ bu incelemeye dair Kur'an'da geçen insana dair bazı olumsuz özellikleri bizlere göstermektedir. Pekâlâ, bu olumsuzlamaların aksine onun olumlu özelliklerine de Kur'an'da yer verilmiştir. Yaratılmışların en hayırlısı¹⁷ ve

¹² F. Vural (2015). Kur'an Bakış Açısıyla Dünya Hayatı Algısının Ruh Sağlığına Etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, (8)38, 1056-1066.

¹³ *Kur'an-ı Kerim*. Enbiya 21/37.

¹⁴ *Kur'an-ı Kerim*. Bakara 2/96.

¹⁵ *Kur'an-ı Kerim*. A'raf 7/199.

¹⁶ *Kur'an-ı Kerim*. İbrahim 14/34.

¹⁷ *Kur'an-ı Kerim*. Tîn 95/4.

yeryüzünün halifesi olarak nitelendirilmesinin¹⁸ yanısıra Kur'an, insanın olumlu davranışları kendisine örnek alması gerektiğine dair birçok atıfta bulunmuştur.

Psikolojik tefsir ekolü bu bağlamda insana dair özelliklerin tahlil edilmesi açısından insan psikolojisini ve davranışlarını dikkatli bir şekilde ele alıp çözümlenmeye çalışmaktadır. Ayrıca yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'in ihtiva ettiği mesajları ve kavramları psikolojik bir bakış açısıyla inceleyerek daha tafsilatlı bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Bu sayede Kur'an-ı Kerim, sadece bir ilahi metin olmaktan çıkarak günümüz insanına davranışları ve duyguları hakkında rehberlik hizmeti sunmaktadır.

Psikolojik tefsir, insanın yaşadığı zorluklara ve musibetlere karşı çözüm bulabilmek için muhatabını bu bağlamda örneklik teşkil eden ve derin mesajlar ihtiva eden ayetlere yönlendirir ve çözümler sunar. Psikolojik tefsir, Günlük hayatın kaygı, stres, öfke, depresyon gibi olumsuz duygu durumları karşısında sabır, metanet, affetme tevekkül gibi kavramların önemini vurgulamanın yanısıra, peygamberlerin hayatlarından da örnekler göstererek insana bu duygu durumları karşısında nasıl davranacağını öğretmektedir. Bu şekilde aktüel sorunlara karşı çözümler üretme konusunda da insana yardımcı olmaktadır. Psikolojik tefsir aynı zamanda Kur'an'ın insan doğasını anlama konusundaki ilahi öğretilerini dikkate alarak insanı daha iyi anlamayı da sağlamaktadır.

İnsan kendi doğasını daha iyi anladığında etrafındaki insanları daha iyi anlayarak onlarla daha sağlıklı bir iletişim kurabilir. Kur'an'daki iyilik, kötülük, adalet, merhamet, eşitlik vb. kavramları bireysel ve toplumsal gelişim açısından değerlendirdiğimizde, Kur'an'ın adil ve merhametli bir toplum inşa etme amacının göz ardı edilemez bir gerçek olduğu aşikârdır. İşbu, psikolojik tefsir, yüce kitabımız Kur'an'ın ihtiva ettiği derin mesajları daha geniş kitlelere aktarma ve bu mesajların günümüz insanına örneklik teşkil etmesi bakımından önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.4. Kur'an Kıssalarına Psikolojik Yaklaşım

Psikolojik tefsir alanında çalışmaların az olduğunu daha önce izah etmiştik. Ancak bazı müfessirler Kur'an'ı bir bütün olarak tefsir etmeseler de bazı konuları anlamaya çalışırken psikolojik yorumlama yapmaktan geri durmamışlardır. Özellikle Carullah ez-Zemahşeri (ö.1144), Fahreddin er-Razi (ö.1210), Elmalılı Muhammet Hamdi Yazır (ö.1942), Seyyid

¹⁸ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/30.

Kutup (ö.1966), Süleyman Ateş (d. 1903), Bayraktar Bayraklı (d. 1947) gibi müfessirler Kur'an kıssalarının psikolojik konularına özel bir önem vermişlerdir.

ez-Zemahşeri el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil adlı tefsirinde, Kur'an'ın psikolojik etkileri ve kişisel gelişim üzerine önemli bir rolü olduğunu vurgulamaktadır. Zemahşeri'nin eserinde vurguladığı gibi, Kur'an sadece teorik bilgiler sunan bir kitap değil, aynı zamanda insanın hayatıyla yakından ilgilenen ve insanın ruhsal gelişimi için temel bir kaynak niteliği taşımaktadır. Ayrıca ez-Zemahşeri, Kur'an'ı Kerim'e edebi sanat ruhuyla yaklaşan tefsir alimlerindenidir. Ayetlere edebi sanat ruhuyla yaklaşması, onun ayetleri psikolojik bir bakış açısıyla da yorumlamasını sağlamıştır. Fahreddin er-Razi, *Mefatihü'l-Ğayb* adlı tefsirinde tasavvufi, itikadi, fıkhi vb. yaklaşımların yanı sıra ayetlerin muhteva ve derinliklerine göre ayetleri açıklarken psikolojik tahlillerde de bulunmuştur. Elmalılı Muhammet Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirinde Kur'an'ı Kerim'de geçen birçok kelimeyi çağın gerektirdiği ilimler çerçevesinde değerlendirmiş, özellikle psikolojik ve felsefi bir bakış açısıyla ayetleri yorumlama yoluna gitmiştir.¹⁹ Bu örnekler müfessirlerin çağın gerektirdiği ilimleri göz ardı etmeyip Kur'an-ı Kerim ayetlerine geniş bir perspektiften baktıklarını bizlere göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim, dini inançları fark etmeksizin tüm insanları yeryüzünün halifesi kılmıştır.²⁰ Bu yüzden yeryüzünün halifesi kılınan insan hem fiziki davranışları ile hem de ruhsal davranışları ile tarih boyunca merak konusu olmuştur. Yüce Allah, Kur'an'da insanın hem fiziksel hem de ruhsal açıdan mükemmel bir fitratta yaratıldığından bahsetmiştir.²¹ Kısaca Kur'an, içerdiği derin mesajları itibari ile insanı inanç, iman, ahlak ve toplum vb. konularda bilgilendirmiş, aynı zamanda kıssalarla insanı terbiye etme yoluna gitmiştir.

Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) kıssalardaki olaylardan çıkardıkları derin anlamlar üzerinde inananları düşünmeye çağırılmış ve gönderildiği toplumu inşa etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte Kur'an kıssaları sadece indirildiği toplumun insanını terbiye etmekle kalmayıp günümüz modern insanı için de terbiye unsuru olmanın uygun zeminini oluşturmuştur.²² Buradan hareketle insan, hayatının herhangi bir döneminde yaşamış olduğu sıkıntılarla alakalı ilahi mesajlarda kendisine iç rahatlatıcı birçok ayet bulabilir. Örneğin peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) ve onun hicret arkadaşı Hz. Ebu Bekir (r.a.), Medine'ye hicret ederken ters istikamette olan Sevr Mağarası'na gizlenmişlerdir. Buna rağmen müşrikler

¹⁹ A. Kasapoğlu (2018). *a.g.e.*, s. 319-322.

²⁰ *Kur'an-ı Kerim*. Sad 38/26,75; Fatır 35/39; Yunus 10/14.

²¹ *Kur'an-ı Kerim*. Mü'min 40/64.

²² A. Kasapoğlu (2017). *Kur'an Kıssalarına Psikolojik Yaklaşım*, Gece kitaplığı, s. 18-26.

onları takip etmişler ve Sevr mağarasının önüne kadar gelmişlerdir. Rivayetlere göre mağaranın önüne bir örümceğin ağ ördüğünü ve bir güvercinin yuva yaptığını gören müşrikler onları bulamayıp geri dönmek zorunda kalmışlardır. İşte o sırada endişelenen ve kaygılanan Hz. Ebubekir'e Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.): “Endişelenme, üzülme Allah bizimle beraberdir.”²³ diyerek onu teskin ve telkin etmiştir.

Yukarıda Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Hz. Ebubekir (r.a.)'i teskin etmek için okuduğu ayetten yola çıkarak Allah'ın daima yarattıklarıyla beraber olduğunu, hatta Allah'ın yarattıklarına şah damarı kadar yakın²⁴ olduğu bilincine sahip olmak, insanın yaşadığı olumsuz ya da travmatik olaylar karşısında daralan göğsünü ferahlatarak, onu yaşadığı bu olumsuz olaylar karşısında daha dirençli bir yapıya kavuşmasını sağlamaktadır. Buradan hareketle herhangi bir iç sıkıntısı ve musibet anlarında ayetler insanları rahatlatıcı ve teskin edici özellik taşımaktadır demek isabetli olacaktır.

Her şeyi bilen ve duyan bir yaratıcının olduğunu biliyor olmak ve ona güvenmek, ümitsizliğe kapılmamıza engel olmaktadır. Bu güven duygusu yaşanan stresi bertaraf etmeye yardımcı olur. İnsanı sıkıntılar ve musibetler karşısında daha dirençli, sakin yapılı ve huzurlu hissettirebilmektedir.

Bu bağlamda Kur'an kıssalarına ya da ayetlere psikolojik bir yaklaşım getirmek, tüm insanlığın yararına ve faydasına bir çalışma olacaktır. Nitekim günümüz modern insanının çözüme kavuşmayan sorunlarından biri de psikolojik/ruhsal rahatsızlıklarıdır. Kur'an'ın evrensel mesajları, bu rahatsızlıkların tıbbi ve psikoterapik tedavilerin yanı sıra Kur'an kıssalarındaki örneklerle de tedavi edilebilmesini mümkün kılabilceği kanaatini taşımaktayız.

²³ Kur'an-ı Kerim. Tevbe 9/40.

²⁴ Kur'an-ı Kerim. Kaf 50/16.

3. KUR'AN-I KERİM'DE HZ. YUSUF'UN HAYATI

Semavi dinlerin Kutsal kitaplarında anlatılagelen Yusuf Kıssası, kıssaların en mühimi ve dikkati celbeden kıssalardan olup Kur'an-ı Kerim'de Ahsen'ül Kasas²⁵ olarak tesmiye edilmiştir. Bu yönüyle kıssanın geçmişten günümüze araştırılması pek çok müfessire ilham kaynağı olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in 12. Suresi olup 111 ayetten oluşmaktadır. Mekki sûrelerden biri olmakla birlikte muhteviyatı incelendiğinde sûrede Yusuf peygamberin hayatından, karşılaştığı musibetlerden, kardeşlerinin tuzaklarından, Mısır azizinin evinde karşılaştığı travmatik durumlardan, hapisane hayatından, kısaca tüm hayatı boyunca gördüğü zorluklardan ve bu zorluklara karşı metaneti ve sabırlı oluşundan bahsedilmektedir. Bu süre lafızları, konuyu anlatış şekli, hâdiseleri ifade biçimi ve anlatılan kıssadan alınması öğütlenen hisseler itibari ile son derece önemli bir kıssa olmasının yanı sıra eşsiz bir üsluba da sahiptir. Sadece Hz. Yusuf'un hayatını ele aldığı için diğer sûrelere göre yapısal olarak bütünlüklü bir anlatıma sahiptir. Bu kıssa Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hayatının zor ve meşakkatli bir döneminde nazil olmuştur. Bu zor dönem açıkça ifade etmek gerekirse müslümanlar için sıkıntılar ve belaların ardı arkası kesilmeyen bir dönemdir. Özellikle Tahire lakabıyla bildiğimiz peygamberimizin her zaman destekçisi ve her daim yanında olan, ayrıca ilk müslümanlardan olan hayat arkadaşı sevgili eşi Hz. Hatice ve çocukluğundan beri her zaman onu koruyup himaye eden amcası Ebu Talip h.620 yılı içerisinde vefat etmiştir. Bunun neticesinde Hz. Muhammed (s.a.v.) derin bir yalnızlık ve üzüntüye gark olmuştur. Bu dönem islam tarihinde Hüzün yılı olarak adlandırılmıştır. Bu iki dayanağının vefat etmesiyle Hz. Muhammed (s.a.v.)'e baskı ve eziyetler daha da artmıştır. Yusuf kıssası, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hüznü gark olduğu, kolunun ve kanadının kırıldığı bu dönemde nazil olmuştur. Yüce Allah genelde peygamberlerin kıssalarını, özelde Yusuf Kıssası'nı peygamberini ve ona inananları teselli etmek ve acılarını dindirmek için indirmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde Yusuf Kıssası'nı Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığı şekliyle ele alacağız. Kıssanın ilk bölümü Hz. Yusuf'un rüyası ile başlamaktadır. Kardeşlerinin haset ve kıskançlıklarına hedef olan Hz. Yusuf'un bir kuyuya terkedilmesi ile devam etmektedir. Gençliğinde başına gelen olaylarla birlikte hayatının nasıl şekillendiği, Hz. Yusuf'un Mısır hazinelerinin başına geçmesi, kardeşlerine ve uzun süre ayrı kaldığı sevgili babası ile kavuşmaları sûrede anlatılmıştır. Birçok müstakil alana kaynaklık yapan kıssanın kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'deki işlenişini başlıklar halinde inceleyeceğiz.

²⁵ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/3.

3.1. Hz. Yusuf'un Rüyası

Hz. Yakup'un on iki oğlu vardı. Hz. Yusuf'un annesi kardeşi Bünyamin'i doğururken vefat etmişti. Bu sebeple Yusuf ve Bünyamin öksüz olarak büyümüşlerdi. Hz. Yakup, Hz. Yusuf'u ve Bünyamin'i öksüz olmaları sebebiyle diğer kardeşlerinden daha fazla koruyup kollamış, onlara diğer kardeşlerine nazaran daha özenli davranmıştır. Ağabeyleri, babalarının Hz. Yusuf'a olan sevgisinin farkında olduklarından Hz. Yusuf'a gösterilen ilgiyi kıskanıyorlar ve Hz. Yusuf'a karşı içten içe haset ediyorlardı. Zaman geçtikçe bu haset ve düşmanlık daha da artmaya başlamıştı ve Hz. Yakup bu durumdan endişe ediyordu. Bir gece Hz. Yusuf, bir rüya görmüş ve bu rüyayı aynı şekilde hemen gidip babasına anlatmıştı. Bu hadise şu ayetler ile bizlere haber verilmektedir: “*Yusuf babasına Babacığım! Rüyamda on bir yıldız, güneş ve ayın bana secde ettiklerini gördüm.*”²⁶ deyince rüya yorumlama konusunda döneminin ileri gelenlerinden biri olan babası: “*Yavrucuğum rüyayı kardeşlerine sakın anlatmayasın, yoksa sana tuzak kurarlar; çünkü şeytan, insanın apaçık bir düşmanıdır.*”²⁷ Rabbin, seni böylece rüyadaki gibi seçecek, sana rüyaları/olayların yorumunu öğretecek; daha önce iki atan İbrahim'e, İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana da tamamlayacaktır. Rabbin çok iyi bilendir Hikmet sahibidir.”²⁸ şeklinde Hz. Yusuf'a nasihatlerde bulunmuştur. “*Andolsun Yusuf ve kardeşlerinde soranlar için ibretler vardır.*”²⁹ Yüce Allah, kıssanın bu ayetlerinde Hz. Yusuf peygamberin gördüğü güneş ay ve 11 gezegenin ona secde ettiği rüyasını kardeşlerinden saklaması ile alakalı olarak Hz. Yakup'un endişesiyle beraber uyarısını ve bu rüyanın te'vilini nasıl yaptığını ayetlerinde dile getirmiştir.³⁰ Bunun neticesinde Yüce Allah Hz. Yusuf'u da peygamber olarak seçeceğini, ona rüyaları yorumlamayı öğreteceğini, iki atası Hz. İbrahim ve Hz. İshak gibi nimetlerini ona da tamamlayacağını ayetlerinde vurgulamıştır.

Zikrettiğimiz bu ayetlerde Hz. Yusuf bir rüya görmüş ve bu rüyayı babasına anlatmıştır. Burada dikkatleri çekmesi elzem olan hususlardan biri, Hz. Yusuf babasına seslenirken; “*Ya Ebeti/Ey babacığım*” diye seslenmesidir. Bu nezih ve nezaketli nida cümlesi peygamberlerin aile fertleri arasındaki hitaplarda ne kadar sahiplenici ve dikkatli olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu sahiplenici ve bir o kadar da nezaketli üslup insanlar arasındaki iletişimin başarılı ve etkileyici olmasında son derece önem arz etmekle birlikte örneklik de teşkil etmektedir. Peygamberlerden tevarüs eden güzel hitaplar büyüklere -özellikle anne ve babaya-

²⁶ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/4.

²⁷ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/5.

²⁸ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/6.

²⁹ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/7.

³⁰ H. Karaman, M. Çağrı, İ. K. Dönmez & S. Gümüş (2023). *Kur'an Yolu Meal ve Tefsir*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, c. 3, s.218.

hitap ederken saygıda kusur etmemenin ne kadar önemli olduğunu bizlere göstermektedir. Bununla birlikte insanın psikolojik yapısı düşünüldüğünde hitabetin nezaheti ve nezaketi, muhatap ile başarılı ve etkileyici bir iletişim sunmaktadır. Rüyanın devamında Hz. Yusuf babasına güneş, ay ve 11 gezegenin kendisine secde ettiğini ifade etmiştir. Burada kıssanın devamındaki ayetlerden anlaşıldığı üzere 11 gezegenden maksadın kardeşleri, güneş ve ayın ise babası ve annesi olduğu söylenebilir. Hz. Yusuf'un rüyasında görmüş olduğu kendisine secde edilmesi hususu mutlak anlamda bir secde değil pekâlâ mecazi bir ifadedir. Yani, bu durum kardeşlerinin Hz. Yusuf'a saygı duymaları, boyun eğmeleri anlamına gelmektedir. Hz. Yakup, ileri görüşlü bir peygamber olması hasebiyle bu rüyayı oğlu Hz. Yusuf'tan dinlediğinde onun geleceğinin parlak olduğunu, büyük bir makama erişeceğini sezmiştir. Hz. Yusuf'a nasihat ederken gördüğü rüyayı kardeşlerine anlatmaması konusunda ona tembihte bulunması Hz. Yakup'un ileri görüşlülüğün bir göstergesidir. Rüyasını kardeşlerine anlatmaması hususunda Hz. Yusuf'u tembihlemesi ise ağabeylerinin Hz. Yusuf'a karşı bir fenalıkta bulunmasından endişe etmesiyle alakalı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması Hadisesi

Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması durumu Kur'an-ı Kerimdeki ilgili ayetlerde şöyle ifade edilmektedir: *Andolsun ki Yusuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır. Hani kardeşleri demişlerdi ki: "Yusuf ile öz kardeşi (Bünyamin) babamızın gözünde bizden daha kıymetli. Hâlbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılğı içinde! Yusuf'u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın, size yönelsin. Ondan sonra da (tövbe ederek) salih kimseler olursunuz. İçlerinden bir sözcü, Yusuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka bunu yapacaksınız, onu kuyunun dibine bırakın. Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır."* diyerek fikir beyanında bulundu. Babalarına şöyle dediler: *"Ey babamız! Niçin Yusuf hakkında bize güvenmiyorsun? Hâlbuki biz onun iyiliğini isteyen ağabeyleriyiz. Yarın onu bizimle beraber (kıra) gönder de bol bol yesin içsin, oynasın; şüphesiz onu koruruz."* Babaları: *"Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum."* dedi. Dediler ki: *"Biz böylesine kalabalık ve kuvvetli bir topluluk iken onu kurt yerse o zaman gerçekten bize yazıklar olsun!"* Onu götürüp (kör) kuyunun dibine bırakmaya ittifakla karar verince bunu yaptılar. Onlar farkında değilken biz de Yusuf'a vahyettik ki, *"Onlara bu yaptıklarını elbet bir gün anlatacağız."* Akşam olduğunda ağlayarak babalarına geldiler. *"Ey babamız! Biz yarışa girmiştik, Yusuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık bir de ne görelim onu kurt yemiş ama doğru söylemiş olsak da sen bize inanmazsın."* dediler. Gömleğinin üstünde sahte bir kan izi

de gösterdiler. Yakup, "Hayır nefsiniz sizi aldatıp kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında, kendisine sığınılacak olan ise ancak Allah'tır." dedi.³¹ Hz. Yakup Hz. Yusuf'un kanlı gömleğinin yırtılmadığını gördüğünde oğullarına Hz. Yusuf'u yiyip gömleğine zarar vermeyen kurdun ne kadar yumuşak huylu olduğunu söylemesi, onların söylemlerine itibar etmediğini göstermektedir.³²

Yüce Allah kıssanın bu ayetlerinde Hz. Yusuf'un kardeşlerinin Yusuf için düşündükleri dehşetli planı hatırlatmaktadır. Bu arzularına ulaşmak için Hz. Yusuf'un ağabeyleri babalarından gezmeye gitmek bahanesi ile izin alarak Yusuf'u kırlara götürdüler ve onu bir kuyuya attılar. Yüce Allah bunun akabinde ağabeylerinin Hz. Yusuf'u kuyuya atmalarıyla gelişmiş olan hâdiseleri ve ardından babalarına söyledikleri yalanı aktarmaktadır. Sûrenin 7. Ayetinde kıssanın -özelde Yusuf kıssası genelde tüm kıssalar- anlatılış amacının ibret almak olduğu zikredilmiştir. Sonraki ayetlerde kardeşlerin Hz. Yusuf ve Bünyamin -baba bir kardeşler- hakkında düşündükleri olumsuz düşünceler ve babalarının yanılığında oldukları gündeme getirilmektedir. Kardeşlerin düşündüğü gibi Hz. Yakup'un çocukları arasında ayırım gözettiği yalnızca yanlış bir algıdan ibarettir. Hülâsa burada mevzu bahis edilen sevgi ve gösterilen ilgi muhtemelen Hz. Yusuf ve Bünyamin'in diğer kardeşlerden daha küçük olması sebebiyle Hz. Yakup'un bu iki küçük kardeşi diğer çocuklarına nazaran daha fazla koruyup gözetiyor olmasından kaynaklıdır. Herkesin yaptığı gibi Hz. Yakup küçük olmaları, daha çok muhafazaya ve ilgiye ihtiyaç duymaları hasebiyle Hz. Yusuf ve Bünyamin'in daha fazla üzerine düşmüş olabilir. Bu da büyük kardeşlerin kıskançlığına yol açmıştır. Hz. Yusuf'u öldürme planları yapan büyük kardeşler bu planı yaparken tamamen kıskançlıkla hareket etmişler ve bunun neticesinde babalarının sevgi ve ilgisinin kendilerinde olacağını düşünmüşlerdir. Her davranışın bir bedeli olduğu gibi onlar da Hz. Yusuf'u öldürmeyi planladıklarında, bunun çok yanlış bir davranış olduğunun ve bir bedelinin olacağını farkındaydılar. Bu nedenle de salih kimselerden olmaları için tövbe etmeleri gerektiğinin bilincindeydiler. Yusuf Sûresinin ilk ayetlerini iyi özümseyebilmek kıssasının bütününe anlama hususunda önem arz etmektedir.

3.3. Hz. Yusuf'un Gençliği

Hz. Yusuf kuyudayken, bir kervan gelmiş suçularını suya göndermişlerdi. Sucu kovası ile su çekmek için kovasını kuyuya salınca: "*Müjde! Müjde, işte bir oğlan!*" dedi. O'nu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar (Kafîle Mısır'a vardığında) onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç

³¹ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/8-18.

³² H. Karaman, M. Çağrı, İ. K. Dönmez & S. Gümüş (2023). a.g.e, c.3. s.222.

*dirheme sattular.*³³ Zengin ve güçlü bir adam Hz. Yusuf'u köle olarak satın almış ve onu karısına hediye etmişti. Böylece Yusuf'un babasından uzaklarda Mısır'daki hayatı başlamış oldu. Yusuf peygamber onu satın alan ailenin kendisine son derece iyi davrandığını dile getirmiştir. Çünkü Aziz, Yusuf'u Züleyha'ya teslim ederken ona iyi bakmasını ileri de kendilerine faydasının dokunacağını söylemiştir. Biraz daha büyüüp çocukluktan çıkıp erişkinlik çağına geldiğinde Yüce Allah, Hz. Yusuf'a bazı özel ilimler ve hikmetler verdiğini ayetlerinde açıkça ifade etmektedir.³⁴ Bunun akabinde kendisine ev sahipliği yapan azizin karısı Züleyha, gün geçtikçe güzelliği, ahlakı ve davranışlarıyla kendisine hayran bırakan Hz. Yusuf'tan faydalanmak istemiş, kapıları kilitleyip Hz. Yusuf'u iffetsizliğe, ahlaksızlığa davet etmiştir. Hz. Yusuf böyle çirkin işlerin kendisinden uzaklaştırıldığını söyleyerek bunu asla kabul etmemiştir. Tam o esnada ev sahibi ile karşılaşmışlar ve Züleyha Hz. Yusuf'a iftira atmış, onu iffetsizlikle suçlayarak ahlaksızlığa Hz. Yusuf'un onu davet ettiğini iddia etmiştir. Ayrıca onun hemen cezalandırılmasını talep etmiştir. Hz. Yusuf uğradığı haksızlık karşısında kendisini savunmuş ve bu iffetsizliği Züleyha'nın yaptığını söylemiştir. Nihai karar olarak bir bilgin sorulmuş ve bilgin gömleğin önden yırtılması halinde Hz. Yusuf'un arkadan yırtılması halinde Züleyha'nın suçlu olduğunu söylemiştir. Ayetlerde geçen ifadelerle bakıldığında gömlek arkadan yırtılmasına³⁵ rağmen bu olayın üzeri kapatılmıştır. Aziz, Hz. Yusuf'a sen anlatmaktan vazgeç demiş karısına da yaptıklarından ötürü tövbe et uyarısında bulunmuştur. Ancak şehirde kadınlar arasında Züleyha'nın Yusuf'a sırlıslıkla âşık olduğu söylentileri yayılmış ve bu söylentiler Züleyha'nın kulağına kadar gitmiştir. Bu söylentiler üzerine Züleyha kadınları bir yemeğe davet ederek ellerine bir meyve bıçağı vermiş ve Hz. Yusuf'u kadınların bulunduğu yere çağırmıştır. Hz. Yusuf yanlarına geldiğinde onun güzelliğinden etkilenen kadınların, ellerini meyve bıçağı ile doğradığı, Hz. Yusuf'un bir beşer olamayacağını ancak bir melek olabileceğini söyledikleri ayetlerde³⁶ beyan edilmiştir. Bu söylentilere cevaben Züleyha onlara beni kınadığınız kimse işte budur demiştir. Evine gelen kadınlar Züleyha'ya hak vermiş hatta onunla aynı eylemde bulunmak istemişlerdir. Züleyha kendi eylemlerinde suçsuz olduğunu ispatlamış biri olarak muhataplarını bu şekilde susturmuştur. Ayrıca Züleyha'nın Hz. Yusuf'tan faydalanmak istediği, eğer istediğini yapmazsa onun zindana atılacağı söylemleri de ayetlerde açıkça ifade edilmektedir. Hz. Yusuf kadınların tuzaklarından Allah'a sığınarak Allah'tan yardım dilemiştir. Yüce Allah Hz. Yusuf'un bu duasını geri çevirmemiş, kadınların bu korkunç

³³ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/19-20.

³⁴ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/22.

³⁵ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/26-28.

³⁶ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/31.

hileli tuzaklarından onu korumuştur. Görevliler her şeyi bilmesine rağmen kadınların eylemlerine engel olamayacaklarını anlayarak tek çözüm yolunun Hz. Yusuf'u zindana atmak olduğunu söylemişlerdir. Bu şekilde Hz. Yusuf'un süresi belli olmayan hapis yılları başlamıştır. Ancak Hz. Yusuf uğradığı iftiraya ve yaşadığı zorluklara rağmen hiçbir zaman Allah'a isyan etmemiş, metanetini ve sabrını diri tutmuştur.

3.4. Hz. Yusuf'un Zindana Atılması

Hz. Yusuf'un zindana atılacağı ve bunun gerekçesi şu ayette zikredilmektedir. Züleyha: *"İşte bu, beni hakkında kınadığınız kimsedir. Andolsun, ben ondan murat almak istedim. Fakat o, iffetinden dolayı bundan kaçındı. Andolsun, eğer emrettiğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve zillate uğrayanlardan olacak."*³⁷ Bu ayetten anlaşıldığı üzere Hz. Yusuf, Züleyha'nın teklifini reddetmiş ve zindanı kendisine teklif edilen çirkin fiilden daha hayırlı görmüştür.³⁸ Kendisine iftira atılmasına rağmen iffetini muhafaza eden, bu durum karşısında dahi ahlaklı, samimi ve dik bir duruş sergileyen Hz. Yusuf, mahpus edilmekten alıkoyulamamıştır. Yüce Allah'ın vermiş olduğu ilim ve hikmet ile her zaman zindan arkadaşlarına faydalı olmuştur. Bu ağır sorumlulukla birlikte uzun yıllar zindan hayatı yaşayan Hz. Yusuf, tevhit mücadelesine Allah'ın var ve bir olduğunu zindan arkadaşlarına anlatmaya daima devam etmiştir. Bu dönemdeki duruşu, kişiliği, ahlâkı ve ilmi onunla beraber zindan hayatı süren diğer arkadaşlarının dikkatinden kaçmayan önemli bir husustur. Son olarak Hz. Yusuf, hikmetli sözleri ve olayları muhakeme kabiliyeti ile zindan arkadaşlarını çok fazla etkilemiştir.

3.5. Hz. Yusuf'un Zindanda Rüya Tabir Etmesi

Hz. Yusuf, Allah'ın kendisine bildirmesi sayesinde rüyaları yorumlayabilme yetisine sahip olmuştur. Zindandaki arkadaşlarının kendileri ile kıyasladıklarında onu ileri pozisyonlara layık biri olarak görmeleri sebebiyle Hz. Yusuf'un iyi rüya yorumlayıcısı olduğunu düşünmüşler ve gördükleri rüyaları Hz. Yusuf'a anlatmaya başlamışlardır. Ayrıca onların gördükleri rüyalar Hz. Yusuf'un yorumladığı şekilde gerçekleşmiştir ve zindandaki herkes buna şahit olmuştur. Zindana Hz. Yusuf ile birlikte giren iki genç daha vardı. Onlardan biri Hz. Yusuf'a rüyasını anlattı: *"Rüyada kendimi şarap sıkarken gördüm." Öteki de dedi ki: "Ben de başımın üstünde ekmek taşıdığımı, kuşların da ondan yediğini gördüm. Bize bunun yorumunu haber ver. Çünkü biz seni iyilik edenlerden görüyoruz."*³⁹ Hz. Yusuf zindan arkadaşlarının

³⁷ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/32.

³⁸ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/33.

³⁹ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/36.

rüyalarını hemen yorumlamamıştır. Zikredilen gençler Hz. Yusuf 'un haklı tevhit davasının bir basamağı olmaktadır. Hz. Yusuf bu rüyayı hemen te'vil etmemiş, öncelikle onları tevhit ile ilgili bilgilendirmiş, şirk koşmanın dindeki yerini anlatmış ve dini onlara sevdirmeye çalışmıştır. Arkadaşlarının merakının daha da arttığını gören Hz. Yusuf: *“Ey benim zindan arkadaşlarım. Yiyeceğiniz yemek daha önünüze gelmeden önce ben o gördüğünüz rüyaların tabirini size vereceğim. Bunlar bana Rabbimin öğrettiği ilimlerdir. Ancak tabirlere başlamadan önce şunları söylemek istiyorum. Şu bir gerçek ki benim, Allah'a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir kavmin diniyle ve yoluyla hiçbir ilgim olmadı.”*⁴⁰ diyerek onların dikkatini çekmeyi amaçlamış ve bu ilmin kendisine Allah tarafından verilen bir nimet olduğunu arkadaşlarına haber vermiştir. Ayrıca arkadaşlarının zihinlerinde bir tevhit zemini oluşturmayı ve böylece o iki gencin hidayete ermesini hedeflemiştir. Hz. Yusuf nezaketli ve hikmetli hitabeti ile sadece o iki gencin hidayetini değil, aslında onlar üzerinden tüm zindan arkadaşlarının hidayetini hedeflemektedir. Hz. Yusuf Allah'ın hak dinine arkadaşlarını davet ederken Allah'ın kendisine verdiği ilimleri kullanmış, muhatabının bulunduğu durumları dikkate alarak son derece etkileyici bir üslupla tebliğ vazifesini yerine getirmiştir. Sonra da zindan arkadaşlarına: *“Ey benim zindan arkadaşlarım! Biriniz efendisine şarap sunacak. Diğeri de asılacak, kuşlar başından yiyecekler.”*⁴¹ şeklinde rüyayı yorumlamıştır. Hz. Yusuf, zindandan çıkacağına inandığı kişiye; Efendisinin yanında kendisinin rüyaları yorumladığından bahsetmesini istemiş, onu unutmamasını tembihlemiş, fakat o arkadaşı efendisinin yanında Hz. Yusuf'tan bahsetmeyi unutmuş⁴² ve bu sebeple Hz. Yusuf yıllarca hapiste kalmıştır.⁴³ Hz. Yusuf'un suçsuz yere hapis edildiğini göz önünde bulundurursak böyle bir psikolojik durumda bu isteğinin daha anlaşılır olduğu kanaatini taşımaktayız.

3.5.1. Rüyanın Dini ve Pozitif İlimler Açısından Değerlendirilmesi

Rüyalar asırlardır merak edilen konulardan biri olmuştur. Gerek pozitif ilimler gerek dini ilimler rüyalara ayrı bir önem atfetmektedir. Dinî ilimlerde, rüyalarda görülen bazı semboller dinî metinlere göre te'vil edilmiştir. Rüya tabirindeki yorumlar genel olarak dinî, ahlaki ve manevi mesajlar içermekte olup, dinî rüya tabirlerinde genellikle duanın ve tevekkülün önemine atıf yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de rüya tabirine dair en belirgin örneklerden biri, Yusuf Peygamber'in rüya yorumlama yeteneğidir. Yusuf Sûresi'nde, Yusuf Peygamber'in rüyalar ve rüyaların yorumlanması ile ilgili yeteneği detaylı bir şekilde

⁴⁰ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/37.

⁴¹ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/41.

⁴² H. Karaman, M. Çağrı, İ. K. Dönmez & S. Gümüş (2023). *a.g.e*, c.3 s.234.

⁴³ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/41-42.

anlatılmaktadır. Hani Yusuf babasına demişti ki: “*Babacığım, ben rüyamda on bir yıldız, güneş ve ayı bana secde ederken gördüm.*”⁴⁴ Bu ayette Yusuf Peygamber, gelecekte belirli bir konumda olacağını öngören bir rüya gördüğünü ifade etmiştir. Rüyanın açıklaması ileride gerçekleşecek olaylar hakkında bir işaret içermektedir. Rüya tabirleri açısından özellikle Yusuf kıssasında mevzu bahis olan bir diğer önemli rüya kralın rüyasıdır. Kral yanındaki bilgin ve kâhinleri toplayarak rüyasını anlatmıştır: “*Ben rüyamda yedi zayıf ineğin, yedi besili ineği yediğini gördüm. Ayrıca yedi yeşil başak ve bir o kadar kuru başak da gördüm. Sayın efendiler, eğer rüya yorumlamada iyiyse, lütfen bu rüyanın ne anlama geldiğini bana açıklayın.*”⁴⁵ diyerek yanındakilerden rüyalarını tabir etmelerini istemiştir. Ancak etrafındaki yorumcular böyle rüyalar bir takım karışık rüyalarlardır biz böyle rüyaların yorumunu bilmeyiz demişlerdir. Kâhinlerin kralın rüyasını yorumlamaktan kaçınmaları, Yüce Allah’ın zindanda uzun yıllar çile çeken Hz. Yusuf’un buradan çıkması için sebepler yarattığı hususunu akıllara getirmektedir.⁴⁶ Bu sebepler neticesinde kralın rüyasını Hz. Yusuf yorumlamıştır. Hz. Yusuf kralın rüyasını yedi bolluk senesinin ardından yedi kıtlık senesinin geleceğini ve bu kıtlık zamanında tohumluk için ayırdığımız az bir miktar dışında o zamana kadar biriktirdiğiniz bütün ürünleri yiyip bitirecek şekilde yorumlamıştır.⁴⁷

Pozitif ilimler ise rüyayı anlamak için çeşitli yöntemler geliştirmiş, bu yöntemlerle birlikte analizler ve veriler elde etmiştir. Rüyaları anlamak için geliştirilen yöntemler belli bir perspektif oluşturmuştur. Bu bakış açısına göre rüyalar beynin işleyişinin bir yansıması olmak üzere gün içerisinde yaşanan olayların anlamlandırılması ile bilinçaltı, korkular ve arzuların sembolik yansıması olarak rüyaları bir araç ya da bir ilham kaynağı olarak görmüştür. Bunun yanı sıra nörolojik olarak beyin görüntüleme teknikleriyle rüyaların nasıl görüldüğü, aşamalarının ne olduğu ve muhtelif rüya türleri hakkında pozitif ilimler rüya tabirlerine çeşitli katkılar sunmuştur. Ancak her geçen gün gelişen teknolojiye rağmen rüyaların karmakarışık son derece girift yapısı, rüyaları tam olarak anlamlandırmaya günümüz dünyasında dahi engel olmaktadır.

3.6. Hz. Yusuf’un Mısır’da Yönetici Olması

Hz. Yusuf zindan hayatı son bulduğunda hayatını sil baştan değiştirecek olumlu gelişmeler yaşamıştır. Azizin rüyasını doğru bir şekilde yorumlamasının mükâfatı olarak Mısır’da yükselmiş, olaylar karşısındaki zeki tavırları ve adaletli oluşu sayesinde kralın

⁴⁴ *Kur’an-ı Kerim*. Yusuf 12/4.

⁴⁵ *Kur’an-ı Kerim*. Yusuf 12/43.

⁴⁶ H. Karaman, M. Çağrı, İ. K. Dönmez & S. Gümüş (2023). *a.g.e*, c.3, s.236-237.

⁴⁷ *Kur’an-ı Kerim*. Yusuf 12/47-48.

güvenini kazanmış, Mısır'a hazinenin başına getirilmiştir.⁴⁸ Hz. Yusuf'un köleliği de yöneticiliği de bir rüya ile başlamıştır. Hz. Yusuf'un bir peygamber olarak devlet bürokrasisinde önemli bir mevkide görev alması, yönetici davranışlarında peygamberlerin örnek davranışlarının önemini göstermektedir. Zira peygamberler tarihinde bir peygamberin devlet yönetiminde görev alması, inanç sahibi yöneticilerin davranışsal olarak iş hayatında peygamber öğretilerini özümsemeleri açısından önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında konu özelinde Hz. Yusuf'un yönetici pozisyonundayken tutum ve davranışları hem ahlak felsefesi hem de siyaset felsefesi açısından analiz edilmesi gereken bir durumdur.

Hz. Yusuf hazinenin başındayken Mısır halkı refah içinde yaşamış ve bu refah/bolluk döneminde buğdayı depolamıştır. Kıtlik döneminde aldığı tedbirler sayesinde halkı ile birlikte civar ülkeleri de kıtlık felaketinden korumuştur. Bu dönemde başka ülkelerden gelen insanlara da çok yardımcı olmuş ve depoladığı buğdayı halka dağıtmıştır.

Hz. Yakup kıtlık döneminde evlatlarını Mısır'a erzak almak için göndermiştir. Hz. Yusuf erzak almaya gelen kardeşleriyle karşılaşmış, onları hemen tanımış ama kardeşleri onu tanıyamamıştır.⁴⁹ Hz. Yusuf'tan erzak isteyen ağabeylerine Hz. Yusuf, baba bir kardeşi Bünyamin'i getirmeleri karşılığında buğday vereceğini dile getirmiştir.⁵⁰ Ağabeyleri ülkelerine döndüğünde babasına olan biteni anlatmışlar ve Bünyamin'i yanlarında götürmek istediklerini dile getirmişler. Hz. Yakup, geçmişte yaşanan olaylardan hareketle ancak size daha önce güvendiğim kadar güvenebilirim diyerek bir baba olarak endişelendiğini dile getirmiş ve olası kötü bir durumdan Allah'ın merhametine sığınmış, yalnızca Allah'a güvenmiştir.⁵¹ Hz. Yakup evlatlarından, Bünyamin'i koruyacaklarına dair söz alarak onları Mısır'a göndermiş ve Allah'a tevekkül⁵² etmiştir. Ağabeyleri Mısır'a ikinci kez giderken Bünyamin'i de yanlarında götürmüştür. Hz. Yusuf'un huzuruna çıktıklarında Hz. Yusuf onlara son derece nezaketli davranmış, ikramda bulunmuş ve erzaklarını hazırlatmıştır. Bu sırada Bünyamin'in kesesine kendi su kabını koydurmuş ve arama yapılmasını istemiştir. Yapılan arama sırasında su kabı Bünyamin'in kesesinden çıkmış ve Bünyamin'i hırsızlık ithamı ile alıkoydurmuştur.⁵³ Ağabeyleri çok yaşlı bir babalarının olduğunu ve ona kardeşlerini koruyacaklarına dair söz

⁴⁸ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/55.

⁴⁹ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/58.

⁵⁰ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/59.

⁵¹ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/64.

⁵² Tevekkül: İnsanın herhangi bir işi arzu ve istekleri karşısında üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdikten sonra yalnızca Allah'a güvenmesi/sığınmasını ifade eden bir kavramdır.

⁵³ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/69-76.

verdiklerini dile getirmişler, bununla birlikte Bünyamin'i geri götürmedikleri takdirde babalarının çok üzüleceğinden bahsetmişlerdir.⁵⁴ Hz. Yusuf, onlara kim olduğunu açıklayarak affedici bir tavır sergilemiş ve ağabeylerinden babalarını Mısır'a getirmelerini istemiştir.⁵⁵

Hz. Yusuf'un yokluğunda Hz. Yakup gözlerini kaybetmiş ve iyice yaşlanmıştı. Hz. Yusuf gömleğini ağabeylerine vererek babasının yüzüne sürmesini ve bu sayede gözlerinin açılacağını müjdelemiş ve dediği gibi de olmuştur.⁵⁶ Hz. Yakup ve onun soyundan gelenler hep birlikte Mısır'a göç etmişler ve Hz. Yusuf babasına kavuşmuştur. Babasına kavuşan Yusuf peygamber, annesini ve babasını makamına çıkarmış ve o esnada hepsi yere kapanmıştır.⁵⁷ Hz. Yusuf, babasına gördüğü rüyanın manasının Yüce Allah tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.⁵⁸

⁵⁴ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/78.

⁵⁵ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/92.

⁵⁶ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/96.

⁵⁷ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/100.

⁵⁸ Sure hakkında: Ahsen'ül Kasas, kıssaların en güzeli anlamına gelen bir kavramdır. Hz. Yusuf'un hayatından bütün detaylarıyla ve tek bir surede bahsedilmiştir. Bu yönüyle diğer surelerden farklılık arz etmektedir. Geniş bilgi için bkz; C. Kırcı (1989). "Ahsenü'l Kasas", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, s. 178.

4. KUTSAL METİNLERDE YUSUF KISSASI

4.1. Tevrat'ta Yusuf Kıssası

Dört ilahi kitaptan biri olan Tevrat Kur'an-ı Kerim'de ismi zikredilen ve Yahudilerin kutsal kitabına verilen addır. İbranice de *Torah* olarak isimlendirilmiş olup birtakım ihtilaflar olsa da Kur'an'da Tevrat olarak geçmektedir ve Hz. Musa'ya gönderilmiş ilahi kitaptır. Tevrat sözcüğü *Ahd-i Atık*'in ilk beş kitabını ihtiva etmektedir. Bunlar sırasıyla *Tekvîn* (Bereşit), *Çıkış* (Şemot), *Levililer* (Vayikra), *Sayılar* (Bemidbar) ve *Tesniye*'dir (Dıvarim). Bu kitaplarda yaratılıştan Hz. Mûsâ'nın vefat ettiği döneme kadar geçen dönemde gerçekleşen olay ve olgular sırasıyla tahkiye edilmiştir. Kitapta Yahudiliğin dinî, hukukî ve ahlâkî ahkâmı tafsilatlı bir şekilde anlatılmaktadır. Tevrat'ın bu kitapları arasında herhangi bir konu bütünlüğü ve üslup birliğinden söz edilmemektedir. Tevrat'ın giriş bölümü olan Tekvin'de; Âlemin yaratılışından, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennet'ten kovulması, ilk cinayet, insan neslinin çoğalması, Nuh Tufanı, İbrahim, İshak, Yakup ve Yusuf'un hikâyelerine rastlamaktayız.

Hz. Yusuf'un yaşadığı zaman diliminde İsrailoğulları'nın Mısır'a yerleşmesi hususu da yine Tekvin'de geçmektedir. Tevrat'ın mezkûr bölümünde tafsilatlı bir biçimde Hz. Yusuf'un hayatına değinilmiştir. Tekvin'de kısaca Yusuf'un öyküsü şöyledir: “*Yusuf, kardeşlerinin acımasız tuzaklarına ve hain planlarına kurban düşmüştü. Yusuf'u Mısır kervanına sattılar. Tanrı her şeyi Yusuf'un lehine yarattı. Yusuf ile çok ilgilenen ve Yusuf'u çok beğenen Firavun onu hazine bakanı yaptı.*” Bütüne baktığımızda toplamda 14 bölümde 416 ayette Yusuf'un hayatı tahkiye edilmiştir. Yalnız zikrettiğimiz bu baplarda Yusuf bir peygamber olarak değil de lider olarak anlatılmıştır. Eski Ahit'in Yaratılış bölümünde Yusuf'un hayatı, rüyaları, kardeşlerinin onu satması, Mısır'da Potifar'ın evindeki olaylar ve sonunda Mısır bürokrasisinde önemli mevkilere gelişi zikredilmektedir.⁵⁹

4.2. İncil'de Yusuf Kıssası

Dört ilahi kitaptan biri olan İncil “*iyi haber, müjde*” anlamlarına gelmektedir. İncil Hz. İsa'ya verilen ilahi kitabın Kur'an-ı Kerim'deki adıdır. “*Elçilerin işleri*” bölümünde Yusuf'un hayatına çok kısa bir şekilde değinilmiştir. “*Vahiy*” bölümünde ise Yusuf ve kardeşlerinin isimleri zikredilmektedir. Matta incilinin birinci bölümünde İsa peygamberin soyağacı anlatılırken Yakup'un Meryem'in eşi ve Yusuf'un babası olduğu,⁶⁰ yine aynı bölümde

⁵⁹ *Tekvin*, 37-50.

⁶⁰ *Matta*, 1:16.

Meryem'in hamileliğini kabullenışı anlatılırken, Luka incilinde Yusuf'un Meryem'in doğumunda ona destek oluşu zikredilmektedir.⁶¹

4.3. Zebur'da Yusuf Kıssası

Davud Peygamber'e indirilen ilahi kitap olan Zebur'da Hz. Yusuf'un hayatına kısaca yer verilmiştir. İncil'deki gibi tafsilatlı olmayıp özet mahiyetindedir. İlgili pasajlarda Hz. Yusuf'tan şöyle bahsedilmiştir: *“Ülkeye kıtlık gönderdi, Bütün yiyeceklerini yok etti. Önderlerinden bir adam göndermişti, Köle olarak satılan Yusuf'tu bu, Zincir vurup incittiler ayaklarını, Demir halka geçirdiler boynuna, Söyledikleri gerçekleşinceye dek, Rabbin sözü onu sınıdı. Kral adam gönderip Yusuf'u salıverdi, Halklara egemen olan onu özgür kıldı. Onu kendi sarayının efendisi, Bütün varlığının sorumlusu yaptı; Önderlerini istediği gibi eğitsin, ileri gelenlerine akıl versin diye.”*⁶² 105. Mezmurun ilgili pasajlarında Hz. Yusuf'un yaşadığı zorluklar Kur'an-ı Kerim'deki bilgilerle örtüşmektedir.

4.4. Değerlendirme

Yusuf Peygamber'in hayatı, Kur'an-ı Kerim'de detaylı bir şekilde ele alınırken, İncil ve Zebur gibi diğer ilahi kitaplarda daha kısa ve özet mahiyetinde yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim, Yusuf Peygamber'in yaşadığı zorluklara karşı sabrı, bilgeliği ve Allah'a olan bağlılığı üzerinde durarak, onun örnek alınması gereken bir karakter olduğunu vurgulamaktadır. Kıssada Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kıskanılması, başına gelen musibetlere daima sabretmesi, affedici tavırları dikkati celp eden unsurlardan olmuştur. Bununla birlikte sûrede birçok insan tipolojisi işlenmiş ve sûre bunları davranışsal açıdan ele almıştır. İhtiva ettiği mesajlar, temel dünyevi konularda günümüz dünyasında örneklik teşkil etme mesabesinde olup muhatabına farklı bakış açıları sunmaktadır. Üslup bakımından son derece sürükleyici ve etkileyici bir kıssa olması yönüyle de Kur'an-ı Kerim'in mu'ciz bir kitap olması hakkında delil teşkil etmektedir.

Tevrat 'da Yusuf Peygamber, kıskanç kardeşleri tarafından köle olarak satılan, Mısır'da iftiraya uğrayıp zindana düşen, ancak firavunun rüyasını yorumladıktan sonra Mısır'da önemli bir yönetici olan ve sonunda kardeşlerini affederek ailesiyle yeniden bir araya gelen biri olarak zikredilmektedir. Bu yönüyle Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf hakkındaki bilgilerle Tevrat'taki bilgiler örtüşmektedir.

⁶¹ Luka, 1:26-27.

⁶² Mezmurlar. 105/16-22.

Zebur'da ise Yusuf Peygamber'in hayatına kısaca değinilmiştir. Hz. Yusuf'un hayatını detaylandırmamış, ancak onun yaşadığı zorluklara değinmiş ve önemli bir figür olduğunu belirtmiştir. 105. Mezmur Hz. Yusuf'un hayatını özetleyen bir anlatım sunmaktadır.

İncil'de, özellikle Elçilerin İşleri ve Vahiy bölümlerinde Yusuf'un adı zikredilirken, Matta İncil'inde Yusuf'un soyağacında yer aldığı ve Meryem'in kocası olarak İsa Peygamber'in doğumuna tanıklık ettiği belirtilmektedir. Luka İncil'inde Yusuf'un, Meryem'in doğum sürecinde ona destek olduğu zikredilmiştir. Bu atıflar, Yusuf'un İsa Peygamber ile olan bağlantısını ve önemli bir tarihi şahsiyet olarak konumunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Yusuf Peygamber'in hayatı ve onun örnek teşkil eden hayat formasyonu, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an-ı Kerim'de farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu kitaplar, Hz. Yusuf'un yaşadığı zorluklar ve onun Allah'a olan bağlılığını vurgulayarak, muhataplarına önemli dersler sunmaktadır. Yusuf Peygamber'in hikâyesi, insanlara sabır, adalet ve inanç gibi değerleri öğretmeye devam etmektedir. Ayrıca onun hayatı sadece dini metinlerle kalmayıp birçok sanat eserine de konu olmuş ve Hz. Yusuf'un hikâyesi birçok insanın yaşam serüvenindeki sıkıntılı süreçlerine ilham kaynağı olmuştur.

5. GELİŞİM PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN HZ. YUSUF'UN HAYATI

İnsanoğlunun gelişim serüveni anne karnında başlamaktadır. Gelişim psikolojisi, doğum ile başlayan insanın yaşam serüvenini dönemsel olarak incelemeye alır ve analiz eder. Bu sürecin son dönemi ise insanın yaşlılık dönemini kapsamaktadır.⁶³ Bu süreç insan davranışlarında meydana gelen değişimleri tanımlayan, değerlendiren gelişim sürecine denilmektedir. Gelişim dönemleri sırasıyla; doğumdan önce, bebeklik, okul öncesi dönem, çocukluk, ergenlik, genç yetişkinlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemleridir. İnsan davranışlarını inceleyen psikoloji bilimi, bu gelişim dönemlerini yakından takip etmektedir. Her dönem ayrı ayrı kendi içinde önemlidir. Fakat çocukluk dönemi gelişim serüveninde diğer gelişim süreçlerinin üzerinde bir öneme sahiptir. Yusuf Peygamber'in kıssası gelişim psikolojisi açısından birçok derin mesajlar içermektedir. Hz. Yusuf'un çocukluğunda karşılaştığı sorunlar, o sorunların karakter gelişimine yansımaları, avantajları ve dezavantajları açısından gelişim psikolojisi yöntem ve teknikleri çerçevesinde değerlendirilmesi gereken önemli konuların başında gelmektedir.

Yusuf peygamber çocukluğunda kardeşleri tarafından kıskanılmış olsa da babası tarafından sevilen ve değer verilen bir çocuk olması hasebiyle özgüveni ve özsaygısı yüksek bir çocuktur. Kardeşlerinin ona kıskançlık beslemesi kardeşler arasındaki rekabetin simgesel bir örneği niteliğinde olmuştur. Ancak Hz. Yusuf kardeşlerinden ayrı büyümek mecburiyetinde bırakılmış ve kardeş sevgisinden mahrum kalmıştır. Bu da kardeş sevgisini tatmasına engel olmuş ve bu sevgiyi anlamasını zorlaştırmış olabilir. Yusuf peygamberin hayatı çocukluk döneminde gördüğü bir rüya neticesinde teşekkül etmiştir. Gördüğü rüyanın yorumundan yola çıkarak onun gelecekte peygamberlik ve diğer dünyevi makamlara erişeceğini ona babası müjdelemiştir. Burada Hz. Yusuf'un çocukken gördüğü bir rüyayı babasına anlatması, babasının da bir yetişkin gibi onu ciddiye alarak rüyasını yorumlaması calibi dikkattir.

Ebeveynlerin çocuklarına karşı tutumları çocukların gelecekteki konumlarını belirleyebilir. Nitekim babası ona rüyasını yorumlarken çok nazik ve kibar bir üslup takınmış ve onu koruyucu bir tavır sergilemiştir. Hz. Yusuf babasının bu davranışlarını zihin dünyasına kodlamış olabilir. Çünkü Hz. Yusuf'un peygamber olduğunda zindan arkadaşlarıyla iletişimi onun ne kadar kibar ve nezaketli olduğunun bir göstergesidir. Bilindiği gibi bir çocuğun hayat adına ilk öğrenimleri edindiği yer ailedir. Çocuk gelişimsel olarak model alma yoluyla ve gözlem yoluyla şemalarını oluşturur. Hz. Yusuf babasının hoşgörüsünü, adaletini, sevgisini

⁶³ A. Kasapoğlu (2018). *a.g.e.*, s. 109.

şemalarına kodlamıştır.⁶⁴ Mısır hazinelerinin başına geçtiğinde kendisi de çok adaletli hoşgörülü tavırlar sergilemiştir. Gençlik döneminde ise Hz. Yusuf kimlik karmaşası yaşamıştır. Bu durum onu bir kimlik arayışı sürecine yönlendirmiştir. Onun bu dönemde hayata dair değer yargıları oluşmaya başlamıştır. Bu dönem tüm gençlerde kritik bir zaman aralığıdır. Genç bireyler bu dönemde sorgular, tartışır, değerlendirir ve en sonunda ya bir kabul etme ya da bir reddetme dönemine girerler. Dışarıdan karmakarışık görünen bu evre gençlerin sonraki yaşlarına çok fazla etki eden bir evredir. Bu yüzden gençlik dönemi çok önemli bir dönemdir. Hz. Yusuf'un yaşadığı tüm zorlu ve travmatik süreçler dikkate alındığında bu karışıklık süreçleri onun güçlü bir karakter yapısına sahip olmasını ve her şeyin üstesinden gelmesini kolaylaştırmıştır. Yaşadığı hâdiseler ona ahlaki bir olgunluk kazandırmıştır. Bu gençler için son derece önemli ve örnek bir kazanımdır. Ayrıca yaşadığı bu olumsuz olaylarda tek başına mücadele etmiş olması ona kendi ayakları üzerinde durabilen güçlü ve bağımsız bir karakter yapısı kazandırmıştır.

5.1. Çocukluk Döneminde Gelişim

Jean Piaget'e göre gelişimin en önemli etkenleri kalıtım ve çevre etkisidir. Tüm bu sürecin kazanımı ise denge kavramıyla ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle çocukluk dönemi, bireyin kişisel, duygusal, zihinsel ve sosyal ilerlemesinin temelini oluşturduğu bir aşama olması nedeniyle kritik bir süreçtir.⁶⁵ Bu evrede çocuklara sunulan sevgi, güven, eğitim ve öğretim, sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi için büyük bir öneme sahiptir. Bu yüzden, çocukların sağlıklı bir çocukluk dönemi geçirmeleri için uygun şartların ve ortamın sağlanması hayati derecede önemlidir.⁶⁶

5.1.1. Fiziksel Gelişim

Çocukluk döneminde, bebeklikten itibaren motor becerilerde hızlı bir ilerleme görülür. İlk adımların atılması, konuşma yetisinin kazanılması ve ince motor becerilerin gelişmesi, bu dönemin önemli kilometre taşlarıdır. Ayrıca, bu süreçte çocukların büyüme hızı oldukça yüksektir; boy, kilo ve kas gelişimi hızla ilerler.

⁶⁴ R. Yıldız Altan & Z. F. Temel (2022). Okul Öncesi Eğitimde Üst Bilişsel Becerileri Destekleyen Öğrenme Süreçlerinin İncelenmesi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(5), 582–602.

⁶⁵ S. Kol (2013). Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(21), 1-21.

⁶⁶ H. İ. Tunceli & R. Zembat (2017). Erken Çocukluk Döneminde Gelişimin Değerlendirilmesi ve Önemi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 1-12.

5.1.2. Bilişsel Gelişim

Bu dönemde, çocukların düşünme, problem çözme ve öğrenme yetenekleri hızla gelişir. Jean Piaget gibi gelişim psikologları, çocukların bu dönemde dünyayı anlamak için çeşitli bilişsel aşamalardan geçtiğini belirtir. Örneğin, somut düşünceden soyut düşünceye geçiş, bu dönemde ortaya çıkar.⁶⁷

5.1.3. Duygusal ve Sosyal Gelişim

Çocukluk dönemi, aynı zamanda duygusal farkındalığın arttığı ve sosyal becerilerin geliştiği bir dönemdir. Çocuklar, duygularını tanımayı, ifade etmeyi ve başkalarının duygularını anlamayı öğrenirler. Ayrıca, arkadaşlık ilişkileri ve sosyal kuralları anlama yetisi bu dönemde gelişir. Bu dönemde edinilen sosyal deneyimler, çocuğun özgüveninin ve duygusal sağlığının şekillenmesinde kritik rol oynar.⁶⁸

5.1.4. Dil Gelişimi

Çocuklukta dil becerileri hızla gelişir. İlk kelimelerden karmaşık cümlelere kadar olan bu süreç, çocukların kendilerini ifade etme ve çevreleriyle iletişim kurma kapasitelerini genişletir. Dil gelişimi, bilişsel gelişimle yakından ilişkilidir ve sosyal etkileşimler bu sürecin önemli bir parçasıdır.⁶⁹

5.1.5. Kişilik Gelişimi

Çocukluk dönemi, bireyin kişilik özelliklerinin temellerinin atıldığı bir evredir. Çocuklar, bu dönemde kendilerini ve çevrelerini keşfederek kimliklerini oluşturur. Aile, arkadaş ortamı ve çevre, çocuğun kişilik gelişiminde büyük etkiye sahiptir.⁷⁰

Bu genel bilgiler, çocukluk döneminin insan yaşamındaki kritik önemini vurgulamaktadır. Her bir gelişim alanı, çocuğun gelecekteki yaşamı için önemli bir temel oluşturur ve bu dönemde yaşanan deneyimler, bireyin yetişkinlik dönemindeki davranışlarını, duygusal sağlığını ve genel yaşam kalitesini büyük ölçüde etkilemektedir. Bu bölümde gelişim psikolojisi açısından çocukluk döneminde önemli gelişim basamakları anlatılmış olup aşağıdaki başlıklarımızda Hz. Yusuf'un çocukluk döneminde onu etkilemiş olabileceği düşünülen psikolojik süreçler incelenecektir.

⁶⁷ E. Ahioglu Lindberg (2011). Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim. *Kastamonu Education Journal*, 19(1), 1-10.

⁶⁸ E. Yıldız & Z. Çetin (2018). Sporun Psikomotor Gelişim ve Sosyal Gelişime Etkisi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 5(2), 54-66.

⁶⁹ Ş. Yapıcı (2006). Çocukta Dil Gelişimi. *Journal of Human Sciences*, 8(1), 4-15.

⁷⁰ O. Özdemir (2012). Kişilik Gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4), 566-589.

5.2. Hz. Yusuf'un Çocukluk Dönemi

Hz. Yusuf'un çocukluk dönemi hem Kur'an'da hem de diğer dini kaynaklarda derin psikolojik ve sosyal dinamiklerle örülü bir süreç olarak karşımıza çıkar. Bu dönemin tahlili, Yusuf'un yaşadığı travmatik olayların onun kişilik gelişimi üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olabilir. Genel olarak çocukluk dönemi süreçlerini bilmek Hz. Yusuf'un yaşadığı sıkıntılı süreçleri anlayabilmek adına önem arz etmektedir. Bu nedenle ilk olarak çocukluk döneminin gelişim basamaklarını incelemek konumuzun anlaşılması açısından çok büyük bir öneme sahiptir.

5.2.1. Hz. Yusuf'un Çocukluk Döneminde Aile İçi İlişkileri

Yusuf Peygamber'in hayatı yüce kitabımız Kur'an'ı Kerim'de detaylı bir şekilde tahlile tabi tutulmuştur. Derin mesajlar ihtiva eden bu kıssa aynı zamanda eşsiz bir üslupla yazılmıştır. Bu kıssa dini olaylara kaynaklık etmekle kalmamış tarihi olaylara da ışık tutmuştur. Ayrıca sadece dini ilimlerin incelemesine tabi tutulmamış, pozitif ilimlerin de merak ettiği ve üzerine araştırmalar yapılan bir kıssa olmuştur. Aile içi ilişkiler, özellikle kardeşler arasındaki dinamiklerin önemli bir yer tuttuğu hususu kıssada detaylıca anlatılmıştır. Bu dönemde Hz. Yusuf'un kardeş kıskançlığına maruz kalması, kuyuya terk edilmesi, köle olarak satılması, babasının onu kardeşlerinden daha çok sevdiği algısının oluşması, kardeşlerinin ona karşı besledikleri kıskançlık ve öfke duygularının eyleme dönüşmesine sebep olmuştur. Bu hâdiselerin çocukluk döneminde yaşanmış olması onun bu dönemlerde neler yaşadığını daha yakından anlayabilmek ve günümüz çocukluk dönemi ile bağlantı kurabilmek açısından oldukça önem arz etmektedir.

Yusuf peygamberin yaşamış olduğu bu hâdiseler çocuklara sabır, güven, azim, cesaret, merhamet, kararlılık, kader gibi kavramları öğretirken faydalı olabilir. Ayrıca bu kıssada, Yusuf peygamberin yanı sıra, bir ebeveyn olarak Hz. Yakup'un duruşu da bizlere örneklik teşkil etmektedir. Yakup (a.s.)'ın evlatlarından Hz. Yusuf çok büyük haksızlığa uğramıştır. Hz. Yusuf'a haksızlık yapanlar Hz. Yakup'un diğer evlatları olması hasebiyle bu durum içinden çıkılması zor bir hal almıştır. Ayrıca Hz. Yakup'un tüm bu yaşanan zorlu hadiselerde, dengeyi nasıl yürüttüğü de önemlidir. Kendisine hâkim duruşu yani nefsi ve duygularıyla hareket etmeyen bir ebeveyn olması, onun ne kadar sabırlı ve temkinli olduğunun bir göstergesidir. Nitekim Hz. Yakup hem evlat acısıyla hem de evlat ihanetiyle imtihan olmuştur. Ancak Hz. Yakup, evlatlarına karşı derin bir sevgi ve şefkat göstererek, onların iyi niyetlerine inanmış ve onları korumak, kollamak için elinden geleni yapmıştır. Ayrıca Hz. Yakup, evlatlarının bazılarının hatalı ve günaha düşen davranışları karşısında sabırlı ve kararlı bir tutum

sergilemiştir. Özellikle bu kıssada Hz. Yakup, Yusuf'un kayboluşu ve ardından kardeşlerinin yalanlarıyla yüzleştiği süreçteki sabrıyla, günümüz ebeveynlerine bu ve benzeri durumlarda sabırlı olmanın önemine dair ipuçları sunmaktadır. Bu örnek davranışlar, bir baba olarak çocuklarına karşı sabırlı olmanın ve onların hatalarına karşı bile sebat etmenin önemini bizlere göstermektedir. Bununla birlikte Hz. Yakup, evlatlarının Allah'a yönelmeleri için daima dua etmektedir ve onlara doğru yolu bulmaları için rehberlik etmektedir. Hz. Yakup'un evlatlarıyla olan ilişkisi ve davranışları, onun bir baba olarak nasıl bir örnek olduğunu günümüz ebeveynlerine göstermektedir. Hz. Yakup; çocuklarına sevgi, adalet, sabır gibi erdemleri özümsetirken, onların dini ve ahlaki gelişimine de önem vermiştir. Bu yönleriyle kıssada Hz. Yakup hem evlatlarına hem de baba olmanın önemini öğrenmek isteyenlere ilham veren bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.2.2. Hz. Yusuf'un Çocukluk Döneminde Gördüğü Rüyanın Gelişimsel Sonuçları

Yusuf peygamber çocukluk döneminde bir rüya görmüş ve babası Yakup (as)'a anlattığı rüyanın sürede geçtiği ifade calibi dikkatir: *"Babacığım, ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı."*⁷¹ Gördüğü bu rüya onun hayatının gidişatını değiştirecektir. Ayrıca babasına bu rüyayı anlattıktan sonra Hz. Yakup rüyasını kardeşlerine anlatmaması hususunda onu sıkı sıkı tembih etmiştir. İleri görüşlü bir peygamber olan Hz. Yakup, oğlunun ileride bir lider olacağını anlamış, o yüzden onu koruma içgüdüğü ile davranıp bu rüyasını kardeşlerinden gizlemesini istemiştir. Bu rüya Yusuf'un gelecekte lider olacağını bildirmiş ve ona bazı sorumluluklar yüklemiştir. Bilahare, Yusuf peygamber kardeşleri tarafından kıskanılmış, bu kıskançlığın neticesinde bir kuyuya terk edilmiştir. Onun kardeşleri tarafından kuyuya atılması ve oradan geçen bir kervan tarafından bulunup köle olarak satılması, çocukluk döneminde yaşamış olduğu travmatik deneyimlerdir. Yaşanan bu deneyimlerin duygusal ve psikolojik gelişiminde önemli bir rolü vardır. Ayrıca bu deneyimler karakter gelişiminde de etkileyici faktörlerdir. Onun lider bir kişilik yapısı geliştirmesi, yaşadığı olayların onun liderlik özelliklerini nasıl geliştirdiğinin açıkça bir göstergesidir. Kısaca ifade etmek gerekirse gelişim psikolojisine göre Yusuf'un bu süreçteki yaşantı ve deneyimleri, gelişiminde belirleyici olmuş ve bu deneyimler onun bütün hayatının şekillenmesinde etken role sahip olmuştur.

⁷¹ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/4.

5.2.3. Hz. Yusuf'un Çocukluk Döneminde Yaşadığı Terk Edilme Korkusunun Gelişim Psikolojisi Bağlamında Analizi

Yusuf Peygamber, çocukluk döneminde ailesinden kopararak kardeşleri tarafından kuyuya bırakılmış ve uzun bir süre kuyuda yalnız kalmıştır. Bu durum, Yusuf'ta terk edilme korkusu ve güvensizlik duygularına sebep olmuş olabilir. Bu kıssa bize çocukluk döneminde terk edilmiş ve yalnız bırakılmış çocukların bu korkuyu nasıl davranışlarına yansıttığını inceleme fırsatı sunmakta, ayrıca bu korkuyla baş edebilmenin mümkün olup olmadığı hakkında ipuçları da ihtiva etmektedir.

Yusuf peygamberin kuyuya atılması ve orada yalnız kalması bu korkuyla başa çıkma sürecinde, psikolojik dayanıklılığının ve inancının gücünün ne kadar etkili olduğunu bizlere göstermektedir. Allah'a olan sonsuz güveni ve sarsılmaz inancı, karşılaştığı bu musibet ile başa çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Yusuf peygamber yaşadığı bu olumsuz olaylara bir musibet nazarıyla bakmamıştır. Bu durumu Allah'ın bir sınavı olarak kabul etmiştir.

Yusuf peygamberin deneyimleri günümüz modern dünyasında bu duygu ve korkuyu yaşayanlar için ilham kaynağı niteliğindedir. Çocukluk döneminde ebeveynleri tarafından terk edilmiş, sevgisiz, ilgisiz, yalnız bırakılmış çocukların, terk edilme korkusu geliştirmeye daha yatkın oldukları saptanmıştır. Ayrıca bebeklik döneminde güvenli bağlanmayı sağlayamamış çocuklar terkedilme korkusu yaşayabilirler. Terk edilme duygusu yaşayan çocuklar herhangi bir kişiye aşırı bağlılık gösterebilir veya aşırı güvensiz davranışlar sergileyebilirler. Bazen de kendini izole edip yalnızlaşmayı daha güvenli buldukları yapılan incelemeler sonucunda tespit edilmiştir. Çocukluk döneminde böyle bir durumla karşılaşmış kimseler bu duygunun hayatına sirayet ederek davranışlarını etkilememesi için sevdiği kişilere sıkı sıkıya bağlanabilir, onlardan güç alarak bu duyguyu yenebilir. Kişisel olarak iyi beslenir, uyku düzenine dikkat eder ve kendi değerinin farkına varırsa kişi bu korkunun belirtilerini hafifletebilir.

Terk edilme korkusu ile başa çıkmada terapi yöntemi de başvurulması gereken etkili bir yöntemdir. Çocuklar bu korku ile kendi kendine başa çıkamıyorsa destek almaları süreci atlatabilmelerinde önemli bir etkidir. Çocukluk dönemi insanın diğer gelişim dönemlerinin gölgesi gibidir. Bu dönemde oluşabilecek herhangi bir olumsuzluğun telafi edilememesi, yaşam boyu derin izleri beraberinde getirecektir. İnsanın hayatındaki her şey güzel gidiyorken, mutlu bir yaşantıya sahipken bir anda "kabz"⁷² haletine girmesi de bu şekilde açıklanabilir. Bir başka

⁷² Tasavvufî bir terim olarak; insanın kalben ve ruhen sıkıntılı/huzursuz ruh halini ifade eden bir kavramdır. Geniş bilgi için bkz; S. Uludağ (2001). "Kabz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, s. 44-45.

ifadeyle insanın çocukluk döneminde yaşamış olduğu olumsuz, travmatik durumların bu dönemde bastırılması, yetişkinlik çağının herhangi bir zaman diliminde hiç beklenmedik bir anda bireyin bilinçaltından gelen sinyallerin duygularını olumsuz etkilemesi, gelişimin ilk dönemlerinde yaşanan olumsuzluklardan haber vermektedir. Bhusus, terk edilme korkusu vb. durumlar tedavi edilebilen bir sorundur. Terk edilme korkusu yaşadığını düşünen kişiler ve bu korkunun hayatını olumsuz etkilediğini fark eden bireyler bir uzmandan yardım almanın en doğru karar olacağını bilmelidirler.

5.3. Ergenlik Döneminde Gelişim

Ergenlik dönemi, bireyin çocukluktan yetişkinliğe geçiş yaptığı hem fiziksel hem de duygusal açıdan hızlı değişimlerin yaşandığı bir süreçtir. Bu dönem, biyolojik olarak cinsiyet hormonlarının artışıyla başlayan ve vücutta belirgin değişikliklerle kendini gösteren bir süreçtir. Ancak ergenlik, sadece bedensel değişikliklerle sınırlı değildir; aynı zamanda kimlik arayışının yoğunlaştığı, bireyin kendini ve çevresini sorguladığı, toplumsal rollerini keşfettiği bir dönemdir.

Bu süreçte gençler, bağımsızlıklarını kazanmaya çalışırken aynı zamanda hala ailelerine ve çevrelerindeki yetişkinlerin rehberliğine ihtiyaç duyarlar. Duygusal dalgalanmalar, sosyal baskılar ve akran ilişkileri, ergenlerin yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemdeki bireyler, kendi değerlerini ve inançlarını oluşturmaya çalışırken, aynı zamanda toplumsal normlar ve beklentilerle de başa çıkmak zorunda kalmaktadır.⁷³

Ergenlik dönemi bireyler için bir tür yeniden doğuş niteliğinde olmaktadır. Çocukluktan kalan alışkanlıklar ve düşünce kalıpları, ergenlikte yeniden değerlendirilmekte ve birey, kendini yeniden tanımlama sürecine girmektedir. Bu nedenle ergenlik, bir yandan belirsizliklerle ve kimlik karmaşalarıyla geçen bir dönem olarak görülse de diğer yandan bireyin potansiyelini keşfetme ve gelecekteki kimliğini inşa etme fırsatı sunmaktadır.⁷⁴

⁷³ E. A. Parlaz & K. Öngel (2012). Ergenlik Dönemi: Fiziksel Büyüme, Psikolojik ve Sosyal Gelişim Süreci. *Turkish Family Physician*, 3(2), 10-16.

⁷⁴ M. Koç (2004). Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 231-238.

5.3.1. Hz. Yusuf ve Kimlik Karmaşası

Yusuf Peygamber, kardeşleri tarafından kuyuya terk edildiğinde bir kervan onu kuyuda bulmuştur. Onu az bir pahaya Mısır'da köle olarak satmıştır. Hz. Yusuf köle olarak satıldıktan sonra ailesinden ve doğduğu topraklardan ayrı bir hayat sürmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Hz. Yusuf'ta kimlik karmaşası ve aidiyetsizlik duygularına yol açmış olabilir. Hz. Yusuf'un hikâyesi, bize yetimhanede, sokakta büyüyen çocuklarla empati kurmamızı sağlamaktadır. Ayrıca ülkesinden göç etmek zorunda kalmış çocuklar ile mülteci çocuklar gibi farklı bir kültüre ve ortama alışmaya çalışan çocukların yaşadıkları zorluklar hakkında bizlere bilgi vermektedir. Son olarak Hz. Yusuf'un hayatı, farklılıklarımızı bir zenginlik olarak görmeyi ve barış içinde yaşayabilmenin mümkün olduğunu bizlere öğütlemektedir.

5.4. Yetişkinlik Döneminde Gelişim

Yetişkinlik dönemi, bireyin hem kişisel hem de toplumsal sorumluluklarını tam anlamıyla üstlendiği, hayatının en üretken evrelerinden biridir. Bu dönem, kişinin kimlik arayışının tamamlandığı, yaşam hedeflerinin netleştiği ve bu hedeflere ulaşmak için somut adımların atıldığı bir süreç olarak tanımlanabilir.⁷⁵ Yetişkinlikte, birey artık kendi kararlarını alabilen, bu kararların sonuçlarına katlanabilen ve genellikle yaşamını belirli bir düzene oturtmuş bir birey haline gelir.

Özgün bir bakış açısıyla ifade edilebilecek bir diğer nokta, yetişkinlik döneminin aslında bir "denge arayışı" süreci olmasıdır. Gençlikteki dinamik enerji ve heyecan, yetişkinlikte yerini daha sabit bir yapıya ve sorumluluk bilincine bırakır. Ancak bu dengeyi sağlamak, her birey için farklı zorluklar içerebilir. Kariyer, aile, kişisel gelişim ve toplumsal beklentiler arasında denge kurmak, bireyin kendini gerçekleştirme sürecinde kritik bir rol oynar.

Yetişkinlik aynı zamanda bireyin yaşamını gözden geçirdiği ve önceki yaşam evrelerinin birikimlerini kullanarak daha olgun bir perspektif geliştirdiği bir dönemdir. Bu dönemde, bireyin öncelikleri değişir; maddi kazanç yerine manevi tatmin, sosyal statü yerine iç huzur daha fazla önem kazanabilir. Yetişkinlik, insanın hem içsel dünyasını derinleştirdiği hem de dış dünyayla daha uyumlu bir ilişki kurduğu bir olgunluk dönemidir.⁷⁶

⁷⁵ Y. Aktu (2016). Levinson'un Kuramında İlk Yetişkinlik Döneminin Yaşam Yapısı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(2), 162-177.

⁷⁶ S. Yıldırım, & O. Gürsu (2021). Yetişkinlerde Dindarlık ve Psikolojik Dayanıklılık İlişkisi. *Turkish Academic Research Review*, 6(1), 27-54.

5.4.1. Sabır ve Metanet Timsali Olarak Hz. Yusuf

Yusuf Peygamber hayatında birçok imtihan yaşamıştır. O, yaşadığı bütün zorluklara rağmen sabrından ve metanetinden hiç vazgeçmemiştir. Hz. Yusuf'un zorluklar karşısındaki ilham verici tutumu, onun güçlü bir içsel güce ve inanç sistemine sahip olduğunu göstermektedir. O, daima Allah'a güvenmiş ve inanmıştır. Yusuf'un hikâyesi, bize çocukların da zorluklar karşısında pes etmeden mücadele etmeyi öğrenmesi gerektiğini öğretmektedir.⁷⁷ Ayrıca Yusuf peygamberin gelişim dönemleri incelendiğinde, çocukluğundan yetişkinliğine kadarki sürecin her döneminde sabırlı ve metanetli oluşu, onun zorlu sınavlar karşısında dahi kendini kaybetmeden kararlılıkla kendi bildiği yolda ilerlemesinden kaynaklanmaktadır.

Hz. Yusuf'un kardeş ihanetine uğrayıp köle olarak satılması, iftiraya maruz kalarak zindana atılması gibi ağır deneyimler yaşamasına rağmen Hz. Yusuf, içindeki iman ve ahlaki değerlere sıkı sıkıya bağlı kalmış, kendisine yapılan haksızlıklara karşı kin tutmak yerine affetmeyi tercih etmiştir. Bu süreçte gösterdiği sabır, sadece fiziksel sıkıntılara karşı değil aynı zamanda manevi sınavlara karşı da metanetli ve sabırlı bir duruş sergilemesini sağlamış ve sonunda adaletin ve hakikatin kutlu zaferine tanıklık etmiştir. Hz. Yusuf'un hayatı, zorluklar karşısında pes etmeyip sabır ve metanetle direnmenin en güzel örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.4.2. Affedici Olmanın Önemi Bağlamında Hz. Yusuf

Yusuf Peygamber, yıllar sonra kıtlığın olduğu zaman diliminde kardeşleriyle tekrar karşılaşmıştır. Kardeşleri Yusuf'u tanıyama da Yusuf kardeşlerini tanımıştır. Yaşadığı tüm zorluklara rağmen merhametli olması ve kalbinin intikam duygusundan arınık olması Yusuf'un affedici ve merhametli bir insan olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Hz. Yusuf, kardeşlerini affetmiş ve size bugün ayıplanma yok diyerek onlara kavuşmanın sevincini ve heyecanını en derin duygularla hissetmiştir. Hz. Yusuf kıssası, ebeveynler için çocuklara affedici olmayı ve kin tutmamayı öğretmenin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Kur'an'da Ahsen'ül Kasas yani "*Kıssaların en güzeli*" olarak geçmekte olan Hz. Yusuf kıssası, İhtiva ettiği mesajlar itibarıyla birçok açıdan derslerle doludur. Bu kıssa muhataplarına yalnızca Hz. Yusuf'un hayatını değil, aynı zamanda insanlık için önemli olan birçok erdemli davranışı da öğretmektedir. Özellikle kıssada onun çocukluk döneminde yaşadığı olayların hayatını nasıl değiştirdiğine değinilirken, bu olaylar karşısındaki hikmetli ve sabırlı tavırları gözden

⁷⁷ M. Doğan (2023). Ailede Değerlerin İnşasına Psikolojik ve Pedagojik Yaklaşım: Sevgi, Saygı, Sabır, Hoşgörü Değerleri Örneği. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 6(2), 541-565.

kaçmamaktadır. Yusuf Peygamber'in çocukluk dönemi, yaşadığı zorluklar, onu hayata küstürmemiş, onun daha çok lider bir kişilik yapısı kazanmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak, Yusuf Peygamber'in kıssası, Kur'an-ı Kerim'de detaylı bir şekilde anlatılan ve birçok ders çıkarılabilecek eşsiz bir hikâyedir. Yusuf'un çocukluk döneminde yaşadığı zorluklar, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, köle olarak satılması ve sonunda Mısır'a yönetici olmasına kadar geçen süreç, onun sabrı, inancı ve psikolojik dayanıklılığıyla başa çıkma gücünü göstermektedir. Bu kıssa, ilahi bir metin olmasının yanında aynı zamanda evrensel insani değerleri öğreten ve psikolojik dirençliliği artırma yollarını gösteren başyapıt niteliğindedir. Yusuf'un yaşamış olduğu musibetlere rağmen Allah'a olan güveni, olumlu bir perspektif geliştirme becerisi ve affediciliği, günümüz modern dünyası için önemli dersler ve mesajlar ihtiva etmektedir. Kardeş kıskançlığı, yalnızlık, haksızlık ve nihayetinde zaferle sonuçlanan bu kıssa hem bireysel hem de toplumsal olarak değerlendirildiğinde ilham kaynağı olmakta ve muhatabını eşdeğer zorluklar karşısında terapi edebilmektedir. Yusuf kıssası, günümüz dünyasında karşılaştığımız zorluklar karşısında nasıl bir tutum takınmamız gerektiği konusunda da bize rehberlik etmektedir. Sabır, umut ve adalete olan inancımızı koruduğumuz sürece, en zor durumlarda bile içsel gücümüzü bulabiliriz. Bu kıssa, insan ruhunun dayanıklılığını ve Allah'a olan bağlılığın önemini vurgulayan bir örnek olarak, tüm zamanlar için geçerli bir ilahi öğretilerdir. Bu bağlamda, Yusuf Peygamber'in kıssası onun çocukluğundan yetişkinlik dönemi dair bilgiler ihtiva ederek hem bireysel gelişim hem de toplumsal barış için önemli dersler içermekte ve günümüz insanları için ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.

6. SOSYAL PSİKOLOJİ AÇISINDAN HZ. YUSUF'UN HAYATI

Sosyal psikoloji, konusu itibari ile değerlendirildiğinde toplum içinde insan ve onun ilişkilerini incelemektedir. Ayrıca sosyal psikoloji, kişiler arası ilişkileri ve bu etkileşimden doğan psikolojik etkenleri odak noktası olarak alır. İnsanlar arası kurulan etkileşimi; ikili ilişkilerde, bir grup içinde, kalabalık ortamlarda, yalnızken incelemeye tabi tutar. Kısaca sosyal psikoloji bireyin duygu ve düşüncelerinin, başka bir bireyden nasıl etkilendiği ile ilgilenir diyebiliriz.⁷⁸ Bu alanda yapılmış ve yapılmakta olan çalışmalar, bireylerin diğer kişilerle, gruplarla ve toplumla ilişkilerini anlamaya yardımcı olan temel bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda sosyal psikoloji, insanların diğer bireylerle, gruplarla ve toplumla olan etkileşimlerini anlama amacıyla yapılan araştırmaları kapsar ve sosyal davranışları şekillendiren psikolojik süreçlere ışık tutar.

Sosyal psikolojinin konularından olan yabancılaşma, itaat ve uyma davranışı gibi konular, Kur'an'da bazen açıkça bazen de dolaylı olarak insan ilişkilerine işaret etmektedir. Kur'an'da özellikle sosyal psikolojinin incelendiği kıssalar bulunmaktadır. Bu bilgiler ve çalışmalar ışığında Hz. Yusuf Peygamber'in hayatı dini, psikolojik ve sosyolojik mesajlar içeren çok kapsamlı bir kıssadır. Kıssada uzun ve detaylı bir anlatım dili kullanılmıştır. Kıssa, ilahi bir metin olarak çok önemli ve değerli olmanın yanı sıra bireysel ve toplumsal psikolojiye dair ihtiva ettiği anlamlı mesajlar itibari ile de bir başyapıt niteliğindedir. Özellikle sosyal psikoloji açısından tahlile tabi tutulduğunda kıssada çok önem arz eden temalar ile karşılaşırız.

İnsan sosyal bir varlıktır. Yalnızlık sadece Allah'a mahsustur. İnsan yaşadığı toplumdaki soyutlanamaz ve içine doğduğu kültürün izlerini benliğinde taşır. Doğumdan-ölüme kişinin bir topluluk içindeki davranışlarını ele alan sosyal psikoloji, Hz. Yusuf peygamberin hayatına dair muhataplarına farklı pencereler açabilir. Örneğin, çok kardeş sayısına sahip olan kişileri anlayabilmek adına Hz. Yusuf ve kardeşleri arasındaki rekabet değerlendirildiğinde, kardeş kıskançlığının aile bireylerine etkisini yansıtabilir.

Sosyal psikoloji açısından analiz edildiğinde Hz. Yusuf'u kıskanan kardeşlerini bir grup olarak değerlendirirsek, Hz. Yusuf grup baskısına maruz bırakılmış olabilir. Bu tarz baskılara maruz kalan kişiler genellikle bireysel ve ahlaki açıdan değerleri sorgulayabilmektedir. Hz. Yusuf grupta istenmeyen kardeş olması sonucunda kuyuya atılmış ve köle olarak az bir paha satılmıştır. Mısırlıların Hz. Yusuf'a yabancı muamelesi yapmaları ırksal ayrımcılık ve kültürel önyargılara sebep olmuş olabilir. Bu tarz ayrımcılıklar ve önyargılar, birlikte yaşayan çok

⁷⁸ Geniş bilgi için bkz: D. Cüceloğlu (2014). *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitapevi, s. 514-518.

kültürlü toplumlarda insanlar arasına fesat tohumları eker ve bu durum genelde çok yıkıcı sonuçlara sebep olabilmektedir.⁷⁹ Hz. Yusuf köleyken, Mısır'da Maliye bakanı olarak devlet bürokrasisinde yer almıştır. Olgun bir kişiliği ve olumlu bir karakter yapısına sahip olması sebebiyle bu durum onda bir dengesizlik yaratmamıştır. Bu tarz makamlar arası yükselişler, farklı kimlikler arası gidip gelmeler kişilerde bir rol bunalımı ve kimlik karmaşasına sebep olabilir. Bu nedenle basamaklarda denge gözetilmesi çok önemlidir. Ayrıca Hz. Yusuf'un esaret hayatı bitmiş özgürlük hayatı başlamıştır. Bu durum bağımlı olma-özgür olma başlıkları altında incelenmesi gereken önemli bir konudur.

Kısaca Hz. Yusuf'un en düşük makamdan en üst makama yükselmesi güç ve statü psikolojisi açısından tahlil edildiğinde, bu yolda ne tür mücadeleler verdiği ve hangi fedakârlıkları yaptığını gözler önüne sermektedir. Zahmetsiz rahmet olmaz. Son olarak Hz. Yusuf'un kardeşlerini affetmesi, yaşadıklarını unutup onları bağışlaması, affetme ve uzlaşma başlığı altında incelendiğinde, kardeşlik bağlarının zarar görse bile tamiratının mümkün olabileceğini bizlere göstermektedir. Bu şekilde Hz. Yusuf, affetmenin yapıcılığını kin ve nefretin yıkıcılığına tercih etmiş olmaktadır. Kıssa muhataplarına aile içerisinde uzlaşmanın aile bağlarını daha güçlü kılacağını göstermiştir. Bu eşsiz güzellikteki kıssaya kulak verenler bireysel ya da toplumsal hayatta insan davranışlarını daha iyi anlayıp, tahlil edebilir. Kriz anlarını yönetebilmeyi bilir. Musibetler ve zorluklar karşısında metanetli durabilir.

⁷⁹ H.M. Soysaldı & T. Asuman (2002). Sosyal Barışı Bozan Acelecilik, Ön Yargı, Damgalama ve Ayrımcılığın Kur'an Perspektifinde Sosyo-Psikolojik Boyutu. *İlsam Akademi Hakemli Dergisi*, 2(2), 323-368.

7. HZ. YUSUF'UN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ

7.1. Hz. Yusuf'un Güzel Yüzlü Olması

Hz. Yusuf'un güzelliği, Kur'an'ı Kerim'de Züleyha'nın kendisine duyduğu hayranlık ve kadınların Hz. Yusuf'u gördüklerinde ellerini kesmeleri üzerinden vurgulanmaktadır.

*“Kadınlar onunla karşılaştıklarında, Hz. Yusuf'a hayran kalıp ellerini doğradılar. Haşa! Allah için, bu bir insan değil ancak çok şerefli bir melek olabilir.”*⁸⁰ dediler. Hz. Yusuf'un fiziksel güzelliği, Züleyha'nın ve diğer kadınların onu olağanüstü bir varlık olarak algılamalarına neden olmuştur. Fiziksel güzellik, bir bireyin kendisine olan güvenini ve değer algısını etkileyebilir. Hz. Yusuf'un bu konudaki duruşu, güzelliğinin farkında olmasına rağmen, bu fiziki özelliğini kibir veya kötüye kullanmamasıyla öne çıkmaktadır. Bu durum Hz. Yusuf'un karakterinin sağlamlığını ve olgunluğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle Hz. Yusuf'un yüz güzelliği, onun yaşamış olduğu olaylarda ve diğer insanlar üzerindeki etkisinde önemli bir rol oynasa da Kur'an'ı Kerim'de asıl vurgulanan, onun karakteri, imanlı duruşu ve ahlaki erdemleridir. Ayetlerde vurgulanmak istenen fiziksel güzelliğin yanıltıcı olabileceği, kişinin huy güzelliğinin daha değerli olduğu hususudur.

Sonuç olarak Hz. Yusuf'un güzelliği sadece fiziksel özellikleriyle değil, aynı zamanda karakteri, ahlaki duruşu ve kişiliğiyle de anlam kazanmaktadır.

7.2. Hz. Yusuf'un Lider Kişiliği

İnsan sosyal bir varlıktır ve toplumun diğer fertleriyle sık sık iletişim ve etkileşim içerisinde. İnsanlar birlikte yaşarken kurallara ve yönetilmeye ihtiyaç duyarlar. Asırlar boyunca toplumlarda bazı kişiler, diğerlerine üstünlük sağlamış, bir grup insanı peşlerinden sürüklemişler ve organize etme görevini üstlenmişlerdir. Liderlik; bir grup veya organizasyonu belirli hedefler doğrultusunda harekete geçirme, rehberlik etme, yönlendirme süreçlerine başkanlık etme olarak tanımlanabilir.⁸¹

Yaşamın birçok safhasında liderlere ihtiyaç duyulmakla birlikte liderlik çok çeşitli şekillerde ve biçimlerde ortaya çıkabilir. İş dünyasında, eğitimde, siyasette vb. birçok alanda liderlik önemli bir role sahiptir. Liderler yönettikleri grubun veya organizasyonun karar verme süreçlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Lider kişiler grubun birlik ve beraberliğinde, iletişimde, önemli rol oynarlar.

⁸⁰ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 31/12.

⁸¹ C. Demir & M. K. Yılmaz & A. Çevirgen (2010). Liderlik Yaklaşımları ve Liderlik Tarzlarına İlişkin Bir Araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 129-152.

Farklı liderlik çeşitleri karşımıza çıkmakla birlikte liderliğin ahlaki olarak değerlendirilmesi konumuzu daha anlaşılır kılacaktır. Liderlik yapmak, grup yönetmek insana etik bir sorumluluk yüklemektedir.⁸² Liderlik katı bir otorite demek değildir. Bunun yanı sıra etkili iletişim becerilerine sahip bir lider, aynı zamanda kitlenin veya grubun güvenebileceği bir lider olmalıdır. Lider kişiler grup içi etkileşimlerde duygudaş olabilen, cesaretli ve kararlı bir kişilik yapısı taşımaktadır. Liderler takım içerisinde ayrıştırıcı değil birleştirici güç olarak ve takımın potansiyelini doğru bir şekilde kullanarak, ortak hedeflere ulaşmada herkesi bir araya getirmelidir.

Kur'an-ı Kerim, liderlik ve peygamberlik arasındaki ilişkiye atıfta bulunmaktadır. Peygamberler herhangi bir liderlik kalıbına sokulmamakla birlikte Allah tarafından insanlara gönderilen rehberlerdir ve aynı zamanda toplumlarına önderlik etmekle görevlidirler. Kur'an'da geçmekte olan peygamber kıssaları, bizlere liderlik özelliklerini sergileyen ve toplumlarını yönlendiren örnekler sunmaktadır.⁸³

Hız. İbrahim, kutsal kitabımız Kur'an'da ve diğer ilahi dinlerde ortak ata ve örnek bir lider olarak sunulmuştur. Kendisi, Tevhit inancını yaymak ve putperestliği reddetmek için toplumuna rehberlik etmiştir. Ayrıca, Allah'ın emriyle oğlunu kurban etmeye hazır olması,⁸⁴ bu emre itaat etmesi de bir liderlik örneğidir. Hız. İsa, Kur'an'da ismi geçen peygamberlerden bir diğeridir. İnsanlara Allah'ın mesajını tebliğ etme tarzı, özellikle davranışsal olarak adalet, merhamet, sevgi ve hoşgörü üzerine vurgu yapması, onun nasıl bir lider olduğu hakkında bizlere bilgi vermektedir. Hız. Musa, Kur'an'da sıkça anlatılan peygamberlerden biridir. O, Firavun' un zulmüne karşı çıkarak İsrailoğulları'nı kölelikten kurtaran bir liderdir. Ayrıca Hız. Musa, Allah'ın emriyle toplumunu doğru yola yönlendiren ve onlara rehberlik eden bir peygamberdir.⁸⁵ Hız. Nuh peygamber insanları yalnızca Allah'a kulluğa çağıran ve onları doğru yola yönlendiren bir lider olarak tanıtılır. Tufan öncesi toplumuna liderlik ederek onları gelen tufana karşı tedbire davet etmesi, işledikleri günahlardan dolayı Allah'a yönelmenin önemini vurgulaması onun toplumunun kurtuluşu için çaba gösteren ve rehberlik eden bir lider olduğunun açık bir göstergesidir.⁸⁶ Hatemül Enbiya Hız. Muhammed (s.a.v.), Kur'an'da son peygamber olarak geçmektedir. O (s.a.v.), İslam'ın yayılmasında büyük bir çaba göstermiş ve

⁸² E. Özdemir (2003). Liderlik ve Etik, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 151-168.

⁸³ İ. H. Şimşek (2018). Lider Tiplerine Kur'an Açısından Bir Yaklaşım, *Journal of Analytic Divinity* 2(3), 63-86.

⁸⁴ *Kur'an-ı Kerim*. Saffat 37/107.

⁸⁵ *Kur'an-ı Kerim*. Taha 20/84.

⁸⁶ *Kur'an-ı Kerim*. Nuh 71/1.

toplumuna liderlik etmiştir.⁸⁷ Onun liderlik tarzı; adalet, sabır, merhamet, cesaret, cömertlik ve hoşgörü gibi değerlere dayanır. Hz. Muhammed (s.a.v)'in dini öğretileri ve yaşayış tarzı, onun liderlik örneklerindedir.

Hz. Yusuf'u geldiği konum açısından ele alacak olduğumuzda ise onun yaşam serüveninde liderlik vasfını içeren birçok öğreti barındırmakta olduğunu görürüz. Hz. Yusuf'un rüyası onun geleceği öngörmesi ve bunun neticesinde bir strateji belirlemesi liderlikte vizyon ve strateji yetisine sahip olduğunun bir kanıtıdır. Bu yetenek ile Hz. Yusuf lider olarak ileriye öngörebilir ve planlayabilir bir özelliğe sahiptir. Ayrıca Hz. Yusuf, kardeşlerinin ihaneti karşısında dürüst ve güvenilir olmaktan vazgeçmemiş, bu da bir lider olarak onun dürüstlük ve güvenilirlik özelliğini kaybetmediğine işaret etmektedir. Dürüstlük ve güvenilirlik liderlikte olmazsa olmaz özelliklerdendir. Bununla birlikte Hz. Yusuf, yaşam boyu karşılaştığı musibetlere rağmen insanlarla duygudaşlık kurarak ilişkilerinde başarıyı yakalamıştır. Nitekim lider karakterli kişiler hayatları boyunca yönettikleri ekibin ihtiyaçlarını anlamak ve onlarla empati kurmak için çaba gösterirler. Liderlik, kararlılık ve sorumluluk gerektirir kaidesinde Hz. Yusuf başına gelen tüm musibetlere rağmen sorumluluk almaktan vazgeçmemiştir. Onun kararlı yapısı hedeflerine daha kısa yoldan ulaşmasını sağlamıştır. Muhataplarına karşı iletişiminin güçlü olması, adil ve objektif olması Mısır'da saygınlığını arttırmış, günümüz dünyasında liderler için ilham verici bir model olma özelliği kazandırmıştır.

Liderlik ile kişilik arasında önemli bir ilişki vardır. Kişilik, birden fazla tanımı olan bir kavramdır. Ancak burada kişilik dediğimizde bir bireyi diğer bireylerden ayırt eden, şahsına münhasır yapan, bir başka ifadeyle onu bir diğerinden farklı kılan özellikler bütünü olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Buradan hareketle kişilik özelliklerine göre liderlik özelliklerinin de değişebileceği durumu söz konusu olmaktadır.

Kısaca liderlerin kişilik yapılarına göre liderlik özelliği göstermeleri beklenir. Örneğin; iyi kalpli, uysal, merhametli bir kişilik yapısına sahip bireyler liderlik vazifelerinde bunu yansıtır. Hz. Yusuf'un liderliğinden yola çıkarak liderlikte önemli ölçüde etkili olan husus; insanları etkileme gücü, toplulukları organize edebilme yetisi, empati yeteneği, musibetler karşısında takındığı güçlü tavır, karar ve emir verme yetkisi vb. özellikleri bilmek ve anlamaktır.⁸⁸

⁸⁷ *Kur'an-ı Kerim*. Müddesir 74/1-5.

⁸⁸ M. E. Gözden (2021). Kur'an'a Göre Lider Özellikleri ve Liderlik Modellerine Kısa Bir Bakış, *Usul İslam Araştırmaları*, (35), 183-224.

Yusuf peygamber, günümüz insanına sabır ve yalnızca Allah'ın yardımı ile dünya hayatında makamların en güzeline erişmenin mümkün olduğunu, ahiret hayatında ise salih kimselerden olabileceğinin müjdesini vermektedir. Hz. Yusuf yüz güzelliğinin yanında, huy olarak mükemmel yetiştirilmiş, nezaketli ve hoşgörülü tavrıyla da “örnek bir lider” prototipi oluşturmaktadır.

7.2.1. Hz. Yusuf Liderliğinde Tevhit Mücadelesi

Tevhit, Arapça "*birlemek*" anlamına gelen "*v-h-d*" kökünden türeyen bir kelimedir. Kısaca tek ve bir olmak demektir. Batı terminolojisinde bu kavramın karşılığı monoteizmdir. İslam'da ise Tevhit, Allah'ın bir ve eşsiz olduğunu, O'ndan başka ilah olmadığını ve her şeyin O'nun mülkü olduğunu ifade etmektedir. Tevhit akidesinin ilk muhatabı, evveleminde şüphesiz bu mesajı tebliğ etmekle görevli peygamberlerdir. Her peygamberin kendi kavminin diliyle gönderildiği⁸⁹ düsturu gereği, peygamberler kendi dilinin sınırlılıkları içerisinde ilahi mesajı/öğreti muhatap kitleye aktarma yoluna gitmiştir. Hal böyleyken, mesajı aktarmadan önce onların da bizler gibi insan olmaları sebebiyle⁹⁰ içsel/ruhsal olarak sıkıntı, stres, kabz hali vb. durumları yaşamaları izahtan varestedir.

Tevhit, İslam inancına göre ilk peygamber Hz. Âdem ile başlayan, son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)⁹¹ ile tamamlanan ilahi mesajın ortak adıdır. Kur'an kıssalarından öğrendiğimiz peygamberlerin hayatları onların kişilik özellikleri hakkında bilgiler içermektedir. Örneğin Hz. Muhammed (s.a.v) tebliğ vazifesini, mucizeler üzerinden değil de yaşadığı dönemde hayatın gerçekleriyle ve kültürünü dikkate alarak yerine getirmiştir. Tüm peygamberler gönderildikleri toplumlara öncelikli olarak bu mesajı iletmenin uygun yöntemini aramışlar ve mesajın yüklemiş olduğu sorumluluk hissi ile hareket etmişlerdir. Bu ağır sorumluluk, peygamberlerde içsel/ruhsal mücadelelere ve yalnızlık hissine kapılmalarına sebebiyet vermiş, zaman zaman kendilerini toplumdan tecrit edip tefekkür etme fırsatı kollamışlardır. Bununla birlikte onlar Allah'a güvenmenin ve ona teslim olmanın iç huzurunu en derin duygular içerisinde hissetmişlerdir.

Teolojik bir kavram olmanın yanı sıra psikolojik olarak tahlil ettiğimiz tevhit kavramı, her şeyi yaratmanın yüce bir yaratıcı olduğu anlayışını geliştirmesinde bireye yardımcı olacaktır. Bu anlayış veya inanç insanı güvende hissettirir. Kişiye hayatın bir anlamı olduğu inancını kazandırır. Örneğin, Adaletsizliğe uğramış ya da iftiraya uğramış bir kişi düşünelim. Bu kişi

⁸⁹ Kur'an-ı Kerim. İbrahim, 14/4.

⁹⁰ Kur'an-ı Kerim. Fussilet, 41/6.

⁹¹ Kur'an-ı Kerim. Ahzab, 33/40.

her şeyden haberdar bir yaratıcısının olduğunu bildiği takdirde uğradığı adaletsizlik, zulüm vb. her türlü durum karşısında Allah'ın kendisine şah damarından daha yakın olduğu şuuruyla ruhsal olarak rahatlama sağlayabilir.

Tevhit kavramı çok yönlü düşünülmesi gereken bir kavramdır. Tevhit akidesi peygamberlere farklı sorumluluk yüklemiştir. Tevhit akidesi peygamberlere gönderilen ilahi mesajın ortak mihenk taşını ifade etmektedir. Tevhit, peygamberlerin insanlara tebliğ ettiği Allah'ın en mühim mesajdır. Bu mesajı iletmenin çeşitli yolları vardır. Bazen sözlerle, bazen davranışlarla bu ortak mesajlar insanlara ulaştırılmıştır. Bu görevi yerine getiren elçiler birçok zorluklarla karşılaşmış ve önüne koyulan engelleri aşmak zorunda kalmışlardır. Bu engeller ve zorluklar arasında peygamberlerin en önemli vazifesi, tevhit akidesini putperest toplumlarda benimsetmek, onların kemikleşmiş olan inançlarıyla mücadele etmek olmuştur. Bu vazifeyi peygamberlere veren Allah, onları cesaret ve kararlılık duygularıyla donatmıştır. Peygamberler karşılaştıkları zorluklar ve güçlükler karşısında vazifeleri uğruna mücadele etme cesareti ve kararlılığı göstermişlerdir. Hz. İbrahim'in putları kırıp baltayı büyük putun boynuna asması, Hz. Musa'nın firavuna karşı eylemlerde bulunması, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in müşriklere karşı tevhit inancını yaymaya çalışması gibi mücadeleler bu bağlamda örnek verilebilir. Bu örnekler peygamberlerin tevhit inancını nasıl benimsediklerinin bir yansımasıdır. Bu zorlu görev, aynı zamanda peygamberlerin sabrının ve metanetinin de bir göstergesidir. Bu vazifeyi ne pahasına olursa olsun yerine getiren peygamberler, var olan ve bir olan yaratıcının her zaman yanlarında olduğunu bilir. Allah peygamberlerine vakıalar meydana geldikçe, bu ilahi gücü ve müjdeyi yaşatarak tecrübe ettirmiştir. Örneğin, Hz. Musa'nın firavundan kaçarken Kızıldeniz'i ikiye yarması ve geçmesi, Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Mekke'nin fethiyle müjdelenmesi vb. örnekler yüce yaratıcının onlara şah damarından daha yakın olduğunu ve sıkıntı anlarında onlara mutlaka yardım geleceğinin en açık birer göstergesidir.

Sonuç olarak tevhit, Allah'ın var ve bir olduğuna iman ederek, her an yanımızda/yakınımızda olduğu hissiyatıyla insanı psikolojik olarak iyi hissettirerek yalnızlık duygusuna kapılmaktan korumaktadır. Hz. Yusuf'un, yaşadığı tüm zorluklar karşısındaki sabırlı ve metanetli oluşunun arka planında onun tevhit inancı yatmaktadır. O, yaşadığı travmatik durumlar karşısında Allah'a olan inancı ve güveni sayesinde yalnızlık duygusuna kapılmamış, korkmamış ve her an O'na sığınmanın, ona güvenmenin, ondan yardım dilemenin önemini bizlere yaşamıyla örnek göstermiştir. İşbu, bizlere burada düşen görev; zorluklar karşısında Allah'ın yanımızda olduğunu unutmamak, ona dayanmak ve tevekkül etmek

hususunu göz ardı etmemek olacaktır. Bu bağlamda Yusuf Peygamber'in hayatı tevhit konusunda önemli mesajlar ihtiva eden örnekler barındırmaktadır.

Yusuf peygamber hayatı boyunca birçok zorlukla imtihan edilmiştir. Kardeşleri tarafından kuyuya atılarak en yakınlarının ihanetine uğramış olması, köle olarak satılması ve haksız suçlamalara maruz kalması bu zorluklara örnek gösterilebilir. Ancak tüm bu zorluklara rağmen Yusuf peygamber, Allah'a olan güvenini kaybetmemiş ve her zaman O'na sığınmıştır. Kısaca Yusuf peygamber kıssası, tevhit inancının bir gereği olarak, insanın yaşadığı her durumda Allah'a teslim olması ve O'na güvenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bir başka ifadeyle Yusuf peygamberin kıssası, sonunda adaletin tecelli ettiği bir örneği sunmaktadır. Zulme uğrayan Yusuf peygamber, sabrı ve Allah'a olan sarsılmaz inancıyla sonunda adaletin tecelli ettiğini görmüştür. Bu da tevhit inancının farklı bir yönü olmaktadır; yani Allah'ın adaletinin mutlaka tecelli edeceği ve her şeyin en doğru şekilde sonuçlanacağına olan güveni ifade etmektedir. Yusuf peygamber kıssası, tevhit inancının bireylerin hayatlarında nasıl şekilleneceğine dair önemli öğretiler sunmaktadır. Bu kıssa inanç, teslimiyet, adalet, tevhit gibi temel konulara vurgu yaparak insanların yaşamlarını bu ilkeler doğrultusunda şekillendirmelerini teşvik etmektedir.

7.3. Yardım Psikolojisi Açısından Hz. Yusuf

İnsan topluluklarında birlik ve beraberliği güçlendiren birçok davranış vardır. Yardım etmek ve yardımlaşmak bunlardan bazılarıdır. İçinde yaşadığımız toplumda bazen yardım eden kişilerden olurken bazen de yardım edilen kişi olabilmekteyiz. Yardım bir kimseye veya bir topluluğa ihtiyaç hâsıl olduğunda yahut zor bir durumla karşılaştığında destek olma, onun yükünü omuzlama, derdine ortak olma eylemidir. Yardımlaşma anlamında kullanılan birçok kelime vardır. Bunlardan en sık kullanılanı, “*a-v-n*” kökünden türeyen yardımlaşma manasına gelen “*teavün, muavene*” kelimesidir.⁹² Yardım çeşitlerine örnek olarak; Maddi yardım, manevi yardım, fiziksel yardım, bilgisel yardım gösterilebilir. Yardım sadece musibet anlarında veya zorluklarla karşılaşıldığında değil, günlük yaşantıda herhangi bir şeye ihtiyaç duyulması halinde de yapılabilir. Kısaca, hangi yolu tercih ederseniz edin dünyayı daha yaşanılır kılmamanın ve güzel bir yer haline getirmenin yolu insanların birbirine yardım etmesinden geçmektedir.

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de yardımlaşmayı ve dayanışmayı emreden birçok ayet bulunmaktadır.⁹³ Bununla birlikte peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in: “*Veren el alan*

⁹² M. Çağrı (2013). “Yardımlaşma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 43, s. 332-334.

⁹³ *Kur'an-ı Kerim*. Bakara 2/3-177-195.

elden üstündür."⁹⁴ Hadisi yardımlaşmanın önemine atıfta bulunmaktadır. Buradan hareketle yardımlaşmak, kutsal kitabımız Kur'an'ı Kerim'de tavsiye edilen ve sevgili peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından insanlara önerilen ve öğütlenen bir davranış olmuştur.

Psikolojik açıdan değerlendirildiğinde, yardım etme veya yardım alma gibi yardımlaşma davranışının; bireyin ruh sağlığı, sosyal ilişkileri ve toplumsal etkileşimleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu sebeple yardım alma davranışı ve yardım etme eğilimlerinin hangi faktörler tarafından etkilendiği konusundaki psikolojik çalışmalar, bireylerin bu süreçlerde karşılaştıkları zorlukları ve motivasyonları anlamada önemli bir rol oynamaktadır. Psikolojik açıdan, bireyler arasında karşılıklı yardımlaşma kavramı, günümüzde oldukça önemli bir konu haline gelmiştir. Ancak, bu konu hassas bir nitelik taşımakta ve ahlaki açıdan büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla, psikolojik destek sağlama süreci, gizlilik gerektiren bir konu olarak değerlendirilmektedir. Ruh sağlığı sorunlarıyla baş etme yöntemleri arasında psikolojik destek arama davranışı da bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu süreçte kişinin damgalanma endişesi, duygularını paylaşma güçlükleri ve toplumsal normlar gibi etkenler önemli bir etkiye sahiptir. Yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, üniversite öğrencilerinin genellikle psikolojik sorunlarla başa çıkmak için aile ve arkadaşlarından destek aldıkları, ancak bir ruh sağlığı uzmanına başvurma niyetlerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.⁹⁵ Bu bağlamda bireyler yardım alırken bunu gizli tutma, saklama eğilimi göstermektedirler.

Bir diğer söz konusu davranışımız yardım etme ise çeşitli faktörlere bağlı bir eğilimdir. Ayrıca bireyin psikolojik, biyolojik, sosyal açıdan durumuna göre değişiklik gösterebilir. Buna ilave olarak bu eğilim, cinsiyet, eğitim düzeyi ve kişisel deneyimlere göre de değişiklik arz edebilir. Özellikle yardım etme davranışı, bireyin empati duygusunun çok fazla geliştiğine işaret etmektedir. Empati; başkalarının durumunu, duygusal yoğunluğunu anlayabilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Empati yeteneği bulunan bireyler, başkalarının duygusal durumlarını anlayarak onlarla duygusal bir bağ kurabilmektedir. Bu sebeple onlar, ihtiyaç sahibi olsun ya da olmasın daima başkalarına yardım etme eğilimi gösterebilirler. Bununla birlikte sosyolojik unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal yapı ve kültürel değerler yardım etme davranışında önemli rol oynamaktadır. Örneğin, toplumumuzda çocuk yetiştirmenin en önemli teması olan; vatana millete hayırlı evlat yetiştirmek toplumsal bir ödev olarak görülmektedir.

⁹⁴ *Buhârî*, Zekât, 18, Nafakât 2; *Müslim*, Zekât, 94-97, 106, 124.

⁹⁵ N. Topkaya & B. Meydan (2013). Üniversite öğrencilerinin Problem Yaşadıkları Alanlar, Yardım Kaynakları ve Psikolojik Yardım Alma Niyetleri. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 26-36.

Yardımseser bir birey olarak kişinin vatanına, milletine, bayrağına ve değerlerine bağılı bir birey olarak yetişmesi, son derece anlamlı bir durumdur. Zira kültürel değerler nesilden nesile taşınabildiğı ölçüde yaşatılmaya devam etmektedir. Bu kültürel değerler, bir toplumun öz karakteristik özellikleri hakkında bilgi vermesi sebebiyle, özellikle bireyleri yardım etme gibi kültürel bir değeri yaşamak ve yaşatmak hususunda teşvik etmektedir.

Yardım etme eğiliminde bireyin doğup büyüdüğü aile ve çevresini dikkate almak önemli bir husustur. Birey, aile büyüklerinden ve çevresinden yardım etme davranışını görüp öğrenmiş ve hayatına geçirmiş olabilir. Bu nedenle bireyin aile ve yetiştiğı çevre, yardım etme davranışını öğrenmesi ve pratik hayatına yansıtması açısından önemli bir etkiye sahiptir diyebiliriz. Bir başka ifadeyle birey, yardım etme davranışında bulduktan sonra hem kendisinde hem de yardım ettiği kişi/lerde oluşan olumlu psikolojik duygu durumunun sonucunda bunu hayatının rutin bir parçası haline getirebilir. Çünkü yardım etmek psikolojik olarak ve vicdanen bireyi iyi hissettirmektedir. Bu iyi hissetme hali davranışın tekrarlanması ve yaşamın rutin bir parçası olmasında önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak bireylerdeki yardım etme isteğı çok yönlü etkileşimler sonucu oluşmaktadır. Tüm bu bahsettiğimiz faktörler; empati, toplumsal ve kültürel değerler, aile ve çevresel faktörler, kişisel deneyimler yardım etme davranışını ve isteğini şekillendirmektedir. Yardımlaşma, sadece kişisel düzeyde değil, toplumsal ilişkilerin güçlenmesi ve genel refahın artması açısından da hayati bir öneme sahiptir. Bu yüzden, yardımlaşma eylemlerini teşvik eden ve destekleyen koşullar oluşturmak hem bireylerin hem de toplumların daha sağlıklı bir dayanışma içinde olmalarına yardımcı olmaktadır. Kısaca yardım psikolojisi, bireylerin birbiri ile yardımlaşması anlamına gelmektedir.

Hız. Yusuf kıssasında, yardımlaşma konusunda birçok önemli öğretiler ve örnekler bulunmaktadır. Örnek olarak Hız. Yusuf, kardeşleri tarafından kıskanılarak derin bir kuyuya atılmış, sonra da köle olarak az bir pahaaya satılmıştır. Bu yaşadığı musibetler ve zorluklar karşısında Hız. Yusuf; sabrı, affediciliğı ve yardımseserliğı ile bilinmektedir. Özellikle Hız. Yusuf, Mısır'da yaşadığı süreçte zorluklarla karşılaşan insanlara daima yardım etmiş, onların ihtiyaçlarını giderme noktasında çaba sarfetmiş ve bu konuda insanlara öncülük etmiştir.

Hız. Yusuf peygamberin hayatı, yardımlaşmanın önemi açısından, yardım etme davranışının insanlar arasında nasıl olumlu değişimlere yol açabileceğini gösteren güçlü bir örnektir. Onun sabrı, affediciliğı ve yardımseserliğı, yardım psikolojisi açısından ilham verici bir nitelik taşımaktadır. Günümüzde Yusuf kıssası bağlamında insanların yaşadıkları zorlukları anlamak ve onlara karşı şefkatli bir yaklaşım sergilemek için çaba göstermek gerekmektedir.

Örneğin, kardeşinin, arkadaşının veya bir komşusunun zor ve sıkıntılı anlarında veya yardıma ihtiyacı olduğunda, maddi-manevi yardımda bulunabilmek ve farklı ihtiyaçlarına karşı duyarlı olabilmek gerekmektedir. Ayrıca Hz. Yusuf kıssası, günlük hayatın doğal akışında, her türlü zorluk ve musibet ile imtihan edilmiş olma durumlarında bile insanlara karşı, empati ve şefkat göstermenin önemli bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle Hz. Yusuf kıssası, toplumda lider konumunda olan kimseler açısından, örnek alınması elzem olan birçok mesajlar içermektedir.

Günümüzde lider kimseler, sorumluluklarını yerine getirirken özellikle ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılama noktasında liderlik yaparak aksiyon alabilirler. Bu sayede toplumda, bu tür yardıma ihtiyacı olan kimselerin yaşam standartları iyileştirilmiş olabilmektedir. Bu örnekler, Hz. Yusuf peygamberin hayatından alınan yardım psikolojisi prensiplerinin günlük hayatta nasıl uygulanabileceğini bizlere göstermektedir. İnsanlar, bu prensipleri takip ederek hem kendi iç huzurlarını artırabilirler hem de çevrelerindeki insanlar üzerinde olumlu etkiler yaratabilirler.

7.4. İhanete Karşı İyilik Kavramı Açısından Hz. Yusuf

Olumlu davranışlar içerisinde yer alan iyilik kelimesi sözlükte “*h-y-r*” kelimesinden türemiş olup, kötülüğün zıddı olarak bir karşılık beklemeksizin iyilikte bulunmak, kıymetli bir iş yapmak gibi anlamlarda kullanılır.⁹⁶ Kur’an’da genellikle hayır kelimesiyle ifade edilen iyilik, Allah’a ve ahiret gününe iman edip salih amelde bulunmak anlamında da kullanılmıştır.⁹⁷ Olumsuz tutum ve davranış kategorisinde ele aldığımız ihanet kavramı ise modern popüler kültürde intikam duygusunu ortaya çıkarmaktadır. İntikam, adalet bağlamında incelendiğinde genel olarak toplum nezdinde olumsuz bir davranış olarak nitelendirilmektedir. Bu durum insan zihninde bir ikilem meydana getirmektedir. Çünkü toplumların adalet sistemlerindeki çarpıklık, mutlak bir adaleti sağlamadığı takdirde mağdurların intikamcı bir kişiliğe evrilmesinde önemli bir etken olmaktadır. Bu sebeple adalet mekanizmaları her yönüyle toplumun ihtiyacına cevap vermeli, adaleti tesis etme noktasında mağduriyetlere kapı aralamamalıdır. Böylece adalete duyulan güven duygusu intikam duygusunun önüne geçecek ve onu beslemeyecektir.

İnsanoğlu yaratılışıyla her şeye anlam katan, aynı zamanda bilinçli ve iradeli bir varlıktır. İnsan herhangi bir haksızlıkla karşı karşıya kaldığında, hakkı gasp edildiğinde öfke duygusuyla hareket edebilmektedir. Kur’an bu durumda öfkeyle hareket etmemeyi

⁹⁶ M. Çağrı (1998). “Hayır”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, s. 46-49.

⁹⁷ *Kur’an-ı Kerim*. Bakara 2/177.

öğütlemekte, aynı zamanda bu öfke duygusunun ortaya çıkmasına sebep olan kimseyi affetmeyi ve iyi davranmayı insana tavsiye etmektedir.⁹⁸

İyiliğe İyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı düsturunca İyiliğe karşı iyiliği herkes yapabilir, önemli olan kötülüğe karşı iyilik yapabilmektir. Bu bir peygamber öğretisidir. Tüm peygamberlerde bu özelliği görmekteyiz. Aklını ve iradesini doğruya yöneltebilme, doğruyu yanlış ayırt edebilme ferasetini kendinde bulanlar sabırlı ve takvalı davranarak; “niçin varım, nereden geldim ve nihayetinde nereye gideceğim?” sorularının cevabını en iyi bilen kimselerdir. Kısaca adaletin yüzde yüz tecelli edeceği yerin Hâk katında olması insanı psikolojik açıdan rahatlatılabilir ve dünyevi intikam duygusunun önüne geçebilir. Sabırlı ve takvalı olmayı bireyin nefesine öğütleyerek zerre miskal iyiliğin ve kötülüğün bir karşılığının olacağı bilincini kişiye özümsetir.⁹⁹ Sabırlı ve affedici bir tavır sergileyenler sürekli bir kötülüğe maruz kaldıklarında ise adalet duygusu bilinçaltına ötelenmiş olur. Bu dünyada cezasız kalsa bile öteki dünyada adaletin var olması zalimlerin mazlumlara yaptığı zulümlerin sonucunda bir ceza alacak olması düşüncesi içsel bir rahatlama meydana getirir ve insanı manevi olarak olgunlaştırır.

İnsanlığın en güzel ahlaklısı Hatemül Enbiya Hz. Muhammed (s.a.v.) kavminin tüm baskı şiddet ve zulümleri karşısında sabırlı davranmıştır. Hatta Taif’te çocuklara taşlatılmasına rağmen “*Bilmiyorlar bilselerdi yapmazlardı.*”¹⁰⁰ demiştir. Bu sabrın neticesi, ileri görüşlü ve tevazu sahibi olmasının meyvesi olarak Taif halkı İslamiyet’i kendiliğinden kabul etmiştir. Hz. Yusuf peygamber de ağabeylerinin ona ihanetine rağmen onları rehabilite edici ve yapıcı bir şekilde “*Bugün size kınanma, ayıplama ve azarlama yoktur.*”¹⁰¹ diyerek yumuşak bir tavır sergilemiştir. Tepkisel ve duygusal davranmamıştır.

Kötülüğe karşı iyilik yapabilen, öfkelerine hâkim olabilen, kindar davranmayan ve affedici olabilen kişiler eğitilmiş, kendisini kişilik gelişimi açısından geliştirmiş olgun kimselerdir.¹⁰² Bu bağlamda Hz. Yusuf kıssasında, Yusuf peygamberin ihanet karşısında sergilediği davranışlar, insanlara ihanetle karşılaştıklarında nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiği konusunda önemli mesajlar ve öğretiler sunmaktadır.

⁹⁸ Kur’an-ı Kerim. Ali İmran 3/134.

⁹⁹ Kur’an-ı Kerim. Zilzal 99/7.

¹⁰⁰ İbn Mâce. Fiten, 23.

¹⁰¹ Kur’an-ı Kerim. Yusuf 12/92.

¹⁰² N. Karlı (2012). Dindarlık ve Öfke Kontrolü İlişkisi Üzerine Tecrübî Bir Araştırma. *Ekev Akademi Dergisi*, (16), 50.

Sonuç olarak daha önce bahsettiğimiz gibi kardeşlerinin ihanetine uğrayan Hz. Yusuf, onlarla tekrar karşılaştığında onları affederek geçmişi geride bırakabilmiştir. Hz. Yusuf kıssasından hareketle, ihanete uğrayan kimseler için, affetmenin iyileştirici gücüne odaklanmanın önemine vurgu yaparak, geçmişi unutma yeteneğinin mümkün olabileceği sonucuna varabiliriz. Hz. Yusuf kıssasında geçen affetme, sabır, yardımseverlik gibi erdemler, ihanet karşısında insanın maneviyatını güçlendirerek olumlu yönde hareket etmesine yardımcı olabilir. Ayrıca ihanete karşı iyilikle mukabelede bulunmak, hem manevi anlamda gelişim açısından önemli olmakta hem de toplumsal ilişkilerde barışı ve uyumu sağlamaya katkıda bulunabileceğine dair bir kanaat oluşturmaktadır.

8. HZ. YUSUF KISSASINDAKİ PSİKOLOJİK UNSURLAR

Kur'an-ı Kerim muhteviyatında insan davranışlarının çözümlenmesi konusunda teşvik edici ayetler bulunmaktadır. Kur'an'ın genel ilke ve esaslarının derin muhteviasından, günümüz insanının psikolojik bunalımlarına ışık tutmayı amaçlayan psikolojik tefsir ekolü, bu konuda yeni yeni gelişim gösteren bir ekoldür. Bununla birlikte psikolojik tefsir ekolü ayetler doğrultusunda insanın gözlemlenmesi gerektiğine değinirken, bu durumun sonucu olarak kendisini keşfeden insanın, yaratıcısını da keşfedeceği hipotezini öne sürmektedir.

Bu bölümde Yusuf Sûresi'nin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğümüz kıssada geçen psikolojik unsurlar ele alınmıştır. Bu kapsamda konu itibari ile önem arz eden bazı kavramların tanımı verilmiş ve Hz. Yusuf'un hayatı çocukluk döneminden yetişkinlik dönemine kadar psikolojik bir bakış açısıyla incelenmiştir.

Hz. Yusuf'un hayatı psikolojik bakış açısı ile incelendiğinde birçok ders içeren mesajlar ihtiva etmektedir. Kısaca değinecek olursak; Hz. Yusuf, çocukluğunda kardeş kıskançlığına uğramış ve kardeşleri tarafından derin, kör bir kuyuya terk edilmiştir. Bu olay Hz. Yusuf'ta yalnızlık ve terkedilme korkusu, kapalı alan korkusu, ihanete uğrama ve ölüm korkusu gibi duygu durumlarına sebebiyet vermiş olabilir. Ancak Hz. Yusuf çocukluğuyla birlikte başlayan bu zorlu hayat mücadelesinde Allah'a olan inancından ve güveninden hiçbir şey kaybetmemiştir. Buradan da anlaşılıyor ki Hz. Yusuf, güçlü bir içsel psikoloji ile inancını beslemiştir. Onun hayatındaki imtihanlar peşi sıra gelmeye devam etmiş, köle olarak az bir pahaya satılmış olmasıyla birlikte hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Ancak bu dönemde dahi peşini zorluklar bırakmamıştır. Köle olarak satılmasını ele alacak olursak; bu durum Hz. Yusuf'ta aşağılık, değersizlik ve ümitsizlik gibi bazı duygulara yol açmış olabilir. Buna rağmen Hz. Yusuf nefesine sabırlı olmayı öğütlemiş, metanetli davranmış ve Allah'a olan inancı hiç sarsılmamıştır. Başına gelen bu olumsuzluklar, Hz. Yusuf'un zorluklar karşısındaki sahip olduğu mücadeleci yapısını bizlere göstermektedir.

Hz. Yusuf, güzelliği ve ahlakı ile övülen bir genç olmasına rağmen gençlik dönemlerinde iffetsizlik suçundan hapis yatmak zorunda kalmıştır. Bu olayda bile asla ümitsizliğe kapılmamış, hatta zindandaki arkadaşlarına ümit ışığı olmuştur. Zindanı Medrese-i Yusuf'a çevirerek tevhit inancının güzelliklerini arkadaşlarına anlatmış, zindan hayatının sıkıcılığından onları kurtarmış ve onları rehabilite etmeye çalışmıştır. Bu davranışlarından da anlaşılmaktadır ki Hz. Yusuf, duygudaşlık konusunda kendisini geliştirmiş, merhamet sahibi

ve lider ruhlu bir insandır. Ayrıca rüyaları tabir etme hususunda babası gibi kendisi de iyi olan Hz. Yusuf, kralın rüyasını yorumlayarak zindandan çıkmış ve rüyayı yorumlamasının mükâfatı olarak devlet hazinelerinin başına getirilmiştir. Bu durumun sonucunda hayatında köklü bir değişimin başlaması, Hz. Yusuf'un zekâsının ve Allah'a olan teslimiyetinin bir yansımasıdır diyebiliriz. Hz. Yusuf hazinenin başında iken kıtlıkla mücadele etmekte olan başka ülkelerdeki insanlara da yardımda bulunarak adaletli ve merhametli bir yönetici konumuna yükselmiştir. Bu yardımları civar ülkelerden duyulunca, ağabeyleri de Hz. Yusuf'un ülkesine erzak temini için gelmiş, bu vesileyle Hz. Yusuf seneler sonra ağabeyleri ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşmada kardeşleri tarafından yıllar önce ihanete uğraması onda intikam duygularını asla yeşertmemiştir. Hz. Yusuf tüm bu yaşadığı zorluklara rağmen ağabeylerine karşı iyilikte ve güzellikte bulunmuştur. Bu buluşmadaki tavrı, Hz. Yusuf'un affedici ve merhametli bir insan olduğunu bizlere göstermektedir.

Hz. Yusuf'un hayat hikâyesi, metanetli duruşu bize zorluklar karşısında sabırlı olmayı ve Allah'a olan inancımızın asla sarsılmaması gerektiğini öğütlemektedir. İnsanlar arasında deneyimlenen olaylar zaman veya ihtiyaçlar değişse de genellikle tekrarlanma eğilimindedir. Bir başka ifadeyle, sınırsız hayat olaylarının yaşandığı dünya hayatında, aynı musibetlerin birden fazla insanın başına gelebilme ihtimali izahtan varestedir. Bu bağlamda kıssanın psikolojik olarak muhataplarında olumlu bir etki oluşturabileceğini düşündüğümüz kıssada geçen psikolojik unsurları inceledik. Bu bölümde Hz. Yusuf kıssasında geçmekte olan rüya, merhamet, kıskançlık, haset, hırs/ihtiras, iftira, iffet, nefis, kıtlık ve makam/mevki kavramlarını psikolojik tefsir ekolü bağlamında tahlil etmeyi amaçladık.

8.1. Rüya

Sözlükte “görmek” anlamındaki “rü'yet” kökünden türeyen rüya kelimesi, uyku sırasında zihinde beliren görüntülerin bütününe ifade etmektedir. Sözlük anlamı aynı olan hulm kavramı ise daha çok korkunç düşler için kullanılır. Rüyaların rahmanî olanına “rüyayı sadık”; şeytani olanına “hulm” denilmektedir.¹⁰³ İnsanın uyku sırasında rüyasında gördüğü birtakım şeyler yaşanmış, hiç yaşanmamış veya yaşanması muhtemel yani, olmuş ve olacak şeylerin görülmesi halidir. Kısaca uyku sırasında zihinsel olarak üretilen işitsel, görsel ve duyuşal şeylere rüya diyebiliriz.

İnsanlık tarihinin ilk çağlarından itibaren dikkat çeken bir olgu olmakla birlikte görülen rüyalar anlamlandırılmaya çalışılmış ve gelecek hakkında bilgi verip vermediği konusu da

¹⁰³ İ. Çelebi (2008). “Rüya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, s. 306-309.

daima dikkati celbeden konulardan olmuştur. Günümüz toplumlarında da rüyaları anlamlandırmaya çalışan, geleceğe yön vermek isteyen, hayatlarını rüya yorumlarına göre düzenleyip rüyalardan ilham alanlar vardır.¹⁰⁴ Rüyaların, sūfî gelenekte misal âlemine ait bilgiler içerdiği de kabul edilmektedir. Hz. Yakup ve Hz. Yusuf peygamber kendilerine Allah tarafından verilen vehbî ilim sayesinde bu işin ehli sayılmaktadır.¹⁰⁵ Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'in de bazen kendi rüyalarını yorumladığı bazen de ashabının rüyalarını yorumladığına dair bilgiler aktarıla gelmiştir. Zaman zaman da Hz. Muhammed (s.a.v.)'in huzurunda sahabeler ondan izin alarak rüyaları tabir etmişlerdir.¹⁰⁶

Kur'an-ı Kerim 111 ayetten oluşan uzunca bir sûreyi Hz. Yusuf'a ve onun rüyası üzerinden şekillenen hayatı üzerine tahsis etmiştir. Daha önce zikrettiğimiz üzere Hz. Yusuf'un rüyası Kur'an'da şöyle geçmektedir: Hz. Yusuf, küçük yaşta rüyasında güneş, ay ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görmüş ve rüyasını babasına anlatmıştır. Babası Hz. Yakup, bu rüyasını kimseye anlatmaması konusunda ona tembihatta bulunmuştur. Bilindiği üzere daha sonra kardeşleri Hz. Yusuf'un gördüğü rüyayı öğrenecek, Hz. Yusuf'u kiskandıkları için ona tuzak kuracak ve onu yol kenarındaki kör bir kuyunun dibine atacaktırlar. Oradan geçen bir kervan onu alıp Mısır'a götürüp pazarda az bir ücret karşılığında köle olarak satacaktır. Bir soylu onu satın alacak ve evinde büyütecektir. Bir süre sonra Hz. Yusuf, dürüstlüğü ve bilgeliği sayesinde ülke hazinesinin başına getirilecek, yani mâliye bakanı olacaktır. Hz. Yusuf bu görevdeyken babasını, annesini ve kendisine tuzak kuran kardeşlerini yanına çağıracaktır. Daha sonra Hz. Yusuf anne ve babasını makamına çıkaracak, hepsi o anda ona secde edeceklerdir. Bunu müşahade eden Hz. Yusuf; yıllar önce güneş, ay ve on bir yıldızın kendisine secde ettikleri şeklindeki gördüğü rüyasını hatırlayacak ve babasına: “*İşte bu daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi*”¹⁰⁷ diyecektir.

Görüldüğü üzere, Hz. Yusuf 'un hayat serüveni kıssadan da bildiğimiz üzere küçük yaşlarda görmüş olduğu bir rüya ile teşekkül etmekte ve gördüğü bu rüya yıllar sonra dünya sathında gerçekleşmektedir. Ayrıca onun hayatı üzerinde daha başka rüyalar da etki edecektir.

¹⁰⁴ H. Yaman (2022). Rüya Olgusu Dini ve Psikolojik Yansımaları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9(4), 1678-1698.

¹⁰⁵ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/6.

¹⁰⁶ O. N. Küçük (2014). Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Göre Rüya ve Tabiri, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 14(3), 31-56.

¹⁰⁷ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/100.

Bu yüzden halk arasında ona “rüyaların prensi” denilmiştir.¹⁰⁸ Ayetlerden anlaşılacağı üzere Hz. Yusuf’a Allah tarafından bu rüyaları yorumlayabilme özelliği verilmiştir.

Hz. Yusuf, çok çocuklu bir ailede dünyaya gelmiştir. Kardeş sayısı ile ilgili malumatlar Yusuf Sûresi’nin 100. ayetinde geçmekte olup, kardeşlerinin isimleri hakkında sarîh bir ifade Kur’an’da bulunmamaktadır. En küçük kardeşinin isminin Bünyamin olduğuna dair de Kur’an-ı Kerim’de sarîh bir atıf bulunmamaktadır. Bu isim özellikle Yahudi ve Hristiyan gelenekten İslam kaynaklarına dâhil edilmiştir. Bir başka ifadeyle İsrailiyat rivayetlerinin tefsir kaynaklarında yer almasıyla birlikte onun isminin Bünyamin olduğuna dair er-Razî, et-Taberî ve Kurtubî gibi müfessirlerce bir kanaat oluşmuştur. Özellikle eski ahitte Bünyamin’in adı Benjamin olarak geçmektedir.¹⁰⁹

Hz. Yakup’un Hz. Yusuf’un rüyasını kardeşlerine anlatmamasını istemesinin altında yatan sebebin onu korumaya çalışması ve/veya ona zarar gelebilme endişesi taşıması etkili olmuş olabilir.¹¹⁰ Bu endişenin doğal neticesi olarak da kardeşlerinin kıskançlığına yol açabileceği öngörüsüyle Hz. Yusuf’un rüyasını onlardan gizlemesini tembihleyerek tedbir aldığı hususu, insanî olarak tehlikeli bir durumu sezgisel olarak hissetme durumunda tedbir alınmasının önemine işaret etmektedir.¹¹¹

İnsan, davranışları itibarıyla karmakarışık ve değişken özelliklerle donatılmıştır. Bunun neticesi olarak rüyaların öznel/sübjektif bir yapısı vardır. Bir başka ifadeyle rüyalar, kişiye hatta cinsiyete göre bile değişiklik gösterebilir. Dolayısıyla bu değişiklik, insanın çeşitli olaylardan ve duygu durumlarından etkilenme durumunun dikkate alınması gerektiğini bizlere göstermektedir. Rüyaların insanın varoluşundan bu yana merak konusu olduğu gerçeğinden hareketle, rüyaları anlamlandırmak için ortaya atılan birçok rüya teorisi ve bu rüyaların incelenmesinde kullanılan çeşitli yöntemler mevcuttur. Bu yöntemlerden en yaygın olanı öznel raporlama yöntemidir. Bu yöntemde rüya gören kişiden uyanır uyanmaz rüyasını anlatması istenir. Diğer yaygın yöntem ise rüyaların yazılmasıdır. Bu yöntemde rüya gören kişiden bir rüya günlüğü oluşturması istenir. Rüya günlüğü yönteminin en önemli çıkması; rüya gören kişilerin uyandıklarında bazı rüyalarını hatırlarken bazı rüyalarını hatırlamıyor olmaları sebebiyle bu yöntemin rüyaları anlama noktasında yetersiz kaldığı saptanmıştır. Rüyaların hatırlanabilir olması için yapılan çalışmaların yanı sıra rüyaları unutma eğilimi konusunda da

¹⁰⁸ H. Aydar (2005). Kur’an’da Rüyalar ve Rüyaların Hayata Yansımaları, *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(4), 39-60.

¹⁰⁹ *Tevrat*. Yaratılış 42/4; 45/14.

¹¹⁰ G. Akçay (2018). Mesnevilerde Rüya Teorileri. *Türk Bilgi*, (36), 213-234.

¹¹¹ A. Kasapoğlu (2017). *a.g.e.*, s. 106-109.

birçok farklı görüş mevcuttur. Görüş belirten psikologlardan biri de psikanaliz kuramcılarında Sigmund Freud (ö. 1939)'dur. O, bu konuda rüyaların unutulması meselesini savunma mekanizmalarından “bastırma mekanizması” olarak kavramsallaştırmıştır. Daha birçok görüşün varlığından hareketle, rüya görüldüğü esnada rüya gören kişinin beyin dalgaları, kalp atışı, solunum sıklığı gibi durumlar da gözleme tabi tutulmuştur. Bu fizyolojik ölçümler kişinin rüya esnasında tespit edilen duyuşsal ve bilişsel değışiklikleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bununla kalmayıp rüyaları anlama konusunda daha birçok çalışma mevcudiyetini ve güncelliğini korumaktadır.

Bu bağlamda yapılan çalışmalar neticesinde, rüyaların görülmesinde etken faktörler öncelikle bir araştırma ve merak konusu olmaya devam etmektedir. Örneğin uyku esnasında dışarıdan gelen seslerin, görülen rüyayı etkilediğine dair bulgulara ulaşılmıştır. Hatta rüya gören kimsenin aydınlıkta veya karanlıkta yani hangi ortamda uyuduğu, rüyayı açık bir şekilde etkileyeceğine dair hipotezler öne sürülmüştür. Bununla birlikte iç organlarda olan bir rahatsızlığın rüyaları yönlendirebileceği konusunda da açıkça araştırmalar yapılmıştır. Örneğin, akciğer hastası olan bir bireyin rüyasında sık sık nefes nefese kaldığı, havasız ortamlarda olduğu ve nefes darlığı çektiği rüyalar gördüğü yapılan araştırmalar sonucunda saptanmıştır.

Buradan hareketle insan davranışlarıyla ilgili psikolojinin önem verdiği kavramlardan biri de rüyadır. Ayrıca rüyalar, birçok Kur'an ayetlerine de konu olmuştur. Mezkûr kıssada Hz. Yusuf bir rüya ile kuyuya atılmış, bir rüya ile de zindandan çıkmıştır. Onun rüyaları, özellikle Kur'an-ı Kerim'de anlatılanlar, genellikle sembolik ve derin anlamlar ihtiva etmektedir. Bu rüyaların günümüz modern dünyasında psikolojik bir bakış açısıyla yorumlanması muhataplarına derinlemesine ve kapsamlı bir bakış açısı sunabilir.

Hz. Yusuf'un çocukken gördüğü on bir yıldız, güneş ve ay rüyası; Hz. Yusuf'un ailesinin ona hürmet edeceği ve onu lider olarak tanıyacağı anlamına gelmektedir. Modern psikoloji açısından yorumlandığında, bu rüya bireyin potansiyelini fark etmesi, kendisine inanması ve liderlik yeteneklerini geliştirmesi olarak da algılanabilir. Ayrıca bireyin aile ve toplum içerisindeki konumunu belirlemede yol gösterici ve ilham verici olabilir.

Hz. Yusuf'un hapisane arkadaşlarının gördüğü rüya; Hz. Yusuf bu rüyayı bir çırpıda yorumlamıştır ve yorumladığı şekilde de arkadaşının rüyası gerçekleşmiştir. Bu vb. rüyalar, bireyin kendi bilinçaltını, içsel dünyasını, arzularını, korkularını ve umutlarını yansıtabilir. Bu nedenle rüyaların analizi, bireylerin psikolojik ve ruhsal gelişimlerini anlamada yardımcı olabilmektedir.

Kralın gördüğü yedi semiz ve yedi zayıf inek rüyası; Hz. Yusuf bu rüyayı yorumlarken yedi yıl sürecek bolluk döneminin ardından yedi yıl sürecek kıtlık döneminin geleceği haberini vermiştir. Hz. Yusuf'un rüyayı bu şekilde yorumlamasından ekonomik döngüleri ve krizleri anlama konusunda ipuçları yakalayabiliriz. Ayrıca bu durum modern dünyada ekonomik planlama ve kaynakların yönetimi konusunda da devlet yetkililerine bir uyarı niteliği taşıyabilir.

Sonuç olarak Hz. Yusuf'un rüyaları, günümüz dünyasında bireysel ve toplumsal farkındalık, ekonomik planlama ve kişisel gelişim konularında önemli mesajlar içermektedir. Bununla birlikte esas aldığımız araştırmalar neticesinde rüyalar birçok şart ve koşula göre değişiklik arz etmektedir. Psikolojik açıdan rüyalara inanmak, kişinin iç dünyasını, bilinçaltını ve zihinsel süreçlerini anlama ve anlamlandırma çabasıyla ilgilidir. Bu inanç, rüyaların kişisel deneyimlere, duygusal durumlara ve bilinçaltına dair önemli ipuçları sunduğu kanaatini taşımaktayız. Ancak, rüyaların her zaman doğrudan bir anlam taşımayabileceği ve bazen sadece rastgele beyin aktivitelerinin bir ürünü olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle görülen bazı rüyaları Allah'tan gelen bir mesaj veya uyarı olarak kabul ederken, bazı rüyaların psikolojik bir sürecin yansıması olduğu gerçeğinden hareketle bir yorumu olmadığını da unutmamak gerekir.

8.2. Merhamet

Üzerinde ittifak edilen bir tanımlamasının söz konusu olmadığı bir kavram olan merhamet, bireyler arasında değişen bir anlama sahiptir. Bu başlıkta, merhamet kavramının etimolojik kökeni ve insan hayatındaki duygusal ve psikolojik etkileri incelenecektir.

Anadolu'da eski insanlar, merhameti "yufka yüreklilik" olarak tanımlayarak bu kavrama büyük bir önem vermişlerdir. Merhamet, "acımak, şefkat göstermek" ve/veya "başka birinin kötü bir durumuyla ilgili üzüntü ve ıstırapı anlama ve paylaşma yeteneği" anlamına gelir. Bu tanım merhamet kavramında; duygu, duyarlılık, sempati, yargılamama, şefkat gibi anlamları da içinde barındırır. Ne yazık ki günümüzde, merhamet ve şefkat gibi kavramlar yerini rekabete, bencillığe ve şiddete bırakmış durumdadır. Ancak bu olumsuz eğilimler, merhamet duygusunun eğitimi ile azaltılabilir ve merhamet duygusunun kazanılmasıyla kontrol altına alınabilir.

İnsan hayatının her aşamasında, anne karnından doğuma, çocukluktan yaşlılığa ve hatta ölüme kadar merhamet kavramını görmek mümkündür. Son zamanlarda kötülüğün ve kötü niyetli insanların arttığı dünyamızda, daha fazla merhametli insanın var olduğu bir geleceği hayal etmek, her şeyin daha iyi olmasını sağlayabilir.

Merhamet duygusu, doğuştan gelen bir duygu olmasına rağmen geliştirilebilir ve öğrenilebilir bir duygudur. Merhamet, acımak anlamına gelen bir kelime olmasına rağmen genellikle acıma duygusundan farklı olan bir kavramdır. Acıma, üstten bakma olarak tanımlanırken, merhamet ise insanların aynı yaratıcıdan geldiği fikrinden yola çıkarak yaratıcının merhametli ve şefkatli olma özelliğinin insanlara yansımaları olarak görülebilir. Merhamet, "rahmet" kelimesinden türetilmiş olup Kur'an'da bu kavramın farklı yönleri birçok ayette farklı şekillerde anlatılmıştır. Yaratıcımız, en merhametli olan ve insana en çok rahmet edendir. Bu nedenle merhamet, derin ve kapsamlı bir anlamı olan önemli bir kavramdır. Allah'ın, insanlara bir yol gösterici olarak peygamber göndermesi,¹¹² açlık ve ölüm tehlikesi ile karşılaşıldığı takdirde haram olan bazı gıdaların yenilmesinde insana ruhsat verilmesi,¹¹³ insan hayatını kolaylaştıran, özellikle bir yerden başka bir yere taşınırken taşıyıcılar sunulması,¹¹⁴ günahkâr kişilerin tövbe etmesi halinde affedilmesi¹¹⁵ ve insanoğlunun sınırsız nimetlerle donatılması¹¹⁶ vb. birçok örnek onun sonsuz rahmetinin tecellisidir. Bu örnekler elbette çoğaltılabilir. Ancak bu durumda vurgulanması gereken asıl nokta, yüce yaratıcının lütuf, şefkat ve merhamet dolu olduğu gerçeğidir.

Kur'an merhameti, sadece pasif bir duygu olmaktan çıkarıp somut bir şekilde pratik hayatta yaşanması ve yaşatılması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bir peygamberin izinden gitmek, onu örnek alarak yaşamak, merhameti pratiğe dökmeyi gerektirir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v), 23 yıllık peygamberlik sürecinde merhameti esas alarak büyük bir toplum inşa etmiştir. "...Yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündekiler de size merhamet etsin."¹¹⁷ buyurarak, ashabına her zaman merhametli olmayı öğütlemiştir. İnsan merhamet etmekle merhamet bulur. Buradan hareketle merhameti pasif bir duygu olarak algıladığımızda merhamet duygusuna haksızlık etmiş oluruz.

Merhamet yalnızca başkasının acısını, üzüntüsünü hissetmek, o hissettiğimiz duyguyla üzülme olarak ele alındığında çok dar bir anlama hasredilmiş olur. Merhamet, o acıyı en derinde hissedip harekete geçebilme mekanizmasıdır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi merhamet pasif değil aktif bir duygudur. İnsanları eyleme çağıran bir duygudur.¹¹⁸ Bu yönüyle baktığımızda merhamet duygusu içimizdeki iyiliği insanlara taşımanın en aktif, en soylu

¹¹² *Kuran'ı Kerim*, Bakara 2/143.

¹¹³ *Kuran'ı Kerim*, Bakara 2/173.

¹¹⁴ *Kuran'ı Kerim*, Nahl, 16/7.

¹¹⁵ *Kuran'ı Kerim*, Maide 5/39.

¹¹⁶ *Kuran'ı Kerim*, Nahl, 16/18.

¹¹⁷ *et-Tirmizî*, Birr, 1924, 16; *Ebü Davud*, Edeb, 4941, 58.

¹¹⁸ N. A. S. Eşref & F. Kardaş (2022). Merhamet Eğitimi ve Eğitimde Merhamet. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 316-340.

biçimidir. Bir başkasının acısını ve feryadını içimizde hissederek dünyayı değiştirmek ve güzelleştirmek için bu feryatların bizi eyleme geçirmesi ve aksiyona çağırmasıdır. Merhametin temel ve en önemli bileşeni empatidir. Bu, merhametin ilk adımı: "Senin acını anlıyorum" diyebilmektir. Ardından, ikinci adım olarak, o acıyı hisseden kişiye yardım edebilmektir. Merhametli olmak her zaman insan için kazançlıdır. Merhamet tüm duyguların önünde bir rehber gibidir. Bu sebeple merhamet duygusundan yoksun bir insanın aynı zamanda insanlıktan da yoksun olabileceği hususu göz ardı edilmemelidir. Yeryüzünde insanlığın en çok ihtiyaç duyduğu duygu merhamettir.

Beden ve ruh ile yaratılan insandan merhameti alırsak ortaya sadece beden kalır. Psikoloji, insanın bedenden ibaret olmadığını keşfettiğinden itibaren merhamet duygusunu incelemeye, merhametli insanların davranışlarını tahlil etmeye başlamıştır. Bunun zıddı olarak merhamet duygusundan yoksun olmanın da davranışlardaki yansımaları daima psikoloji ilminin araştırma konusu olmuştur. Merhamet, insana pek çok psikolojik fayda sağlamaktadır. Merhametli olmak insanda stres ve kaygıyı azalttığı gibi yardım etmenin vermiş olduğu tatminkâr bir doyum elde etmeye ve mutluluk hormonu salgılamaya da yardımcı olmaktadır.¹¹⁹ Aynı zamanda merhametli olmak insanın beden sağlığı açısından bağışıklık sistemini düzenlemekte ve psikolojik olarak hastalıklar karşısında daha dirençli olmasını sağlayabilmektedir.

Hz. Yusuf'un yaşamında merhamet kavramı büyük bir öneme sahiptir ve onun hikâyesi, merhametin farklı yönlerini gösteren birçok olay örgüsüyle doludur. Kur'an-ı Kerim'de detaylı bir şekilde anlatılan Hz. Yusuf'un hayatı, merhamet kavramını daha iyi anlayabilmemiz açısından birçok örnek ihtiva etmektedir. En bariz örneklerden biri, kardeşlerinin ona yaptığı kötülüğe rağmen Hz. Yusuf'un merhamet ederek onları affetmesidir. Kardeşleri onu kışkandıkları için kuyuya atmış ve bunun sonucunda Hz. Yusuf'un hayatı tamamen değişmiştir. Ancak yıllar sonra Hz. Yusuf, Mısır'da yüksek bir makama geldiğinde ve kardeşleri onun yanına geldiklerinde, onlara karşı kin tutmamış ve onları affetmiştir. Bu olay, merhametin ve affediciliğin güçlü bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer belirgin örneklerden biri de Hz. Yusuf'un kaybolması hususudur. Bu durum Hz. Yusuf'un babası Hz. Yakup için büyük bir üzüntü kaynağı olmuştur. Hz. Yusuf, yıllar sonra babasıyla yeniden buluştuğunda, babasının acısını hafifletmek için büyük bir merhamet göstermiştir. Bu da aile bağlarında merhametin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca Yusuf peygamber, haksız yere zindana atıldığında bile

¹¹⁹ E. Nas (2021). Pozitif Psikolojide Güncel bir kavram: Merhamet Doyumu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(4), 668-684.

çevresindekilere şefkatle ve merhametle yaklaşmış, zindan arkadaşlarının rüyalarını yorumlayarak onlara destek olmuştur. Bu durum, güçlük anlarında bile şefkat ve merhamet göstermenin önemini vurgulamaktadır. Hz. Yusuf, Mısır'da yüksek bir konuma yükseldiğinde, ülkenin ekonomisini ve insanlarını korumak için büyük çaba göstermiştir. Kıtık döneminde insanlara yardım etmek için stratejik planlar yapmıştır ve halkın zorluklar karşısındaki çaresiz durumunu şefkat ve merhametiyle hafifletmiştir. Bu durum, yöneticilerin halklarına karşı merhametli olmaları gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Hz. Yusuf'un hayatı, aslında merhametin yalnızca bireyler arasında değil, toplumsal ve idari düzeyde de ne kadar önemli olduğunu gösteren bir örnektir. Onun hikâyesi, insanların birbirlerine karşı merhametli ve affedici olmalarının gerekliliğini en güzel şekilde vurgulamaktadır.

8.3. Kıskançlık

İnsan hayatına yön veren birtakım öğeler vardır. Bu temel öğelerin başında duygular gelmektedir. İnsanlar için belirleyici olan, hayatı önem taşıyan duyguların doğru anlaşılması ve doğru ifade edilmesi de bir o kadar önemli bir husustur. Kıskançlık kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir. Etimolojik olarak bu kelime “ğ-y-r” kökünden “*gayret*” kelimesinden gelmektedir. Fiil olarak kullanıldığında kıskandırmak; isim olarak kullanıldığında ise bu kelime kıskançlık anlamına gelmektedir. Gayur kelimesinin çoğulu ise güyur olmakla birlikte aşırı kıskanç manasında da kullanılmaktadır.¹²⁰

Kıskançlık, bir şey uğruna büyük hırs gösterme, fanatizm anlamlarına da gelen bir kelimedir. Sözlük anlamını araştırdığımızda bir kimse üstünlük gösterdiğinde veya sevilen birisinin başkası ile ilgilendiği kanısına varıldığında takınılan olumsuz tutum¹²¹ olarak geçmektedir. Araştırmamızın neticesinde kıskançlık ve haset kavramlarının eş anlamda kullanılmakla birlikte farklı anlamları ihtiva ettikleri de tespit edilmiştir. Kıskançlık ve haset kelimeleri genellikle birbirine karıştırılan kelimelerdir. Ancak bu kelimeler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu bölümde kıskançlık kavramını genel bir bakış açısıyla ve psikolojik açıdan inceleyeceğiz.

Kıskançlık, sevilen bireyin ilgi ve sevgisini başka bir kişiyle paylaşmaktan korkması veya paylaşmak mecburiyetinde olmaktan ötürü duyduğu endişe durumudur. Sevilen kişinin ilgisine ortak olan gerçek ya da imgesel bir rakip düşüncesi kişinin/çocuğun güven duygusunu

¹²⁰ S. Özdemir (2021). Kıskançlık Olgusu ve Akademik Örgütlere Yansıması, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(30), 652-676.

¹²¹ O. Duru, *Kıskançlık*. [Erişim: 18.07.2024, <https://kutuphane.tdk.gov.tr/details?id=50668>]

zedelemekle birlikte bireyde huzursuzluk hali de oluşturmaktadır. Kişiyile/çocukla, sevilen kişi arasındaki sevgi bağı ne denli kuvvetli ise çekilen acı da o derece kuvvetli olabilmektedir. Örnek olarak; büyük kardeşler, ebeveynlerinin o zamana kadar kendilerine göstermiş oldukları sevgi ve merhameti yeni doğan bir kardeşle paylaşmak mecburiyetinde kaldıklarında kıskançlık duyguları ortaya çıkabilmektedir. Hatta büyük kardeşler sözgelimi bu sevgiyi paylaşma düşüncesiyle bile huzursuz olabilmektedirler. Dolayısıyla büyük kardeşler ilk çocuk olarak dünyaya gelmelerinin sağlamış olduğu hakları kaybetmekten aşırı derecede korkabilir ve benzer durumlar karşısında oldukça endişeli olabilirler.

Büyük kardeşlerin, anne-babanın sevgi ve ilgisini henüz dünyaya yeni gelmiş bir kardeşle paylaşmak mecburiyetinin doğal sonucu da kıskançlık duygusudur. Yusuf peygamber kıssası kıskançlık psikolojisi açısından ele alındığında Hz. Yusuf'un ağabeyleri, kardeşleri Hz. Yusuf'un güzelliğine ve babalarının göstermiş olduğu sevgiye karşı kıskançlık duyarlar. Bunun neticesinde babalarının sevgisini ve ilgisini kendi üzerlerine çekmek için plan yaparlar. Hz. Yusuf'u öldürmek, yalnız bırakmak, kuyuya terk etmek, onu babalarından uzaklaştırmak istemek kıskançlık duygusunun düşünceden davranışa geçme evresidir. Nitekim yolda Hz. Yusuf'u öldürmek yerine kuyuya bırakırlar ve onu uzaklaştırdıkları için babalarının sevgisine ve ilgisine ulaşmadaki engeli ortadan kaldırdıklarını düşünürler. Bu kıskançlık örneği insanoğlunun gelişim dönemindeki duygusal zorluklarla beraber kardeşler arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Kur'an, kıskançlık konusunu muhataplarına aktarırken kısaca dilini kullanmıştır. Yüce kitabımız kıskançlık kavramına örnek olarak mezkûr Hz. Yusuf kıssasıyla kıskançlık sorununu çözüm yolları ile sunmuş ve tarih sahnesinden kesitlerle kıssadan hisse çıkarılmasını muhataplarına öğütlemiştir.

Kıskançlık kelimesini psikolojik olarak incelerken burada Hz. Âdem ve iki oğlunun kıssasından da bahsetmenin yerinde olacağı kanaatini taşımaktayız. Habil ve Kabil Kıssası da Hz. Yusuf Kıssasında olduğu gibi kıskançlık duygusunu ayrıntılarıyla ve tüm incelikleriyle tahkiye etmiştir. Hz. Âdem ve iki oğlunun kıssası yine Hz. Yusuf Kıssasında olduğu gibi kıskançlık kavramı ile ilgili evrensel mesajlar ihtiva etmektedir. İşbu, kısaca kıskançlığın aşırı boyutlarının insanoğlunu ne gibi kötü durumlara getirebileceğini ve kıskançlık duygusunun törpülenmemesi halinde kardeşi kardeşe öldürtebilecek kötü bir durumun vahametini gözler önüne sermektedir.

Hz. Âdem'in iki oğlu Habil ve Kabil'in kıssasının kıskançlık kavramının daha iyi anlaşılmasına fayda sağlayacağı kanaatini taşıdığımız için kısaca bu kıssaya değinmenin önemli olduğunu düşünüyoruz. Kıssada Kabil hırsına, arzularına, bencillik duygusuna ve nefesine

yenilen kıskanç kardeş olarak tahkiye edilirken; Habil sabrı, teslimiyeti, ilahi mesajları kabul edişi ile kıskanılan kardeş olarak geçmektedir. Kabilin nefsi ona kötülüğü emretmiş, kardeşini öldürmeyi güzel göstermiştir.¹²² Kabil'in kıskançlığı tehlikeli boyutlara ulaştığından dolayı Habil ile aralarında kardeşlik bağı ile oluşan sevgi bağı, merhamet duyguları Kabil'de geri planda kalmıştır. Saldırganlık ve kıskançlık duygusu Kabil'de kardeşi Habil'e karşı bastıramadığı ve engel olamadığı duygulara dönüşmüştür. Bunun sonucu olarak da Kabil kardeşi Habil'e zarar vermiştir. Habil ise kardeşinin bu tutumunun yanlış olduğunu ona anlatmaya çalışmış, ona sevgi bağı ile kalbine hitap eden cümleler kullanmıştır. Kısaca, onu bu saldırgan tavrından döndürmeye çalışmıştır ama başaramamıştır. En sonunda Kabil kardeşi Habil'i öldürerek Kur'an'ın ifadesiyle pişman olanlardan ve ziyana uğrayanlardan olmuştur.¹²³

Habil-Kabil ve Hz. Yusuf Kıssası muhataplarına kıskançlığın kontrol edilemediği takdirde boyutlarının ne derece tehlikeli olabileceğini göstermesi açısından benzer niteliktedir. Kıskançlık duygusu esir aldığı kişide o kadar baskın hale gelmektedir ki bir süre sonra yalnızca zarar verme, saldırgan tavırlar, öfke kontrolü sağlayamama gibi semptomlar ile kıskanılan kişinin hayatına –bu kardeşi olsa bile- son verme eylemine kadar dönüşebilmektedir. Kıssalardaki örneklere bakıldığında Kabil'in kıskançlığı ve Hz. Yusuf'un kardeşlerinin kıskançlıklarının geldiği kritik nokta; Kabil'in Habil'i öldürmesiyle, Hz. Yusuf'un da kardeşleri tarafından kuyuya atılmasıyla sonuçlanmıştır. Burada Hz. Yusuf'un kardeşlerinin onu kuyuya atarak öldürmek istememeleri gibi bir yorumda bulunmak en iyimser bir ifadeyle safdillik olacaktır. Zira Hz. Yusuf'u kuyudan çıkaracak birilerinin olmadığını varsaydığımız zaman onun da sonunun Habil gibi olabileceği hususu izahtan vareste bir durumdur.

Buradan hareketle genel olarak psikolojik açıdan kıskançlık nedenleri incelendiğinde ve araştırıldığında kardeşler arasındaki yaş farkı, büyük kardeşlerin küçük kardeşe gösterilen sevgiyi ve ilgiyi kıskanması, küçük kardeşlerin de büyük kardeşlerin konumunu kıskanması olarak görülmüştür. Bununla birlikte kişilik farklılıkları da kardeşler arasında kıskançlığa yol açan yaygın durumlardandır. Kardeşlerden birinin farklı ilgi alanlarına, farklı bilgi donanımına ve becerilere sahip olmasından kaynaklı akademik olarak başarılı olması vb. durumlar diğer kardeşlerin kıskanmasına neden olabilmektedir.

Kıskançlık faktöründe anne babanın rolü de büyüktür. Evlatlarına farklı ilgi ve sevgi yaklaşımı sergileyen ebeveynler kıskançlık duygusunun ortaya çıkmasında büyük bir etkiye sahiptir. Özellikle çocukların birbiri ile kıyaslanması, kıskançlığı perçinleyip kardeşlerin

¹²² *Kuran'ı Kerim*, Maide 5/30.

¹²³ *Kuran'ı Kerim*, Maide 5/31.

birbirine karşı olumsuz tutum ve davranış sergilemesine ve hatta şiddet uygulamasına neden olabilmektedir. Kıskanç çocukların son derece saldırgan, öfkeli ve uyumsuz davranışları kardeşler arasında kıskançlık duygusunun ortaya çıkmasında önemli bir ipucu olabilir. Bununla birlikte kardeşler birbirlerine karşı fiziki mukavemet ve sözlü saldırıda bulunabilirler ya da tamamen kendilerini ailesinden geri çekerek, yalnızlaşabilirler. Bu durum fark edildiğinde çocukların kıskançlık duygusuyla başa çıkması için ebeveynlere düşen sorumluluk çok büyüktür. Anne-baba her çocuğuna aynı derecede ilgi ve sevgi göstererek, adaletli davranmalıdır. Aile bireyleri kendi aralarında açık bir iletişim dili kullanarak kıskançlık ile başa çıkabilirler.

Kıskançlık bireyin ömrü hayatı boyunca var olabilecek bir karakter özelliğidir. Bu duygu gelişimsel olarak çocukluk döneminde başlamaktadır. Aynı zamanda bu duygu özellikle anne ve baba tarafından fark edilip sevgi bağı ile tölere edilemezse, çocuklarda yaşamın her evresine sirayet eden karakteristik bir özelliğe dönüşebilir. Kıskançlık kavramının daha iyi anlaşılabilceğini düşündüğümüz yaşanmış bir olayı aktarmanın faydalı olabileceği kanaatini taşımaktayız.

Bu yaşanmış gerçek olay, küçük bir kızın 8 yaşında üç cinayetin faili olması nedeniyle kıskançlık duygusunun törpülenemediği durumda varabileceği boyutlar hakkında bilgi vermektedir. Küçük kız, kardeşi dünyaya gelmeden önce ailesinin biricik kızıdır. Kardeşi dünyaya geldiğinde kendisini tahtından edilmiş bir prenses gibi hissetmiştir. Bu küçük kız kırılğan bir yapıya sahip olduğu için ailesi ona kardeşi doğana kadar hiçbir sorumluluk vermemiş, onu el üstünde tutmuştur. Bu küçük kızın alıştığı ideal ortam kardeşinin gelmesiyle tepetklak olmuş, bu durum küçük kızın ruhsal olarak değişmesine sebep olmuştur. Küçük kız bu ruhsal değişimin neticesi olarak kardeşine sürekli nefret kismaya başlamış ve ona karşı şiddet eğilimleri göstermiştir. Kızlarının bu davranışlarına tam olarak anlam veremeyen anne-baba, onun her hareketini eleştirmeye ve onu yeni doğan kardeşinden uzak tutmaya başlamıştır. Zamanla küçük kız sürekli azarlandığını ve bunun tek suçlusunun da kız kardeşi olduğunu düşünmeye başlamıştır. Günlerden bir gün bu kızın evinin arkasındaki gölette küçük bir kız cesedine rastlanır. Biraz zaman geçer ve bir küçük kız cesedine daha rastlanır derken başka bir zaman diliminde bu kız, küçük bir kız tam göle iterken yakalanır. Önceki cinayetleri kendisinin işlediği itirafında bulunur ve hastaneye kaldırılır. Yaşanmış bu gerçek olaydan anladığımız üzere hasta olduğu yapılan tetkikler neticesinde tespit edilen küçük kız, kız kardeşine olan kıskançlık duygularını başka kız çocuklarına da yönlendirmiş, fakat erkek çocuklarına karşı kıskançlık duygusu beslemediği de incelemeler sonucunda tespit edilmiştir. Küçük kız, kardeşi

doğduğunda sürekli anne ve babası tarafından azarlanmıştır. Kendisini dışlanmış hissetmesi de bu cinayetleri işlemesine sebep olmuştur.¹²⁴

Kıskançlık gibi olumsuz karakter özelliği sergileyen çocuklar, ebeveynler tarafından iyi takip edilmelidir. Ebeveynlerin, dünyaya yeni gelen çocuklarıyla değil de daha çok büyük çocukla ilgilenmesi ve küçük kardeşi kabul etme sürecini birlikte sevgi bağı ile en az hasarla atlatmaları bu durumda en isabetli çözüm yolu olacaktır.

8.4. Haset

İnsan hem iyi hem de kötü duyguları fitratı itibari ile içinde barındırmaktadır.¹²⁵ Kur'an'da yaratılmışların en üstünü olarak nitelendirilen insan, iyi ve kötü duyguları kendisine verilmiş olan cüz'i irade ölçüsünde iyi ya da kötü yönde hayatına yansıtmaktadır. Bir başka ifadeyle insan; iyiyi, güzeli, kötüyü, çirkini seçme iradesine sahip bir donanımla yaratılmıştır. İçine doğulan coğrafi şartlar, kültür, aile ve çevresel vb. faktörler insanın iyi ve kötü duyguları kişilik ve/veya karakter edinmesi açısından önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda insanın ahlakî yönü işbu mezkûr hususlar çerçevesinde şekillenebilmektedir.

Haset kavramı; çekememe, düşmanlık anlamlarında kullanılsa da bu kavramın birden fazla kullanım alanları bulunmaktadır. Örneğin; haset kavramı bazen gıpta etmek olarak kullanılırken bazen de eşler arasında kıskançlığı ifade etmek için kullanılmaktadır. İnsanoğlu fitratında var olan bu kötü duyguyu Allah'ın emrettiği ve yasakladığı şeylere uyararak iyiye ve güzele yönlendirebilir. Bir başka ifadeyle hasedin özellikle erken çocukluk döneminde engellenebilmesi için bireyin kendisini keşfedebileceği, saygınlığını arttırabileceği uğraşlara yönlendirilmesi bu duyguyu törpüleyebilmenin yollarından biridir.¹²⁶

İnsanoğlu kötüye meyyaldir. Yani nefsi kötülük yapmaya daha yatkındır. Bu perspektiften bakıldığında, belki de en önde gelen yıkıcı duygulardan biri olan haset, Kur'an'da yerilen günahlar arasında geçmektedir.¹²⁷ Bu kavram Hristiyanlık'ta yedi büyük günah arasında sayılmıştır.¹²⁸ Haset, diğer yıkıcı duygularla da bağlantılı olarak ruhsal dengeyi bozabilmektedir. Bu duygu, çeşitli alanlarda yaygın olarak gözlemlenen bir duygudur. Örnek olarak tarih, edebiyat, psikoloji, sosyoloji, felsefe, teoloji vb. gibi disiplinlerin de konusu olmuştur. Hem fiil hem de isim olarak kullanılmakta olan haset kavramı, başkasının sahip

¹²⁴ A. Adler (2017). *İnsan Doğasını Anlamak*. Lilith Yayınevi, s. 242-243.

¹²⁵ *Kur'an-ı Kerim*. Şems 91/8.

¹²⁶ A. Adler (2017). *a.g.e.*, s. 248.

¹²⁷ *Kur'an-ı Kerim*. Bakara 2/109; Nisa 4/54; Felak 113/5.

¹²⁸ M. Güngör (2014). Hristiyanlıkta Yedi Ölümcül Günah, *Dini Araştırmalar*, (17), 37.

olduğu maddî veya manevi olanakların kendisine intikal etmesi veya kıskanılan kimsenin bu olanaklardan mahrum kalması yönündeki istek ve niyeti ifade etmektedir. Bunun yanı sıra haset; içsel kabul edememe ile birlikte içi içini kemirmesi, kardeşinin sahip olduğu maddi ve manevi imkânların yok olmasını, elinden gitmesini istediği insan fitratının çok menfi bir hasletidir.¹²⁹ Haset eden kişiye aynı zamanda hâsîd denilmektedir. Haset; iki kişi arasında birinin diğerinin sahip olduğu şeye duyduğu olumsuz bir tepki olarak karşımıza çıkmaktadır. Haset eden kişinin odak noktası başkasının sahip olduğu şeylere sahip olma arzusu olmakla birlikte haset edilen kişiyi sürekli kendisiyle kıyaslamaya çalışma durumudur. Örneğin hâsîd, bir arkadaşının aldığı terfi nedeniyle arkadaşına haset edebilir. Çünkü kendisi de benzer bir terfi istemektedir. Bir önceki başlıkta kıskançlık kavramını işlemiştik. Burada haset ve kıskançlık kavramları arasındaki farklılıklara da değinmekte fayda olduğu kanaatini taşımaktayız.

Kıskançlık bir arkadaşın diğerine daha fazla ilgi gösterdiğini düşünerek, arkadaşlık ilişkilerinin tehlikede olduğunu hissetmek olarak da tanımlanabilir. Kısacası haset, başkalarının sahip olduğu şeye duyulan arzu ve rahatsızlıkla ilgiliyken kıskançlık genellikle sahip olduklarımızı kaybetme korkusuyla ilgilidir. Her iki duygu da olumsuz duygular olmakla birlikte, bu iki duygu bireylerin mutluluğunu sekteye uğratabilmekte ve ilişkilerini olumsuz etkileyebilmektedir.

İnsanlık tarihine bakıldığında Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın iki oğlu Hâbil ile Kâbil'i haset başlığı altında misal göstermemiz gayet yerinde olacaktır. Kâbil, kardeşi Hâbil'e beslediği ve içinde büyüttüğü kin, nefret ve haset nedeniyle onu öldürmüş ve imtihanı kazananlardan değil kaybedenlerden olmuştur.¹³⁰ Hâbil ve Kâbil' de gördüğümüz gibi Hz. Yusuf'un kardeşleri de Hz. Yusuf'u babalarının sevgisinden kıskanmışlar onu kuyuya atmışlardır.¹³¹ Zikrettiğimiz bu iki örnekteki tutum ve davranışlar bütünüyle çekememezlik nedeniyle ortaya çıkmıştır. Her insan fitrî olarak bir miktar kıskançlık, haset gibi duygularla doğar fakat bu duygularda aşırıya gitmesi fitrattan bağımsız olarak normal bir durum değildir. Örnek verecek olursak Yahudiler son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'i bilip tanıyorlar fakat sırf kendi kavimlerinden gelmediği için ona iman etmiyorlardı. Yani, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetine o kadar çok haset etmişlerdi ki bu haset iman etmelerine engel oluyordu.

Haset, güçlü olabilmek, güçlü gözükebilmek adına tezahür eden dolayısıyla kişinin engel olamadığı menfi bir hasletidir. Altında yatan bazı sebepler olsa da haset kavramı

¹²⁹ M. E. Yurt (2018). Kur'an'da Haset Kavramı, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 849- 872.

¹³⁰ *Kur'an-ı Kerim*. Maide 5/30.

¹³¹ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/15.

psikolojide genellikle aşağılık duygusu, yetersizlik hissi ve benlik saygısı eksikliği ile ilişkilendirilir. Haset duygusunu farklı kuramsal bakış açıları ile incelemek mümkündür. Psikanalist yaklaşımda haset duygusu çocuklukta yaşanan deneyimler ile alakalı olmakla birlikte kişinin çocukluk döneminde anne ve babasından yeterince sevgi alamaması ile ilişkilendirilir. Bu dönemde sevgisiz ve ilgisiz kalan bireyler, yetişkinlik döneminde başkalarının sahip olduğu şeylere sahip olmayı isterler ve sahip olmadıkları takdirde çok fazla öfkeli ve saldırgan bir kişilik yapısına sahip olabilirler. Günümüz konjonktürüne dair somutlaştırma yapmak gerekirse; Bir anne-babanın dünyaya getirdikleri çocuklarının sorumluluklarını üstlenmeyip, onları sevgi, şefkat ve merhametlerinden yoksun bırakıp, ellerine teknolojik aletler vererek, onların gelişimini sekteye uğratabilecek davranışlarda bulunmalarıyla, Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması arasında metaforik bir bağlam söz konusu olabilir. Zira Hz. Yusuf'un kardeşleri onu kuyuya atarak ondan kurtulmak istemiş, günümüz ebeveynleri de çocuklarını sosyal medya gibi dipsiz bir kuyuya atarak onların olumsuz birçok psikolojik duygu bozukluklarıyla yetişmelerine sebep olabilmektedir. Hz. Yusuf, kardeşleri tarafından bizâtihi kötülüğe maruz kalarak güçlü bir kişilik yapısı geliştirebilmiştir. Ancak, anne-babaları tarafından herhangi bir art niyet olmaksızın günümüzün internet, sosyal medya ve kötü örnek teşkil eden oyunlarıyla dipsiz bir kuyuya atılan çocuklar, günlerinin büyük bir çoğunluğunu bu ortamlarda geçirip, istenmeyen duyguları özümseyerek onları besleyebilmektedir. İşbu, bu çocuklar sonuç olarak olumsuz davranışsal problemleri yaşamları boyu tölere etme noktasında yoğun bir çaba göstermek zorunda kalacaklardır.

Bilişsel kuram, haset kavramını algılanan şeyle açıklamıştır. Yani bireyin değer algısı, kendisini nerede gördüğü ve nasıl algıladığı ile bu kuramın hipotezini oluşturmaktadır. Düşük birey algısına sahip kişiler veya başkasının değerini yücelten, kendi benliğini hiç olarak gören kişiler, genellikle haset duygusunu geliştirmeye daha yatkın bireyler olarak saptanmıştır. Bu duygu kişinin yaşam kalitesini olumsuz etkiler ve kıskançlık nöbetleri, başkalarının başarısını hafife alma, iftira, dedikodu, gıybet, depresyon, anksiyete şeklinde diğer olumsuz duygu durumlarını beslemektedir. Bu duygu ile başa çıkmak için kişinin kendisine güvenmesi, yaratılmışların en üstünü olduğunu bilmesi, kendisine değer vermesi veya kendi değerinin farkında olması önemli bir husustur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de her türlü hasetten ve yol açtığı kötülükten Allah'a sığınılması emredilmiştir.¹³²

Yusuf peygamber kıssasından anlaşılacağı üzere haset duygusu yıkıcı etkilere sahiptir. Haset duygusu insanların kalplerinde olumsuz bir etkiye yol açarak, yanlış ve adaletsiz

¹³² Kur'an-ı Kerim. Felak 113/5.

davranışlarda bulunmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle bu duygu ile başa çıkmak son derece önem arz etmektedir.

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim'de yerilen kavramlar arasında geçmekte olan haset kavramı; bireysel ve toplumsal açıdan zararları olan, insan ilişkilerini zedeleyen, ahlaki olarak insanın kötü olarak nitelendirilmesinde etkileri büyük olan bir kavramdır. Bu kötü duygunun önüne geçilemediği durumlarda toplumsal felaketlerin, savaşlar vb. durumların yaşandığı ve bunların sonucunda özellikle insan topluluklarının sosyal ve ekonomik olarak, devletlerin ise siyasal olarak uzun yıllar toparlanamadığı örnekler tarihte mevcuttur.

Hz. Yusuf'un kardeşlerinin ona haset etmesi bireysel olarak Hz. Yusuf'u birçok olumsuzlukla tek başına mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Bu davranışlarıyla Hz. Yusuf'un kardeşleri babalarının güvenini kaybetmiş ve onun evlat acısı çekmesine sebep olmuşlardır. Yusuf Kıssası hasedin davranışsal olarak sonucunun nerelere varacağını gösteren önemli bir örnektir. Bu kıssadan hareketle haset vb. olumsuz duyguları beslemek, olumlu duyguların özümsebilmesinin önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Bir fidanın ekilip yeşermesi için elzem olan toprak, su, hava, güneş en önemli unsurları oluştururken, insanın ahlaki olarak olgunlaşmasındaki en önemli etken; sevgi, şefkat, merhamet gibi olumlu duygu durumlarını besleyebilmesi olacaktır.

8.5. Hırs/İhtiras

Arapça bir kelime olan harse, hırs, haris, ihtiras ve muhteris gibi kelimelerin kökenidir. Develerle ilgili bir darb-ı meselde şöyle anlatılmaktadır: Çöl gemileri olarak bilinen develer, üç hafta boyunca yemeden içmeden çölde yürümeye devam ederler; o denli dayanıklıdır. Ancak, onların en sevdikleri bitkilerden biri, sık sık gördükleri bir diken olur ve bu diken koparmaya başlarlar. Devenin ağzında keskin dikenler yaralar açar, bu yaralardan kan gelmeye başlar. Devenin tuzlu kanı, dikenle karıştığında bu lezzet deveyi cezbetmeye başlar. Sonuç olarak, deve kanını yerde yer, kendi kanına doyamaz ve müdahale edilmediği takdirde kan kaybından ölür. Bu durum haresedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, rekabet, ihtiras, haris gibi kelimeler buradan kaynaklanır.¹³³

Sözlükte bir şeyi şiddetle arzu etme, ona aşırı derecede tutkun olma, sonu gelmeyen istek, taşkın arzu, aç gözlülük gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁴ Dini kaynaklarda ekseriyetle Hırs; mal, mevki, şöhret, ilim vb. maddî veya manevî imkânları kazanmak anlamlarına gelmekle

¹³³ Z. Livaneli (2017). *Huzursuzluk*, Doğan Kitap, Önsöz.

¹³⁴ M. Çağrı (1998). "Hırs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, s. 383-384.

birlikte, daha genel bir ifade olarak belli bir amacı gerçekleştirme noktasında insanın tüm benliğini kuşatan tutkularını ifade etmektedir. Hırs kelimesi psikolojik anlamda tatminsizlik, hiç doymayan bir açlık, sonsuz bir eksiklik hissi olarak da tanımlanmaktadır.¹³⁵ İhtiras ve hırs kelimeleri aynı anlamlara gelmektedir. Kişinin tüm benliğini saran bu hırs duygusuna sahip olan kişiye hâris veya muhteris denilmektedir. Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de hırs kelimesi geçmemekte ancak, "İnsan, arzu ettiği her şeyi yapmak ister."¹³⁶ vb. ayetlerde hırs anlamını çağrıştıran ifadeler kullanılmaktadır. Aşırı dünya arzusunu ifade eden ve hırs anlamına gelen kavramlara örnek olarak; tama, hubb-u şedid, hubbu'l mal, hubbu'l hayr gibi terimler gösterilebilir.¹³⁷

Kur'an'ın söylemlerinden anlaşıldığı üzere Kur'an, insanı bütün derinlikleriyle ele almakla birlikte gizli açık tüm duygularını adım adım takip etmektedir. Kur'an, akıl sahipleri için nazil olmuş şerefli bir ilahi öğretilerdir. Kur'an'ın öğütlediği ve yahut yasakladığı davranışları daha iyi kavrayabilmek için ayetler özelinde hırs, uzak durulması gereken bir haslettir. Hz. Muhammed (s.a.v), öğütler vererek, bu duygunun yıkıcı etkilerinden ashabını korumaya çalışmıştır. Psikolojik açıdan tahlil edildiğinde ise hırs, bir amaca ulaşmak için aşırı istekli ve arzulu olma durumudur. Bu istekli ve arzulu olma durumu hedefe ulaşma yolunda kişiyi eyleme geçiren, motive eden bir unsurdur. Kısaca psikolojide hırs, motivasyonun ve başarının olmazsa olmazıdır.

Kuramsal olarak incelendiğinde ise özellikle Psikanalitik kuramda hırs, kişinin bilinçaltındaki aşırı istekleri, arzuları ve dürtüleri ile ilişkilidir. Yani bireyin hırslı bir yapıya sahip olması, bilinçaltındaki bastırılmış olduğu istek ve arzularının dışa yansımalarıdır. Bilişsel kuram, hırsı kişinin kendisine ve çevresine olan inanç şekli ile ilişkilendirir. Bu kuram aynı zamanda kişinin kendisine ne kadar güvendiği ve başarıya ulaşma konusunda ne kadar inandığı ile ilgilidir. Kişi başarı konusunda kendisine inanıyor ve bu konuda güveniyorsa hırslı biri olarak nitelendirilir. Hırslı birey, başarıya giden yolda engellerini aşmak ve hedefine ulaşmak için pes etmeden çaba gösterir.

Davranışsal kuram hırs kavramını kişinin öğrendiği bir davranış olarak ele almıştır. Yani, kişi davranışlarında hırslı olmayı rol model aldığı kişilerden öğrenebilir. Örneğin anne-baba başarıya giden yolda hırslı davranışlar sergiliyorsa, çocukları da aynı durumda bunu öğrenilmiş bir davranış olarak sergileyebilir. Kısaca hırs kavramı hem olumlu hem de olumsuz

¹³⁵ A. Dölek (2003). Sünnet Işığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (12), 51.

¹³⁶ *Kur'an-ı Kerim*. Necm 53/24.

¹³⁷ A. Dölek (2003). *a.g.m*, s.70.

anlamda kullanılabilir. Olumlu yönleri ile değerlendirdiğimizde kişiyi motive eden bir unsur olarak karşımıza çıkmakta ve kişinin eyleme geçmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca bireyin üretken olmasına olanak sağlamakta ve zorluklar karşısındaki pes etmeyen yönünü ortaya çıkarabilmektedir. Hırslı insanlar çok başarılı olurlar anlayışı da hırsın bireyi eyleme geçiren yönüne vurgu yapan güzel bir örnektir. Ancak enerjik, etkili, tuttuğunu koparan, çalışkan gibi özellikleriyle bilinen insanlar incelendiğinde; bu insanların mezkûr davranışları ile hırsın yaratmış olduğu kibir duygusunu örtbas etme çabası içinde oldukları yönünde bulgulara rastlanılmıştır. Kibir duygusuna sahip bir birey başarının ötesinde yatan hırsı ne kadar gizlemeye çalışırsa çalışsın, zamanla bu duygu baskın hale gelecek ve kişi zayıf bir karakter özelliğine sahipse sürekli güç gösterilerinde bulunacaktır. Örneğin hırslı bir kişiliğe sahip birey, zor zamanlarda risk almak için cesur adımlar atarak ya da tehlikeli durumlarda cesaret gösterilerinde bulunarak bu hasletini dışı vurabilir. Somutlaştırmak gerekirse hayvanlara eziyet etme veya insanlara kötü muamelede bulunma davranışı bu hasletin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Hırs ile karışık kibir duygusu, belli bir dereceyi aştığında hem kişinin kendisine hem de kişinin çevresindekilere zarar verici boyutlara ulaşmaktadır. Bireyin kendisine veya çevresindekilere zarar verebilecek bir durum ortaya çıktığında, hırs ve kibir arasındaki ince çizgi aşılmış demektir. Bu noktada, dengeyi korumak ve sağlıklı bir iletişim sürdürmek önemlidir.

Her şeyin fazlası zararlıdır kaidesi doğrultusunda hırsın fazlası da zararlıdır. Kişiyi başarısızlık durumunda kaygılandırabilir ve strese sokabilir. Bu durumla başa çıkmada birey her konuda olduğu gibi elinden geleni yapmalı, sonrasında Allah'a tevekkül etmelidir. Bu şekilde birey hırs duygusunun beraberinde getirdiği yıkıcı etkilerden kendisini koruma altına almış olur.

Yusuf peygamberin hayatından örnek verecek olursak onun hayatında "hırs" kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu kavram daha çok Hz. Yusuf'un çevresindeki kişiler üzerinden değerlendirilmektedir. Yusuf peygamber, kendi kişiliğinde hırs ile değil, daha çok sabır, erdem ve Allah'a güven duyguları ile ön plana çıkmaktadır. Kardeşleri babasının Hz. Yusuf'a ilgisi ve sevgisinden dolayı hırs ve kıskançlık duygularına kapılmış ve bu duygularla Hz. Yusuf'a karşı düşmanlık besleyerek onu öldürme planları yapmıştır. Ayrıca bir başka örnek verecek olursak Mısır'daki Aziz'in karısı Züleyha, Hz. Yusuf'a karşı büyük bir arzu ve ihtiras duyguları beslemiştir. Hz. Yusuf'un fiziksel güzelliği ve erdemi karşısında kendisini tutamayan ve Hz. Yusufu baştan çıkarmaya çalışan Züleyha, hırsına yenik düşmüştür. Hz. Yusuf,

Züleyha'nın bu hırslı davranışları karşısında erdemli davranarak Allah'a sığınmış ve yalnızca Allah'tan yardım dilemiştir.

Yusuf peygamber, hayatı boyunca çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Kardeşlerinin ihaneti, köle olarak satılması, iftiraya uğraması ve hapse atılması gibi olaylar karşısında hırsla kapılmadan sabır ve tevekkül göstermiştir. Allah'a olan güveni sayesinde her türlü zorluğun üstesinden gelmiştir. Mısır'da yüksek bir makama geldiğinde bile, hırsla değil, adalet ve merhametle hareket etmiştir. Kıtık döneminde halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve kaynakları adil bir şekilde dağıtmak için çokça çabalamıştır. Bu süreçte de hırsla kapılmadan, halkın refahını ve Allah'ın rızasını ön planda tutmuştur. En önemlisi de kardeşleriyle tekrar karşılaştığında, onların geçmişteki hırsları ve kıskançlıklarından dolayı intikam almak yerine onlara karşı affedicili bir tutum sergilemiştir. Onun bu davranışı, hırsların yerini affedicilik ve merhamet duygusunun alması gerektiğini bizlere gösteren en önemli noktalardan biridir. Kısaca belirtmek gerekirse Yusuf kıssası, hırsların insanları ne kadar kötü yollara sürükleyebileceğini ve bu tür duyguların sabır, erdem ve Allah'a güvenle yenilebileceğini gösteren önemli dersler içermektedir. Yusuf peygamberin hayatı, hırsların peşinden gitmek yerine, dürüstlük, sabır ve adaletle hareket etmenin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

8.6. İftira

İftira “yalan söylemek, aslı olmayan söz ve davranışlarla itham etmek, uydurmak”¹³⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Günlük konuşma dilinde iftira kelimesi sıklıkla kullanılırken, İslam hukuku ve İslam ahlâkında ifk ve bühtan, zina iftirasının ceza-i müeyyidesi için kazf terimi kullanılmaktadır.

İftira; içinden çıkılması zor, girift, psikolojik ve içtimai açıdan hayatı ciddi anlamda sarsan bir insan edimidir. Kur'an'da Allah ve din konusunda Allah'a ortak koşmak, helal olan şeylere haram, haram olanlara da helal demek, ilahi kitaplardaki bilgileri bile bile değiştirmek, bozmak iftiranın büyük bir zulüm ve günah olduğunu dinen ve itikadi açıdan açıklamaktadır. Yapmadıkları halde masumlara suç, günah yahut kusur sayılan bir söz, davranış veya nitelik isnat edenlerin iftira suçunu ve günahını yükledikleri, pişman olup bu hallerini düzeltmedikleri takdirde manevi anlamda kalplerinin mühürlendiği Kur'an'da bildirilmiştir.¹³⁹

Toplumsal hayatta kardeşliği ve dostluğu sonlandırması, kin, öfke ve beraberinde nefret duygularını arttırması, aile arasında kırgınlıklara, iş hayatında çalışma huzurunun bozulmasına,

¹³⁸ M. Çağrı (2000). “İftira”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 21. s. 522-523.

¹³⁹ *Kur'an- Kerim*. Nisâ 4/112; Ahzâb 33/58.

ortaklıkların bitmesi gibi durumlar iftiranın toplumsal zararlarına örnek gösterilebilir. Bireysel olarak iftiraya maruz kalmış insanlarda intihara, ölümlere sebebiyet vermesi gibi durumlar iftiranın olumsuz sonuçları açısından örnek gösterilebilir. Psikolojik şiddetin bir çeşidi olan iftira, en nihayetinde fiziksel şiddet ve zulümlere sebebiyet vermektedir. İftiraya uğrayan insanları psikolojik açıdan incelediğimizde bu insanların hayatlarında büyük ruhsal yıkımlar gözlemlenmektedir. İftira aile ilişkilerini zedeleyen ve toplumsal açıdan insanlar arasındaki güven duygusunun kaybolmasına sebep olmaktadır.¹⁴⁰ İftira; bireysel ve toplumsal hayat için büyük bir tehdit unsuru olduğundan insanlık tarihi iftira sonucu yaşanmış acı olaylar ve tecrübelerle doludur. İftira aynı zamanda insanlık suçudur ve insanoğlu bu acı tecrübelerden ders çıkarmayı bilmelidir.

Yüce Allah, insanı yeryüzünün halifesi kılmıştır.¹⁴¹ İnsan, akıl ve irade sahibi, şerefli bir mahlûkat olarak yaratılmıştır. Görüldüğü üzere fitratında merhametli olmak gibi güzel bir haslet ile donatılmış olmasına rağmen insan; haset, kıskançlık, iftira gibi kötü hasletleri de bünyesinde barındırmaktadır. İnsan, vahiy, irade ve mükellefiyet emanetini yüklenmiştir.¹⁴² İnsan, ayetlerde bahsi geçen beşerî sorumlulukları neticesinde güçlü bir tavır sergilemelidir. Aksi takdirde en güzel biçimde yaratılmış olan ve şeref sahibi kılınan (Eşref-i Mahlûkat) insanın, aşağıların aşağısı (Esfel-e Safilin) konumuna düşmesi¹⁴³ kaçınılmaz olacaktır.

Masum birine ve yahut birilerine iftira atmak, her işittiğini araştırmaya tabi tutmadan¹⁴⁴ gelişigüzel etrafa yaymak masum birinin yahut birilerinin zulüm ve haksızlığa uğraması anlamına gelmekle birlikte kul hakkı ve büyük günahtır.¹⁴⁵ Yapılan çirkin iftira eylemini gerçekleştirenler ve bu eyleme araştırmadan inananlar pişman olup tövbe etmemeleri, iftira attıkları kimselerle helalleşmeyip Allah'ın iftira atanlar hakkındaki hükmünü bilmelerine rağmen iftirayı bilerek ısrarla sürdürmeleri, iftirayı helal saymaları veya hafife almaları kalbin/kalplerin teolojik anlamda psikolojik mühürlenme sürecine girdiğinin açıkça göstergesidir. Kalplerin mühürlenmesi ilahi ikaz ve cezadır. Aynı zamanda müfteri kişiler için Allah'ın onlar üzerindeki gazabıdır. İftiraya uğramış kişiler içinse Allah onların sabır ve takva haline bürünmelerini buyurmuştur.¹⁴⁶

¹⁴⁰ O. Oral (2022). İftira Teolojisi ve Bireyin Psikososyal Sorumluluğu. *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (9), 201-221.

¹⁴¹ *Kur'an-ı Kerim*. Bakara 2/30.

¹⁴² *Kur'an-ı Kerim*. Ahzâb 33/72; Haşr 59/21.

¹⁴³ *Kur'an-ı Kerim*. Tîn 95/5.

¹⁴⁴ *Kur'an-ı Kerim*. Hucurat 49/6.

¹⁴⁵ *Kur'an-ı Kerim*. Nisâ 4/112.

¹⁴⁶ *Kur'an-ı Kerim*. Âl-i İmrân 3/186.

Yalan ve iftiranın caydırıcı ve eğitici nitelikteki cezası ile Kur'an, yoğun bir eğitim faaliyetine yer vermektedir. Kur'an bir iftira karşısında nasıl davranılması gerektiğini muhatabına öğretmektedir. Kur'an müminlerin birbirleri hakkında iyi zan beslemelerini, tanıksız ve kanıtsız insanlar hakkında ileri geri konuşulmaması gerektiğini idraklere sunmaktadır.

Psikolojik açıdan iftira kavramının tahlilini yaparken iki şekilde incelemeye tabi tutmak gereklidir. Öncelikle iftira atılan kişi bu durumdan gerçekten olumsuz manada çok fazla etkilenmiş olabilir. Örneğin, kişi saygın bir kişiliğe ve konuma sahip ise bu saygın kişiliği ve konumu atılan iftira neticesinde kaybetmiş olabilir. Bu durumda iftiraya uğrayan kişi utanç duymuş ve kendisini toplumdan uzaklaşmış veya iftira sonucunda toplumdan tecrit edilmiştir. İftiraya uğrayan kişinin yalnızlık korkusu yaşamış olması ihtimal dâhilindedir. Aynı zamanda iftiraya uğrayan kişi, atılan iftira sonucu kızgınlık ve öfke duyguları ile hareket etmiş olabilir. Kısaca iftira, kişide bu duygularla beraber depresyon ve anksiyete gibi yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Bir de iftira olgusunu müfteri yani iftira atan kişinin duygu durumları açısından incelemek gerekir. İftira atan kişi, kıskançlık ve öfke gibi duygular beslemiş ve bunun neticesi olarak iftira atmış olabilir. Aynı zamanda düşük benlik algısı ve düşük özgüven, kişiyi yetersiz hissettirmiş ve kendi düşük özgüvenini gizlemek adına kişi iftiraya başvurmuş olabilir. İftira atmak daha güçlü bir konuma yükselmesi için kişinin tercih ettiği basit bir yol veya alışkanlık da olabilir. Bu durumda kişinin duyduğu her şeyi yalan veya iftira olup olmadığını araştırmadan nakletmek doğru bir davranış olmaktan çıkar. Kişi kendisini iftira atılan kişinin yerine koyarak empati yapmalı ve böyle bir durumla karşılaştığında nasıl hissedeceğini iyi anlamalı ve bu tür yıkıcı davranışlardan kaçınmalıdır. Son olarak asıl amaç Allah rızasını kazanmak ise iftira atmaktan uzak durmak lazım gelir. Üzerimize bir iftira atılmışsa, iftira karşısında dini-psikolojik dayanıklılığımızı arttırıp, iftiraya karşı sabretmek, Allah'ın verdiği nimetleri teşekkür bilmek insana en çok yakışan davranışlardır.

Hz. Yusuf kıssasında bahsi geçen Züleyha'nın Hz. Yusuf'a meyletmesi karşısında Hz. Yusuf'un bu isteğe karşı mukabelede bulunmaması, onun ilk etapta böylesine çirkin bir teklifi kabul etmeye fitraten meyilli olup,¹⁴⁷ efendisine karşı bir hürmetsizlik etmek istemeyişiyle izah edilebilir.¹⁴⁸ Tefsir kaynaklarında Hz. Yusuf'un iffetsizlik teklifine karşı nefsi olarak ya da akli olarak meyletmesi durumu ihtilafli bir mesele olarak tartışma konusu olmuştur.¹⁴⁹ Ancak biz

¹⁴⁷ M. A. es-Sabûnî (2012). *Safvetü't Tefâsir*, Ensar Neşriyat, c. 3, s. 151.

¹⁴⁸ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/23.

¹⁴⁹ M. A. es-Sabûnî, *a.g.e.*, s. 151.

bu tartışmalara yer vermenin zait olduğu kanısını taşımaktayız. Burada bizim için önemli olan durum, Hz. Yusuf'un iffetsizlik teklifi karşısındaki psikolojik ruh halini tahlil edebilmek gerektiği hususu olacaktır. Zira efendisi Aziz'in karısı Züleyha'nın, Yusuf'a tahakküm edebilme salâhiyetini kendisinde görmesi, ona meşru ya da gayrimeşru her şeyi yaptrabileceği ve Hz. Yusuf'un tüm bunları koşulsuz yerine getirmesi gerekirken; O, böyle bir teklifi reddederek köle de olsa çirkin teklifler karşısında kendisini muhafaza edebilmiştir. Züleyha, Hz. Yusuf'un hayatında belirleyici bir figürdü. Bu eşitsiz güç ilişkisi, onun Hz. Yusuf'a karşı hatalı bir tavır takınmasına sebep olmuştur. Psikolojik olarak, gücü elinde bulunduran bireylerin ara sıra bu gücü suiistimal edebileceği izahından varestedir. Bu durum, mağdurlarda ciddi psikolojik travmalara neden olabilir. Özellikle Züleyha'nın fiziki temasından kaçarken efendisinin kapıdan içeri girmesiyle kendisini izah edeceği sırada Züleyha'nın iftirasına uğraması, Hz. Yusuf'u psikolojik olarak etkilemiştir. Hz. Yusuf, haksız yere itham edildiği için büyük bir ruhsal baskı ve sıkıntı yaşamış olabilir. Haksız yere suçlanmak, onun özsaygısını ve gerçeklik algısını ciddi şekilde etkilemiş ve onun diğer insanlara karşı olan güvenini azaltmış olabilir. Fakat onun Allah'a olan inancı ve sabırlı oluşu doğru davranışta bulunmasını sağlamıştır. O, iftiraya uğramasına rağmen Allah'a tevekkül etmiş ve zindanı kendisine atılan iftiradan daha değerli görmüştür.¹⁵⁰

Bu kısır çirkin fiiller karşısında nasıl davranılması gerektiği hususunda bizlere rehberlik etmekte, Yusuf Peygamber'in iftira karşısındaki tutum ve davranışlarının tüm insanlık için özümseenecek bir örnek olduğunu gözler önüne sermektedir.

8.7. İffet

Sözlükte günaha sebep olacak söz ve davranışlardan uzak olmak anlamına gelen iffet kelimesi, insanın şehvi arzularını dengede tutabilecek erdeme sahip olmasına denilmektedir.¹⁵¹ İffet kelimesi Kur'an-ı Kerim'de doğrudan geçmemekle birlikte birkaç ayette iffetli davranış, iffeti muhafaza etme¹⁵² gibi ahlaki erdemlere değinilmiştir.

Psikanaliz kuramcılarının göre ontolojik olarak insandaki iki temel ilkel dürtü; cinsellik ve saldırganlık dürtüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dürtülerin dizginlenebilmesi kuramcılara göre ego ve süper ego ile mümkündür. Bir başka ifadeyle ego; bu dürtülerin dizginlenmesindeki mantıksal rolü üstlenirken, süper ego ise bu dürtülerin ahlaki olarak terbiye edilmesi rolünü üstlenir. Bilahare, meşru olmayan, aşırı arzu ve isteklerimizin

¹⁵⁰ Kur'an-ı Kerim. Yusuf 12/33.

¹⁵¹ M. Çağrı (2000). "İffet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 21. s. 506-507.

¹⁵² Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/273; Nûr 24/32-33.

muvazene/dengeli olması anlamına gelen iffet, evveleminde bu ilkel dürtülerin terbiye edilmesiyle başlayacak olan ahlaki gelişim serüveninin başlama çizgisi mesabesindedir.

Yusuf kıssasındaki önemli kavramlardan biri de İffet'tir. Hz. Yusuf kıssasındaki anlatımdan anlaşılacağı üzere iffetini muhafaza etmesi, zindanı kendisine teklif edilen çirkin fiilden daha güzel bulması¹⁵³ onun bahsi geçen bu ilkel dürtüleri terbiye ettiğini ve bundan dolayı böylesine çirkin bir fiile karşılık mahpus olmayı göze aldığını göstermektedir. İffet kavramı üzerinden ayetlerde bir diğer vurgu yapılan şahsiyet Hz. Meryem'dir. Hz. Meryem ise iffeti için ölümü tercih etmiştir. Her iki şahsiyet üzerinden Kur'an muhataplarına iffeti muhafaza etmeyi öğütlerken, ataerkil toplumlarda iffetin yalnızca kadının muhafaza etmesi gereken ahlaki bir gereklilik oluşuna dair kültü, Yusuf peygamber üzerinden örnek vererek bu algının önüne geçilmesine işaret etmiş, aynı zamanda toplumsal huzurun/maslahat gerekliliği için tüm insanların ahlaki olarak olgunlaşmasını hedeflemiştir.¹⁵⁴

İnsanın biyo-psiko-sosyal bir varlık olduğunu düşünürsek, fitratında biyolojik unsurların etkisi elbette vardır. Ayrıca insan, davranış itibari ile psikolojik ve ruhsal bir yapıya da sahiptir. Özetle, insanın bu yapısından dolayı tek başına hayatta kalması, tek başına yaşayamaması, hayat planlarını yaparken diğer insanları da hesaba katması sosyal bir varlık olan insan için elzemdir. İnsanın fitri özelliğini ahlaki açıdan düşündüğümüzde iffet kavramı neslin korunması açısından da değerlendirilmesi zorunlu bir kavramdır. Çünkü neslin korunması ancak sağlıklı bir aile kurmakla mümkün olabilir. Bu sebeple İslam dini toplumun en küçük birimi olan aile müessesesinin temelini nikâh¹⁵⁵ akdi ile şartlandırmış, *Zarurat-ı diniyye*¹⁵⁶ den olan neslin korunmasının ancak bu şekilde mümkün olabileceğini vaz etmiştir.

Kur'an-ı Kerim insanoğluna kadın-erkek fark etmeksizin cinsî ihtiraslar hususunda iffetini korumayı,¹⁵⁷ edepli ve ölçülü davranmayı emretmiştir. Buradan hareketle Hz. Meryem ve Hz. Yusuf, iffet konusunda imtihan edilmiş ve bu imtihanlarında başarılı olmuş kişilerdir. Her ikisi de Allah'a sığınarak iffetlerini muhafaza etmişlerdir. Allah'a güvenen ve sabreden bu iki örnek şahsiyet, her türlü iftiraya ve haksızlığa karşı dimdik durarak iffetin sembolü olmuşlardır. İsimleri Kur'an'da anılan ve sûrelere adları verilen bu şahsiyetler, Allah'ın

¹⁵³ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf, 12/33.

¹⁵⁴ A. Ateş (2017). Yusuf Suresi Bağlamında Müfessirlerin İffete Yaklaşımları, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 285-320.

¹⁵⁵ F. Atar (2007). "Nikâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 33, s. 112-117.

¹⁵⁶ İslam inancına göre maslahat gereği muhafaza edilmesi zaruri olan beş temel esas ifade eden fıkhi bir kavramdır. Bu esaslar: canı, malı, nesli, akli ve dini korumaktır.

¹⁵⁷ *Kur'an-ı Kerim*. Nur 24/33, 60.

hikmetine ve ibretlik ayetlerine örneklik teşkil etmişlerdir.¹⁵⁸ Onların iffetlerini muhafaza etmeye dair örnek davranışları başta olmak üzere, olumsuz durumlarla başa çıkabilme ferasetlerini sadece kendi zamanlarıyla sınırlamak yerine, günümüz insanına da sunmamız gerekmektedir. Allah'ın bizlere gösterdiği Hz. Meryem ve Hz. Yusuf'un iffetin sembolü haline gelişini günümüz modern insanına özümsetebilmenin önemli bir husus olduğu kanaatini taşımaktayız.

8.8. Nefis

Tarih boyunca insanı anlamlandırmak ve tanımak üzerine sayısız çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde ortaya insanı tanıtan veriler koyulmuş ve bu veriler insanı psikolojik açıdan bir bütün olarak incelemenin zor olduğunu göstermiştir. İnsanın kendi benliğini doğru bir şekilde tanıyabilmesine yardım etmek, onun kendi doğasına ilişkin veriler elde etmek için öncelikle bu insanın yaratıcısı olan ve onu var eden Yüce yaratıcının ilahi öğretilerine kulak vermek ve bu ilahi öğretiler ışığında onu tanımlamak gerekir. Bu bağlamda Kur'an rehberliğinde insan, kendi iç dünyasının biyolojik ve psikolojik yapısını tanıma imkânı bulabilmektedir. Bu İlahi öğreti göz önünde bulundurulduğunda, insanın öncelikle Marifetullah; yani yaratıcısını bilmesi, daha sonra Marifetü'n Nefis yani kendisini bilmesi gerekmektedir.

Kur'an'da sıklıkla insan psikolojisini anlamının gerekli olduğu zikredilmekte ve insanın iç dünyasını tanımasına yönelik vurgular yapılmaktadır. İnsanı kötülüğe yönlendirmesi,¹⁵⁹ pişmanlık duyarak kendisini kınaması,¹⁶⁰ iyi amellerde bulunup huzura ermesi,¹⁶¹ gibi atıflar Kur'an'ın nefis kavramına yüklediği anlamlar arasında sayılabilir. Buradan hareketle nefis kavramı kişinin kendisi, benliğinin bir parçası, bir şeyin özü olarak tanımlanabilir. Bir diğer yaygın kullanılan tanımı ise dine aykırı istek ve arzuların kaynağı olmaktadır. Bu tanımların yanı sıra modern psikoloji, nefis kavramını içgüdüsel davranış olarak tanımlamaktadır.

Nefis kelimesi insanın iç dünyası ile ilgili bir kelime olması sebebiyle İslam'da hicri II. yy.'da teşekkül etmeye başlamış olan Tasavvuf'un bu kelimeye yüklediği anlamlara bakmanın daha isabetli olacağı kanaatini taşımaktayız. Tasavvuf, Kur'an-ı Kerim'de farklı ayetlerdeki isimlendirmelerden hareketle nefsi yedi mertebeye ayırmıştır. Bu kavramlar, insanın ruhsal ve

¹⁵⁸ E. İnan (2015). *Kur'an'da Şehvi Duygular ve Kontrolü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, s.58.

¹⁵⁹ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/53.

¹⁶⁰ *Kur'an-ı Kerim*. Kıyamet 75/2.

¹⁶¹ *Kur'an-ı Kerim*. Fecc 89/27.

psikolojik gelişim evrelerini ifade eden terimlerdir. Her bir nefis türü, insanın iç dünyasındaki farklı ruh hallerini ve ahlaki durumlarını temsil eder. Bu bağlamda, Kur'an'da nefisle ilgili ayetler, modern psikolojinin birçok kavramıyla örtüşmektedir. Psikolojide de benzer şekilde, insanın farklı ego durumları ve bilinç seviyeleri olduğu kabul edilmiştir.¹⁶²

Tasavvuftaki nefis mertebelerinin ilki *nefsi emmâre*'dir. Kısaca emir veren nefistir. Bu nefis çeşidi insanın en temel ve ilkel dürtülerine, arzularına karşı gelememesini, aynı zamanda kişinin kontrolsüz isteklerine ve tutkularına teslim olduğu, ahlaki değerlerden uzaklaştığı bir ruh halini ifade etmektedir. Kardeşlerinin Yusuf'a karşı kıskançlıkları ve onu kuyuya atmaları, Nefs-i Emmâre'nin bir örneği olabilir. Kardeşleri, kıskançlık ve haset duygularına yenik düşerek ahlaki değerlerden uzaklaşmışlar ve nefisleri onları bizatihi kötü olan bir fiile sevk etmiştir. Psikolojik açıdan, bu durum, ani hareketler, bağımlılıklar ve dürtüsel eylemlerle bağlantılı olabilir. Kuşkusuz, içsel benlik sürekli olarak kötülüğü emreder. Bu nefsin özelliği, her zaman kötü eylemleri istemektir.¹⁶³ Bu durumun iyileştirilmesi için samimi bir tövbe ve terbiye gereklidir.

Bir diğer nefis çeşidi *nefsi levvâme*'dir. Kısaca kendisini eleştiren, kınayan, azarlayıcı olan, kötüyü bir nefis anlamına gelmektedir.¹⁶⁴ Bu nefis, zaman zaman yaptığı işlerde pişmanlık hisseden, sahibini yasaklara yönlendirmekten alıkoyan ve bazen de hayırlı davranışları teşvik ederek güzel şeyleri hatırlatan bir nefis anlamına gelmektedir. Bu aşamada kişinin içinde kötülüklerin iyiliklere dönüşmesi isteği uyanır ve kişi geçmiş kötü eylemlerinden dolayı kendi kendini suçlamaya başlar. Hz. Yusuf'un kardeşleri, yıllar sonra yaptıkları hatayı fark edip pişmanlık duyarlar ve babalarından af dilerler. Bu pişmanlık hissi nefis-i levvâme'nin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle nefis-i levvâme bireylerin hatalarını fark etmeleri ve bunun sonucunda vicdan muhasebesi yapmalarını ifade etmektedir. Psikolojik olarak, bu durum öz-eleştiri, vicdan muhasebesi ve suçluluk duygularıyla ilişkilendirilebilir.

Bir sonraki nefis mertebesi *nefsi mülhime*'dir. Bu nefis mertebesinde kişi ilham, feyiz ve keşfe mazhar olur. İçgüdüsel bir sezgiyle neyin iyi, neyin kötü ve günah olduğunu bilir ve davranışlarını buna göre düzenler. Kişi, şehvet ve şeytanî dürtülere karşı direnç gösterebilir, kendi iç sesini duyabilir ve onu dinleyebilecek bir ruh olgunluğuna erişebilir. Bu durumda kişi iradesi kontrol edilebilir hale gelebilmekte ve doğru davranışa dair zihinsel bir süreci iyi

¹⁶² M. Ş. Ayış (2019). Nefis Mertebelerinin Psikolojideki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme: *Robert Frager Örneği. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 547-567.

¹⁶³ *Kur'an-ı Kerim*. Yusuf 12/53.

¹⁶⁴ *Kur'an-ı Kerim*. Kıyamet 75/1-2.

yönetebilir hale gelebilmektedir. Bu evrede kişi, sadece Allah'ın sevgisiyle meşgul olur ve ahiret nimetlerinden de feragat eder.¹⁶⁵ Hz. Yusuf'un rüyaları ve bu rüyaların yorumlanması, onun ilham aldığı ve içsel rehberlik bulduğu bir durumu temsil etmektedir. Bu durum nefis-i mühlime'nin amaç edilen nihai sonucuna örnek gösterilebilir. Psikolojik olarak bu durum; içgörü, yaratıcılık ve manevi farkındalıkla ilişkilendirilebilir.

Bir diğer nefis mertebesi *nefs-i mutmainne*'dir. Bu mertebeye ulaşmış kişi, kalp nuruyla aydınlanmış, kötü ve çirkin niteliklerden arınmış, güzel ahlakla bütünleşmiş kişidir. Dünyevi ve uhrevi her türlü mükâfattan vazgeçer ve yalnızca Allah'ın rızasını kazanmakla ve sevgisine mazhar olmakla meşgul olur. İç huzur ve dinginlikle dolu olan bu mertebede kişi, yaptıkları eylemler karşısında rabbinin huzurunda hesaba çekileceğine iman eder. Bu sebeple eylemlerinin ilahi hoşnutluğa uygun olup olmadığını titizlikle kontrol eder. Kalbinde ilahi sevgi yerleşmiş, dünya ve ona ait her şeyi terk etmiş olan kişi, Hakk'ın hatırını her şeyin üzerinde görür. Ayrıca bu nefis mertebesine ulaşmış kişinin kalbi huzur ve memnuniyet içerisindedir ve eşyada Hakk'ın varlığının tecellilerini görmeye başlar, bazı keşifler ve ayrıcalıklar kazanır.¹⁶⁶ Hz. Yusuf'un haksız yere hapse atılması ve burada gösterdiği sabır, onun içsel huzuru ve manevi dinginliği bulduğunu gösterir. Hz. Yusuf, hapiste bile Allah'a güvenini kaybetmez ve içsel bir huzur içinde başına gelen tüm olumsuzluklara karşı sabır gösterir. Psikolojik olarak, bu durum zihinsel huzur, duygusal denge ve içsel tatminle ilişkilendirilebilir.

Bir sonraki nefis mertebesi *nefs-i radiyye*'dir. Hem kendi hem de başkaları için görünen, ilahi hükümlere tamamen razı olan, şartlar hakkında itiraz etmeyen, "şu böyle olsaydı, bu da şöyle olsaydı" diye düşünmeyen nefis anlamına gelir. Bu mertebeye erişen insanın kişisel özellikleri kaybolur. Allah'tan gelen her şeye tam bir rıza gösterdiği için bu seviyeye "Râziyye" adı verilmiştir. Hz. Yusuf, zindandan çıkarken Allah'ın takdirine razı olmuş ve başına gelen her şeyi kabullenmiştir. Bu, Nefs-i râziye'nin bir örneğidir. Psikolojik olarak, bu durum teslimiyet, kabul ve güven duygularıyla ilişkilendirilebilir.

Bir sonraki nefis mertebesi *nefs-i marziyye*'dir. Bu nefis çeşidi Allah ve kul arasındaki rızanın, anlaşmanın olduğu bir mertebeyi ifade eder ve bu durumdan her ikisi de memnundur. Allah'ın hoşnut olduğu kişi, eylemlerin etkilerinden kurtulup, gerçeği gözlemleyen bir ruh haline gelir. Bu aşamada, kişi Allah'ın rızasını kazandığı gibi, artık Allah da ondan memnundur, razıdır. Hz. Yusuf, kardeşlerini affeder ve onlarla barışır. Bu, nefis-i marziyye'nin bir yansımasıdır; Allah'ın rızasını kazanmış ve O'nun hoşnutluğunu elde etmiş bir ruh halini ifade

¹⁶⁵ Kur'an-ı Kerim. Şems 91/7-10.

¹⁶⁶ Kur'an-ı Kerim. Fecr 89/27.

etmektedir. Psikolojik olarak, bu durum yüksek öz-farkındalık, manevi olgunluk ve içsel memnuniyetle ilişkilendirilebilir.

Nefs-i kâmile ise son nefis mertebesidir. Bu aşamada kişi, ilahi bir ilhamla tüm olgunluk ve marifet niteliklerini kazanarak, insanlara rehberlik edebilme konumuna yükselir. Bu aşamada mücadele sona erer. Kişi artık en yüce makama ulaşmış, "kâmil" niteliğini kazanmış, tüm güzel nitelikleri bünyesinde toplamış ve neredeyse bir meleğe dönüşmüştür. Bu seviyedeki kişinin davranışları ve hareketleri iyilik ve ibadetten başka bir şey değildir. Sözleri hikmet doludur. Bu seviyedeki kişi, tüm bu özellikleriyle insanlara rehberlik etme yetkisini elinde bulunduran "olgun rehber" niteliğine sahiptir. Hz. Yusuf, Mısır'ın malî işlerinden sorumlu hale gelir ve büyük bir lider olarak halkına hizmet eder. Bu durum nefs-i kâmile'nin bir örneğidir. Kişi bu mertebeye eriştiğinde ahlakî ve manevi olgunluğa ulaşmış, kendisini gerçekleştirmiş bir konumu kazanımsal olarak elde etmiş olur. Psikolojik olarak ise bu durum kişinin kendisini gerçekleştirme, tamlık ve ruhsal bütünlükle ilişkilendirilebilir. Kutsal kitabımız Kur'an'ı Kerim'de geçen iç benlik/nefis kavramı, insanın manevi yolculuğunu anlamak ve ahlaki gelişimini desteklemek için önemli bir kaynaktır. İç benliğin farklı seviyeleri, içsel mücadeleler ve arınma süreci, modern psikolojinin birçok ilkesi ile benzerlik göstermektedir. Bu nedenle, iç benliğin detaylı bir şekilde incelenmesi, insanın ruhsal ve ahlaki gelişimini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilecektir.

8.9. Kıtık

Genel bir ifade ile fert olarak hayatı idame ettirebilme noktasında insanın en temel gıda maddelerinden yoksun olma durumunun göstergesi olan kıtlık, toplumsal düzlemde ekonomik kriz olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle kıtlık, ihtiyaç duyulan bir şeyin talep edilen miktardan az olması veya hiç olmaması durumuna denir. Aynı zamanda bir şeyin kıt olup olmama durumu o şeyin arz talep miktarına ve elde mevcut olma durumuna da bağlı olmaktadır. Örneğin, herhangi bir yerleşim bölgesinde temel gıda maddeleri içerisinde sayılan buğdayın çok fazla talep edilmesi, o bölgede buğday kaynaklarının tükenmesine sebep olabilmektedir. Başka bir yerleşim bölgesinde talep şayet az ise buğday fazla olabilir. Bölgelerin fiziki yapısı, ekonomik durumu dikkate alındığında, kaynakların tükenmesi geçici veya kalıcı olabilmektedir. Dünya üzerindeki farklı coğrafyaların heterojen jeolojik yapıları göz önüne alındığında, farklı coğrafyaların su kaynaklarına olan uzaklık ve/veya yakınlık durumları, arazi topoğrafyalarının verimliliği, doğal kaynaklar bakımından yetersiz ve/veya yeterli olma gibi durumlar, kıtlığın doğal etkenleri arasında sayılabilir. Ayrıca, toplumların meydana gelen doğal afetlere ve salgın hastalıklar vb. durumlara karşı hazırlıksız olma durumları, kıtlığı doğuran

arızî sebepler arasında sayılabilir. Özellikle arızî durumların ortadan kalkmasına dair alınan aksiyonlar olumlu netice verdiği takdirde kıtlık durumu düzeltilebilir.¹⁶⁷ Örneğin, ekonomisi kötüye giden ülkelerde kamusal alan başta olmak üzere malî disiplinin sağlanamaması, doğal kaynakların sorumsuzca tüketilmesi, ağır vergi politikaları, gelir adaletsizliği vb. durumlar, toplumun kahir ekseriyetini temel gıdalara ulaşamayacak noktaya getirebilir. Bu durum, yetkili merciler tarafından düzeltilemediği takdirde, beraberinde toplumsal kargaşalara sebep olmakla birlikte, insanların sosyal düzenini, refahını ve güvenliğini de tehlikeye atabilmektedir. Bu açıdan baktığımızda kıtlık, insanların iyi olma hallerinin ve konfor alanlarının doğal ya da arızî sebeplerden dolayı bozulması durumunu ifade etmektedir.

Psikolojik olarak ise kıtlık gerek birey olarak gerekse toplumsal açıdan insanlarda birçok olumsuz duygu ve düşünce durumu değişikliğine sebep olabilir. Böylece kıtlık, zamanla bireyden topluma yalnızca maddi anlamda bir kriz olmaktan çıkarak düşünsel olarak da duygu kıtlığına dönüşebilmektedir. Bu bağlamda; zaman, sevgi, ilgi gibi soyut kavramların azlığı da kıtlık olarak değerlendirmeye alınabilir.

Kıtlık, toplum düzenini ve bireylerin hayatlarını önemli ölçüde etkileyebileceğinden ve insanların yaşamlarında belirgin etkiler bırakabileceğinden bu duruma maruz kalan bireylerde ahlaki anlamda olumsuz huy ve karakter özellikleri görülebilmektedir. Bu süreç doğru bir şekilde yönetilmediği takdirde, bir takım zayıf ve olumsuz karakter özellikleri ve Allah'ın kınadığı huylar bireyde ortaya çıkabilir. Örnek olarak; cimrilik, aç gözlülük, bencillik, elinde olanı paylaşmama, Allah'ın verdiği nimetleri saklama vb. özellikler bireylerde artabilir. Ancak insan bu gibi felaket ve musibet anlarında, Kur'an'da bahsi geçen insanda bulunan olumsuz huy ve karakter özelliklerinin yerilen davranışlar olduğunu ve bu davranışların kınandığını hatırlaması, bu olumsuz duygu durumlarını düzeltebilmek için çaba sarf etmelidir.

Toplumların meydana gelen doğal afetlere, salgın hastalıklara, ekonomik anlamda ise kriz vb. durumlara karşı hazırlıksız olma durumları, bireylerde bazı fizyolojik değişiklikleri de meydana getirebilmektedir. Bu gibi durumlarda bireylerde hafif-ileri düzeyde anksiyete ve uykusuzluk hali başlayabilir, bireyin zihinsel yoğunlaşma yetisi azalabilir. Bu durumlar bireylerde sinirli bir kişilik yapısı oluşturabilir.

Kur'an-ı Kerim'de önerilen yaşam tarzı kıtlık vb. durumlarla baş etme noktasında insanoğluna yol göstermektedir. İnançsal olarak kıtlık dönemlerinde sabır, şükür ve Allah'a olan

¹⁶⁷ İ. Korkmaz & N. E Dal. (2020). Kıtlık Teorisi ve Bandwagon Etkisi Çerçevesinde Covid-19 Salgınının Tüketici Davranışı Açısından İncelenmesi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(11), 88-125.

güven bu yolların başında gelmektedir. Örneğin; korku, açlık, dünyevi mal-mülk, hastalık ya da ölüm ile sevdiklerinden mahrum kalma korkusu ve nimetlerin azalması,¹⁶⁸ Yüce Allah'ın dünya hayatının imtihanlarla dolu olduğu hususunu insanoğluna hatırlatmaktadır. Bu imtihanların başa gelebilmesi hayatın olağan akışı içerisinde değerlendirilmeli, Allaha sığınma/dayanma, tevekkül edebilme bilincine sahip olabilmek, bu bağlamda Kur'an'ın bir öğretisi olarak insanoğluna öğütlenmektedir.¹⁶⁹ Başka bir ifadeyle mezkûr hususlar, kıtlık gibi zorlu durumların insanoğlunun başına gelmesi muhtemel imtihanlardan olduğunu, bu ve benzeri durumların sabırla karşılanması gerektiğini ifade etmektedir.

Yusuf kıssasında, Yusuf peygamberin Mısır'da yedi yıllık bereketli dönem içerisinde kıtlığa hazırlık yaptığı anlatılmaktadır. Bu kıssa, zor zamanlar için hazırlıklı olmanın ve kaynakları doğru şekilde yönetmenin önemini vurgulamaktadır. Kıtlık dönemlerinde psikolojik dayanıklılık, bireylerin ve toplumların bu zor durumlarla başa çıkma kapasitesini belirlemektedir. Dini inançlar ve manevi değerler, bireylerin kıtlık dönemlerinde psikolojik olarak daha dirençli olmalarına yardımcı olabilir. Kur'an-ı Kerim'deki kıtlıkla ilgili ayetler, insanlara bu zorlu süreçlerde nasıl davranmaları gerektiği konusunda rehberlik ederek moral kaynağı olmaktadır.

Sonuç olarak Yusuf kıssasından hareketle kıtlık kavramı hem ekonomik hem de psikolojik boyutlarıyla ele alınması gereken karmaşık bir olgudur. Psikolojik açıdan kıtlık, bireylerde ciddi stres ve kaygıya yol açabilir. Ancak Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetler, bu tür durumlarla nasıl başa çıkılacağı konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in bu durumlara karşı sunduğu sabır, şükür ve Allah'a güven gibi öğretiler, kıtlık dönemlerinde bireylerin psikolojik dayanıklılığını arttırabilir ve toplumsal huzurun korunmasına yardımcı olabilir.

8.10. Makam/Mevki

İnsan şerefli bir varlıktır. Yüce Allah'ın yarattığı en şerefli ve en değerli varlık olması, onu diğer yaratılmışlardan farklı bir değerlendirmeye layık olduğunu göstermektedir. Makam, kişinin bir toplulukta sahip olduğu konum olarak tanımlanmış olup, sözlükte “ayaküstü durulacak yer, ikametgâh, mertebe, mevki” anlamlarında kullanılmıştır.¹⁷⁰ İnsanoğlunun fitratında var olan en önemli yaratılış özelliklerinden biri, güce talip olma ve ulaşabilmeye duyduğu istek ve arzudur. Güç peşinde koşma, sahip olduğu maddi ve manevi imkânları

¹⁶⁸ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/155.

¹⁶⁹ Kur'an-ı Kerim. Bakara 2/156.

¹⁷⁰ S. Uludağ (2003). “Makam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 27, s. 409-410.

genişletme ve bulunduğu makamı muhafaza etme gibi davranışlar insanın fitratında bulunan özellikler arasında sayılabilir. İnsanoğluna güç, makam/mevki daima tatlı gelmiş, bunun neticesinde insanoğlu daima makam peşinde koşan bir varlık olmuştur. Hatta öyle ki makam, mevki, yükseklik, başkasını küçük görme, psikoloji ve psikiyatri açısından patolojik bir vaka olarak tespit edilip, bu ve buna benzer eğilimler gösteren kişiler klinik olarak incelenmiştir. Bunun neticesinde literatürde hubris hastalığı olarak isimlendirilen psikolojik bir hastalık türü ortaya çıkmıştır.¹⁷¹

Hubris hastalığı, megalomanlık, psikopati, narsisizm, büyüklük sanrısı ve benzeri kelimelerle ifade edilebilen anti-sosyal bir kişilik bozukluğudur. Bu tür hastalıklı düşünceler, insan fitratına çok fazla zarar vermektedir. Eğer bu tür duygulara engel olunmazsa, kişi sadece kendisine değil çevresine de zarar verir duruma gelebilir. Ancak insan yaratılmışların en şerefliisidir. Diğer yaratılmışlardan üstün bir konumdadır. Dolayısıyla bu üstünlük, saygıyla muamele görmeyi gerektiren bir özelliktir. Çok çalışarak belli bir makam elde etmek, koyulan hedef doğrultusunda insanın kendisini gerçekleştirmesi olarak ifade edilebilir. Kendisini gerçekleştiren, belli bir makama gelen kişiler, genellikle kendilerini çok başarılı görürler ve değerli hissederler. Esasen Makam ve mevki sahibi olmak insanda farklı farklı hisler meydana getirebilir diyebiliriz. Örneğin, yüksek makam ve mevki sahibi olan kişi normalden daha fazla güç ve yetkiye sahip olduğundan kendisini daha yetkin hissedebilmektedir. Buna ilave olarak yüksek makam ve mevki sahibi olmak, sosyal hayatta kişinin statüsünü arttırmaktadır. Bu durum sonucunda toplum içerisinde makam ve mevki sahibi kişi/ler kendilerini saygın ve itibarlı hissetmektedir. Bu saygınlık ve itibar makam sahibi kimseye özellikle iş hayatında birtakım sorumluluklar da yüklemiştir. Olaylar karşısında doğru kararlar almak, adaletle hükmetmek, objektif olmak, hedef belirlerken yol gösterici olmak, iyi organize etmek ve yönlendirmek, iletişim konusunda etkili olmak, risk alabilmek ve kriz anlarını yönetebilmek vb. başlıca sorumluluklara örnek gösterilebilir. Bu sorumluluklar bazen makam sahibi kimseyi strese sokabilir ve kişinin kendisini baskı altında hissetmesine neden olabilir. Karar vermesini zorlaştırabilir.

Makam sahibi olmayı istemek gayet fitri bir durumdur. İnsan güç ve otorite sahibi olmak ister. Önemli olan insanın güç ve makam sahibi olduğunda elde ettiği gücü iyi değerlendirebilmesidir. Adalet ve eşitliği sağlama konusunda hassas davranmak, insani

¹⁷¹ C. C. Aktan (2024). Siyasi Hubris Sendromu: Kamu Tercihi, Politik Psikoloji ve Politik Psikiyatri Perspektiflerinden Haris ve Hubris Siyasi Liderliğin Psikopatolojik Boyutu. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, (16), 1-22.

değerlere ve farklılıklara saygı göstermeyi bilmek, şeffaflığı sağlayabilmek makamı iyi kullanan kimselerin dikkate aldığı özelliklerdendir.

Yüksek makam sahibi kimselerin, elindeki gücü ve otoriteyi kötüye kullanma potansiyeli daha fazladır. Bu durum insan doğasının anlaşılmasına yardımcı olacak bir çıkarımdır. Örneğin, belli bir makama sahip kimseler kendilerinden düşük makama sahip kimseleri ötekileştirebilir, dışlayabilir, küçük görebilir. Bu tür davranışlar düşük makamdaki kişilerin onurunu kırabilir, gergin bir ortam yaratabilir. Eğer bu ortam iş ortamıysa kişi kendini rahatsız, gergin ve stresli hissedebilir. Dolayısıyla bu durum çalışma ortamındaki iş motivasyonunu etkileyerek verimi düşürebilir. Yani güç ve makam sahibi bir kişi kazanımını kişisel çıkarları uğruna kullanabilir. Bu durum makamını kötüye kullandığının göstergesidir. Kısacası, Allah bir kuluna belli bir makama gelmeyi nasip ettiyse kişi bu makamda nasıl davranması gerektiğini bilmelidir. Makamın sorumluluklarını yerine getirmeli, kibirden uzak durarak alçak gönüllü davranmalıdır. Makam sahibi olan bireyler, güçlerini toplumun iyiliği için kullanmalı ve dünyadaki tüm makamların geçici olduğunu farkında olmalıdır.

Hz. Yusuf'un hayatı, muhataplarına otorite ve güç arzusu ile etik, ahlaki değerler arasındaki dengeyi gözetmenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Hz. Yusuf çocukluğundan gençliğine birçok zorluklarla imtihan olmuştur. Bu zorluklar onun güçlü bir karaktere sahip olmasında önemli bir etkidir. Yaşamış olduğu bu zorluklar, yüksek makama eriştiğinde tevazu sahibi olmasını engellememiştir. Yusuf peygamber yüksek makama erişenlerin bu makamları nasıl kullanması gerektiğini bizlere öğreten bir peygamberdir. Hz. Yusuf kardeş kıskançlığına uğramış, iftiraya maruz kalmış, hapse atılmış ama buna rağmen adaletle hükmetme ve erdemli davranma konusunda kararlılığından asla vazgeçmemiştir. Zorluklar karşısında pes etmeden mücadele etmenin ve yalnızca Allah'a güvenmenin ve ona teslim olmanın mükâfatı olarak Allah onu yüksek bir makama erdirmişti. Kendisine kötülük yapan kardeşlerini gördüğü zaman, gücünü ve makamını onların aleyhine kullanmamış aksine kıtlık anında onların işlerini bir devlet adamı olması sebebiyle temin yoluna gitmiş, sonuç olarak kötülüğe kötülükle mukabelede bulunmayıp onları affetme erdemliğini göstermiştir.

SONUÇ

“Yaşamak için bir nedeni olan, her türlü nasıla katlanır.” Victor Frakl ’in İnsanın Anlam Arayışı kitabında Nietzsche’den alıntılacağı bu vecizevî cümle; aslında insanı motive eden, düşündüren ve yaşamındaki musibetlere karşı dayanma gücünü bulmak için harekete geçiren, varoluşumuza anlam katan bir sözdür. Peygamberler, hayat sefinesinin kılavuz kaptanlarıdır. Bu söz peygamberlerin yaşam mücadelelerinin bir nevi özeti mahiyetindedir. Peygamberler tüm yaşamları boyunca insanlara, insanlığa anlam katmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte o anlam için mahdut hayatlarında tüm zorluklara göğüs germişler, fakat asla o amaçlarından vazgeçmemişlerdir. İman ve inanç gücü ile motive olmanın, yaşanan zorluklar ve başa gelen musibetleri aşmanın, anlamlı bir hayat sürmenin mümkün olduğunu gönderildikleri toplumlara yaşantılarıyla göstermişlerdir.

Hız. Muhammed (s.a.v.) Mekkeli müşriklerin tüm baskı ve eziyetlerine rağmen Allah’ın mesajını tebliğ ve tebyin etmekten vazgeçmemiştir. Hız. Musa tüm zorluklara rağmen İsrailoğulları’nı kölelikten kurtarmaya çalışmış ve bu hususta zorlu bir mücadele vermiştir. Hız. Yusuf’un ve diğer tüm peygamberlerin, yaşadığı tüm zorluklara rağmen pes etmeden mücadeleye devam etmelerinin sebebi, Allah’ın rızasını kazanmak ve insanlara yardım etmek olmuştur.

Hız. Yusuf Kıssasındaki unsurlardan hareketle kıssanın verdiği birçok dersi etüt edip ilham almak çalışmamızda ulaştığımız önemli sonuçlardan biri olmuştur. Çalışmamızda gerek Kur’an’ı Kerim ve tefsirlerden gerekse diğer ilahi dinlerde Yusuf peygamberin hayatının ele alınış şekilleri incelenmiş ve bu çalışmada sunulmuştur. İçerisinde birçok psikolojik unsur barındıran, bunun yanı sıra ahlaki mesajlarla günümüzün karanlık dünyasına ışık tutan Yusuf kıssası, üslup ve içerik açısından psikolojik derinliğiyle birçok mesaj içermektedir. Kıssanın psikolojik yorumu okuyucunun ilmine, perspektifine ve deneyimlerine göre değişebilmektedir.

Kıssada kıskançlık ve nefretin yıkıcı etkilerine değinilmiş, Hız. Yusuf’un kardeşlerinin kibirlenerek babalarının sevgisine daha layık olma düşünceleri ile aile içi ilişkilerde çatışma ve ihanet konusu önemli ölçüde işlenmiştir. Kıssada Hız. Yusuf’un kardeşlerinin gurur ve kibrinin neticesini göz önünde bulundurarak tevazu sahibi olmanın ve olumsuz duygulardan kaçınmanın önemine değinilmiştir. Ayrıca, Hız. Yusuf’un gösterdiği merhamet ile onları bağışlaması, bizlere aile içi çatışmalarda affedici bir tavır sergilememiz gerektiğini öğütlemetedir. Yine Hız. Yusuf’un, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır kaidesi sırrınca daima Allah’a güvenmesi, tüm zorluklarda sabır ve metanet timsali olması, kıssanın evrensel mesajlarının günümüzdeki yeri ve önemine atıf yapmaktadır.

Bu kıssa, insanın hayat içerisindeki zorluklar karşısında pes etmeden mücadele etmesinin ve anlamlı bir hayat sürmesinin mümkün olduğunu bizlere göstermektedir. Bizler de her türlü bela ve musibet anlarında güçlü durabilmeyi, olaylara sabır penceresinden bakabilmeyi, yüce yaratıcının her işinde ya özü itibariyle ya da neticesi itibariyle bir hayır olabileceği bilincine sahip olmalıyız.

Buradan hareketle; tefsir ile psikoloji arasındaki ilişkiyi anlarken, sadece modern psikolojinin değil İslam kültürünün insan anlayışının ve bu alandaki insanlık deneyiminin tamamının dikkate alındığı bir psikoloji anlayışını çalışmamızda konu edinmeye çalıştık. Psikolojik Tefsir Ekolünün ilke edindiği, Kur'an ayetlerindeki hikmetlerin inananlara kavratılabilmesini maksada ulaşma noktasında ortaya koymayı hedefledik. Tefsir ve psikoloji alanlarından, Allah'ın ayetlerinde murat ettiği manayı anlama noktasında faydalanarak yeni bir ekol olarak karşımıza çıkan psikolojik tefsir ekolünün önemine, amacına ve yararlarına değinmeye çalıştık.

Ayrıca Kur'an kıssalarına psikolojik bir bakış açısıyla yaklaşmanın, günümüz modern dünyadaki karşılığını inceleyerek, Kur'an kıssalarının bireylere, özellikle musibet ve zorluk anlarında örneklik teşkil etmesi bakımından hissettirdiği içsel huzur ve dinginliği anlamaya çalıştık. Kur'an'da geçmekte olan insanoğlunun olumlu ve olumsuz özelliklerinden yola çıkarak, ayetler ışığında ve psikoloji ilminden yararlanarak insanın ruhsal yapısının sadece psikologlar tarafından incelenmesinin eksik olacağı, insanın ruhsal yapısını müfessirlerin de incelemesi gereken bir konu olduğu kanaatine vardık. Bu nedenle Kur'an'ı kerimin en güzel kıssası olan Yusuf kıssasının içerisinde geçen bazı kavramları, insanlara rehberlik edebileceği amacı ile araştırıp özellikle psikoloji kaynaklarını inceleyerek bir sonuca varmaya çalıştık. Bu aşamada Kur'an'ı Kerim'de bahsedilmekte olan insanın, bireysel ve toplumsal olarak Yusuf kıssası özelinde psikolojik tahlile müsait olan yanlarını, kavramsal olarak inceledik ve insanın fitri olarak şefkat, merhamet, sabır, iyilik vb. duyguları kendisinde barındıran bir varlık olduğu sonucuna vardık.

Sağlam ve kusursuz bir imana kavuşabilmenin, bazı olumsuz duyguları örneğin; öfke, kırgınlık, iftira, ihanet, kıskançlık vb. dizginleyerek mümkün olabileceğini çalışmamızda ayetlerden örnekler vererek açıklamaya çalıştık.

Sonuç olarak Yusuf kıssasındaki hikmet ve inceliklerin; şifa arayanlar için bir şifa, yolunu kaybedenler için bir pusula, çok fazla imtihan edildiğini düşünenler için de barındırdığı mesajları itibariyle, günümüz modern insanının yaşadığı manevi boşlukları anlamlı kılacak pekâlâ mesajlar ihtiva etmesinin önemli olduğu kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

- Adam, B.** (2012). "Tevrat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 41, s. 40-45.
- Adler, A.** (2017). *Yaşam Bilgisi*. (Çev.) L. Yarbaş, Lilith Yayıncılık.
- Adler, A.** (2017). *İnsan Doğasını Anlamak*. (Çev.) D. Başkaya, Lilith Yayıncılık.
- Akça, Y.** (2022). "Kur'ân'da Musibet-Teselli İlişkisi". *Dergiabant 10(2)*, 559-582.
- Aktan, C. C.** (2024). Siyasi Hubris Sendromu -Kamu Tercihi, Politik Psikoloji Ve Politik Psikiyatri Perspektiflerinden Haris ve Hubris Siyasi Liderliğin Psikopatolojik Boyutu. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(1), 1-22.
- Altuntaş, H. Şahin, M.** (2011). *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı, Ankara.
- Alper, H.** (2002). *İmanın Psikolojik Yapısı*. Rağbet Yayınları.
- Aydar, H.** (2005). *Kuran'da Rüyalarda ve Rüyaların Hayata Yansımaları*. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(1).
- Baş, E.** (2013). *İslam Tarihi El Kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Cedid, İ.** (2020). *Tevrat ve İncilin Değişmezliği*. GDK Yayınları.
- Cerrahoğlu, İ.** (1988). *Tefsir Tarihi*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Cerrahoğlu, İ.** (2013). *Tefsir Usûlü*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ceylan, İ.** (2019). "Kişilik Gelişimi Din İlişkisi", "Din ve Bilim ". *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 50-72.
- Cüceloğlu, D.** (2012). *Yeniden İnsan İnsana*. Remzi Kitapevi.
- Cüceloğlu, D.** (2014). *İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları*. Remzi Kitapevi.
- Çağrı, M.** (1998). "Hayır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, s. 46-49.
- Çağrı, M.** (1998). "Hırs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, s. 383-384.
- Çağrı, M.** (2000). "İffet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 21, s. 506-507.
- Çağrı, M.** (2000). "İftira", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 21, s. 522-523.
- Çağrı, M.** (2004). "Merhamet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, s. 184-185.

- Çağrı, M.** (2013). "Yardımlaşma", *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*, c. 43, s. 332-334.
- Çatak, M. E.** (2017). Kur`ân-ı Kerîm`de İftira Kavramı. *Master's thesis, Uludağ Üniversitesi.*
- Çelebi, İ.** (2008). "Rüya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 35, s. 306-309.
- Çelik, H.** (2016). Hz. Peygamber (sas)'in Kur'an'ı Tefsir Etme Şekilleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 121.
- Çevik, Ö.** (2022). Merhametin Üç Yönelimi ile Tanımlanması. *Humanistic Perspective*, 4(2), 249-264.
- Demir, C. Y.** (2010). Liderlik Yaklaşımları ve Liderlik Tarzlarına İlişkin Bir Araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 129-152.
- Demir, O.** (2013). *Kadı Abdülcebbar'da İnsan Psikolojisi: Güdüler (Devai) ve İnsan Davranışı Üzerindeki Etkileri*, Emin Yayınları.
- Doğan, M.** (2023). Ailede Değerlerin İnşasına Psikolojik ve Pedagojik Yaklaşım: Sevgi, Saygı, Sabır, Hoşgörü Değerleri Örneği. *Journal of Kocatepe Islamic Sciences*, 541-565.
- Döner, E., & Aldanma, H.** (2021). Nüzûl-Sîret İlişkisi Bağlamında Yûsuf Kıssası. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 21(1), 123-141.
- Düzgün, A. Ş.** (2018). *Sosyal Teoloji İnsanın Yeryüzü Serüveni*. Otto Yayınları.
- Erdem, H.** (2013). *Ahlâk Felsefesi*. Hü-Er Yayınları.
- er-Râzi, F.** (2002). *Tefsir-i Kebir: Mefâtihu'l Gayb*. (Çev.) S. Yıldırım, L. Cebeci, Huzur Yayınevi, İstanbul.
- es-Sabuni, M. A.** (2012). *Safvetü't Tefasir*. (Çev.) N. Y. Sadrettin Gümüş, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- es-Sübki, T.** (2019). *Mu`idü'n-Ni`am*. [Erişim: 7.19.2024, www.ekitap.yek.gov.tr/urun/mu'idu'n-ni'am_671.aspx?CatId=269]
- et-Taberi, E.C.** (1996). *Câmiu'l Beyân an Tefsîri Âyi'l Kur'an*. (Çev.) H. Karakaya, K. Aytakin Hisar Neşriyat, İstanbul.
- Freud, S.** (2016). *Rüya Yorumu-1*. (Çev.) S. Budak, Öteki Yayınevi.
- Freud, S.** (2017). *Rüya Yorumları-2*. (Çev.) A. Kanat, Lilith Yayınevi.
- Harman, Ö. F.** (2000). "İncil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, s. 270-276.

- Hökelekli, H.** (2012). *Din Psikolojisi Bilimi*. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Hökelekli, H.** (2006). İslam Geleneğinde Psikoloji Kültürü. *İslami Araştırmalar*, 19(3).
- Hûlî. E.** (1995). *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*. (Çev.) M. Güngör. Kur'an Kitaplığı, İstanbul.
- Kabakçılı, O.** (2011). Hz. Yunus Kıssasında İşari Anlamlar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 369-380.
- Kabakçılı, O.** (2021). Hz. Şuayb Kıssasının Ahlak İlkeleri Açısından Analizi. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 111-125. *ilimler Dergisi*, 10(36), 369-380.
- Karaman, H, M. Ç.** (2023). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kara, B.** (2021). Kur'an'da Olumsuz Duyguların Kontrolü. *Journal of Analytic Divinity* 5(1), 150-176.
- Kasapoğlu, A.** (2006). Kur'an'da Gıybet Olgusu. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 51-70.
- Kasapoğlu, A.** (2017). *Ku'an Kıssalarına Psikolojik Yaklaşım*. Gece Kitaplığı.
- Kasapoğlu, A.** (2017). *Kur'an'da Gelişim Psikolojisi*. Gece Kitaplığı.
- Kasapoğlu, A.** (2018). *Psikolojik Tefsir Ekolü-I*. Gece Kitaplığı.
- Kasapoğlu, A.** (2018). *Psikolojik Tefsir Ekolü-II*. Gece Kitaplığı.
- Kasapoğlu, A.** (2020). *Kur'an Psikolojisi Konuları*. Gece Kitaplığı.
- Kasapoğlu, A.** (2020). *Psikolojik Tefsir Araştırmalarında Bilgi Kaynakları*. Gece Kitaplığı.
- Kasapoğlu, A.** (2020). *Psikolojik Tefsirin Önemi ve Amaçları*. Gece Kitaplığı.
- Karasakal, Ş.** (2013). Kur'an ve Psikoloji İlişkisi Üzerine. *Turkish Studies*, 8(12).
- Keskin, G.** (2007). Bağlanma Süreci: Ruh Sağlığı Açısından Literatürün Gözden Geçirilmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 23(2), 145-158.
- Kırca, C.** (1989). "Ahsenü'l-Kasas", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, s. 178.
- Kızılgeçit, M.** (2015). *Haris el-Muhasibi'de Dini Davranışın Psikolojik Temelleri*. Gece Kitaplığı.
- Köse, S.** (2014). *İslam Hukukuna Giriş*. Hikmetevi Yayınları.

- Küçük, O. N.** (2014). Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'ye Göre Rüya ve Tabiri. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 31-56.
- Livaneli, Ö. Z.** (2017). *Huzursuzluk*. Doğan Kitap.
- Mevdûdi, E. A.** (1989). *Tefhimu'l Kur'an*, (Çev.) M.H. Kayani, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Montangero, J.** (2016). *Rüyanın Psikolojisi*. (Çev.) İ. Yerguz, Say Yayınları, İstanbul.
- Mukâtil b. Suleymân, H. B.** (2002). *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. (Nşr.) Abdullâh Mahmûd Şehâte, Beyrut.
- Okuyan, M.** (2019). *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf Kıssası*. Üniversite Yayınları.
- Özdemir, E.** (2003). Liderlik ve Etik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2).
- Özdemir, S.** (2021). Kıskançlık Olgusu ve Akademik Örgütlere Yansıması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*.
- Özkök, C.** (2021). İfk Hadisesi Bağlamında Kur'an'da Algı Yönetimi. *Journal of Analytic Divinity*, 44-67.
- Öztürk, M.** (2009). *Kıssaların Dili*. Ankara Okulu Yayınları.
- Tarhan, N.** (2018). *İnanç Psikolojisi ve Bilim*. Timaş Yayınları.
- Tarhan, N.** (2019). *Toplum Psikolojisi ve Empati*. Timaş Yayınları.
- Uludağ, S.** (2003). "Makam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27, s. 409-410.
- Vural, M. E.** (2019). Kur'an ve Psikoloji. *Bilimname*, 37, 1309-1313.
- Polat, Y.B.** (2017). *İmrenme ve Kıskançlık Duygu Durumlarının Ayırıştırılması*. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*.
- Yavuz, Y. Ş.** (2012). "Vahiy", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 42, s. 443-44.
- Yıldız, İ.** (2020). Kur'an'da Kardeş Şiddeti: Hâbil-Kâbil ve Hz. Yûsuf Kıssalarına Psikolojik Bir Bakış. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24(1), 73-95.
- Yurt, M. E.** (2018). Kur'an'da Haset Kavramı. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 849-872.
- Zemahşerî, H. M.** (2009). *el-Keşşâf'an hakâ'iki gavâmizi't tenzil ve uyûni'l-ekâvî'l fi vücûhi't-te'vil*. Dâr al-Mârefah, Beyrut.

